

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2017

19

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2017

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2017

19

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Περιεχόμενα

Περίληψη	15
Πρόλογος.....	21
Εισαγωγή.....	25
Κεφάλαιο 1: Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους	31
1.1 Εισαγωγή.....	33
1.2 Οι δημοσιονομικές εξελίξεις το 2016.....	34
1.2.1 Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους.....	38
1.3 Η επίπτωση των πολιτικών λιτότητας στις δημόσιες δαπάνες.....	42
1.3.1 Οι μακροοικονομικές επιπτώσεις των δημόσιων δαπανών	50
Κεφάλαιο 2: Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στο μακροοικονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας.....	57
2.1 Εισαγωγή.....	59
2.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ.....	60
2.3 Παραγωγικοί μετασχηματισμοί.....	62
2.4 Εξελίξεις στην ενεργό ζήτηση.....	64
2.5 Η δυναμική της ιδιωτικής κατανάλωσης.....	67
2.6 Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.....	74
2.7 Το εμπορικό ισοζύγιο.....	78
Κεφάλαιο 3: Η κατάσταση της αγοράς εργασίας	83
3.1 Εισαγωγή.....	85
3.2 Η εξέλιξη της ανεργίας.....	86
3.3 Η εξέλιξη της απασχόλησης.....	91
3.4 Εξέλιξη και χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας και της ανεργίας με βάση τα στοιχεία της ΕΡΓΑΝΗ και του ΟΑΕΔ	92
3.5 Αυξανόμενη ένταση και ανασφάλεια στους όρους απασχόλησης.....	100
3.6 Εξελίξεις στους κατώτατους μισθούς στην Ελλάδα και στην ΕΕ	104

3.7	Αμοιβές στον ιδιωτικό και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα στην Ελλάδα.....	109
3.8	Οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας και η ευελιξία της απασχόλησης κατά το 2016	112
3.8.1	Η εικόνα των Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας το 2016.....	114
3.8.2	Η εικόνα των ατομικών συμβάσεων εργασίας το 2016	115
Κεφάλαιο 4:	Φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα της κρίσης	121
4.1	Εισαγωγή.....	123
4.2	Η εξέλιξη της φτώχειας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης.....	123
4.3	Φτώχεια και αγορά εργασίας στην Ελλάδα	126
4.4	Οικονομική αδυναμία και υλική αποστέρηση των ελληνικών νοικοκυριών	131
4.5	Η εξέλιξη της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα	135
Κεφάλαιο 5:	Οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα: Οι θέσεις των συνδικάτων.....	141
5.1	Εισαγωγή.....	143
5.2	Η κατάσταση των εργασιακών δικαιωμάτων στην Ελλάδα την περίοδο 2010-2016.....	143
5.3	Πλαίσιο βασικών θέσεων της ΓΣΕΕ για το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας.....	151
5.3.1	Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας.....	151
5.3.2	Κατώτατος μισθός	152
5.3.3	Ομαδικές απολύσεις	152
5.3.4	Απεργία – Ανταπεργία.....	152
5.3.5	Συνδικαλιστικός νόμος (Ν. 1264/1982).....	153
5.4	Ένα σύγχρονο πλαίσιο καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας.....	154
5.4.1	Πλαίσιο αρχών και ιδεών της ΓΣΕΕ για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας	155
5.4.2	Οι προτάσεις της ΓΣΕΕ και του ΙΝΕ ΓΣΕΕ.....	162
Βιβλιογραφία	167
Ηλεκτρονικές πηγές	172

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1.1:	Βασικά μεγέθη Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA ανά υποτομέα (εκατ. ευρώ και % ΑΕΠ).....	36
Πίνακας 1.2:	Η εξέλιξη των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης ανά τομέα λειτουργίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη.....	43
Πίνακας 3.1:	Αποθαρρημένοι άνεργοι στην Ελλάδα (γ' τρίμηνο 2016).....	88
Πίνακας 3.2:	Η ακούσια μερική απασχόληση στην Ελλάδα (γ' τρίμηνο 2016).....	88
Πίνακας 3.3:	Ετήσιος συγκεντρωτικός πίνακας ροών απασχόλησης (2010-2016).....	95
Πίνακας 3.4:	Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά φύλο, ηλικιακή ομάδα, ώρες εργασίας και εύρος μηνιαίων αποδοχών (2016, ετήσιες μεταβολές 2013-2016).....	96
Πίνακας 3.5:	Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά μέγεθος επιχείρησης (2016, ετήσιες μεταβολές 2014-2016).....	97
Πίνακας 3.6:	Αριθμός επιχειρήσεων το 2016 ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (ετήσιες μεταβολές).....	98
Πίνακας 3.7:	Αριθμός εργαζομένων το 2016 ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (ετήσιες μεταβολές).....	99
Πίνακας 3.8:	Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (2010-2016).....	114
Πίνακας 3.9:	Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης (2009-2016).....	116
Πίνακας 3.10:	Μετατροπές συμβάσεων πλήρους εργασίας σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης (2009-2016).....	118
Πίνακας 4.1:	Φορολογική επιβάρυνση των φτωχότερων και των πλουσιότερων νοικοκυριών (2010 και 2015).....	134
Πίνακας 4.2:	Ελαστικότητα του δείκτη Gini ως προς την πηγή των εισοδημάτων για την Ελλάδα (2010 και 2015).....	138
Πίνακας 4.3:	Δείκτης Gini ως προς διάφορες κοινωνικοοικονομικές ομάδες (2010 και 2015).....	139

Ευρετήριο Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.1: Ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό στο ΑΕΠ (2008-2017).....	35
Διάγραμμα 1.2: Σύνθεση φορολογικών εσόδων και λόγος έμμεσων/άμεσων φόρων (2007-2017).....	37
Διάγραμμα 1.3: Εξέλιξη δημόσιου χρέους στην Ελλάδα (2005-2017).....	38
Διάγραμμα 1.4: Δημοσιονομική προσαρμογή, παραγωγικό κενό και μακροχρόνια επιτόκια στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2011-2015).....	39
Διάγραμμα 1.5: Δείκτης Φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (1995-2017).....	40
Διάγραμμα 1.6: Μεταβολή δαπανών Γενικής Κυβέρνησης και κοινωνικών δαπανών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2009-2014, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	45
Διάγραμμα 1.7: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	47
Διάγραμμα 1.8: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	48
Διάγραμμα 1.9: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της υγείας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	50
Διάγραμμα 1.10: Μεταβολή των κοινωνικών δαπανών και του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014).....	51
Διάγραμμα 1.11: Μεταβολή κοινωνικών δαπανών και ιδιωτικής κατανάλωσης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014).....	52
Διάγραμμα 1.12: Εξέλιξη δαπανών Γενικής Κυβέρνησης για αμοιβές εργαζομένων στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2016, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	53
Διάγραμμα 1.13: Εξέλιξη δημόσιων επενδύσεων στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2016, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009).....	54
Διάγραμμα 1.14: Μεταβολή δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2016).....	55

Διάγραμμα 1.15: Μεταβολή των δημόσιων επενδύσεων και της απασχόλησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2016)	56
Διάγραμμα 2.1: Ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας, της Ευρωζώνης και των χωρών-μελών οικονομικής προσαρμογής (2009:1-2016:3, σταθερές τιμές 2010)	61
Διάγραμμα 2.2: Πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε χιλιάδες ευρώ (2005-2016, σταθερές τιμές 2010).....	62
Διάγραμμα 2.3: Ποσοστιαία μεταβολή πραγματικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, γ' τρίμηνο του 2016 σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2010 και του 2015 (Ελλάδα, σταθερές τιμές 2010).....	63
Διάγραμμα 2.4: Ποσοστιαία μεταβολή μισθωτής εργασίας, γ' τρίμηνο του 2016 σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2010 και του 2015 (Ελλάδα).....	64
Διάγραμμα 2.5: Προσδιοριστικοί παράγοντες της ενεργού ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (Ελλάδα, 2008:1-2016:3).....	65
Διάγραμμα 2.6: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010).....	68
Διάγραμμα 2.7: Πραγματικές νέες αποταμιεύσεις και νέα δάνεια των νοικοκυριών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)	69
Διάγραμμα 2.8: Όγκος καταθέσεων νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2014:1-2016:3).....	70
Διάγραμμα 2.9α: Ληξιπρόθεσμες οφειλές ιδιωτικού τομέα προς το Δημόσιο σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, Φεβρουάριος-Δεκέμβριος 2016)	71
Διάγραμμα 2.9β: Μη εξυπηρετούμενα δάνεια ιδιωτικού τομέα ως ποσοστό (%) των συνολικών δανείων (Ελλάδα, 2005-2016).....	72
Διάγραμμα 2.10: Δείκτης χρέος προς ακαθάριστα έσοδα μετά φόρων νοικοκυριών και επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2006-2015, 2010=100).....	73
Διάγραμμα 2.11: Πραγματικές ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010).....	75
Διάγραμμα 2.12: Πραγματικές ακαθάριστες και καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και πραγματικές αποσβέσεις των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010).....	76

Διάγραμμα 2.13: Αδιανέμητα κέρδη, νέα δάνεια και ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010).....	77
Διάγραμμα 2.14: Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:1-2016:3, σταθερές τιμές 2010).....	78
Διάγραμμα 2.15: Μερίδιο κύριων εξαγωγικών προϊόντων και υπηρεσιών επί του συνόλου των πραγματικών εξαγωγών (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010).....	80
Διάγραμμα 2.16: Ρυθμός μεταβολής παγκόσμιων εξαγωγών (2009-2015, ποσοστό [%] μεταβολής σε σχέση με το προηγούμενο έτος).....	80
Διάγραμμα 2.17: Μερίδιο ελληνικών εξαγωγών κύριων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας επί των παγκόσμιων εξαγωγών αντίστοιχων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (Ελλάδα, 2008-2015).....	81
Διάγραμμα 3.1: Εναλλακτικοί δείκτες ανεργίας στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2008-γ' τρίμηνο 2016).....	87
Διάγραμμα 3.2: Μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2001-γ' τρίμηνο 2016).....	89
Διάγραμμα 3.3: Βαθμός απασχόλησης εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2008-γ' τρίμηνο 2016).....	91
Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό (%) μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2001-γ' τρίμηνο 2016).....	92
Διάγραμμα 3.5: Μηνιαία εξέλιξη της μισθωτής εργασίας και των ανέργων (2010-2016).....	93
Διάγραμμα 3.6: Ετήσιος αριθμός καταβληθέντων επιδομάτων κατά κατηγορία επιδοτούμενων ανέργων και νέες αιτήσεις ανέργων για επιδότηση (2010-2016).....	94
Διάγραμμα 3.7: Εισοδηματική ποιότητα, μέσο εισόδημα και εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ.....	100
Διάγραμμα 3.8: Εργασιακή ανασφάλεια, κίνδυνος ανεργίας και εξασφάλιση από την ανεργία στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ.....	101
Διάγραμμα 3.9: Εργασιακή ένταση στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ.....	102
Διάγραμμα 3.10: Δείκτες νομικής προστασίας της απασχόλησης στην Ελλάδα (1985-2013).....	103

Διάγραμμα 3.11: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (β' εξάμηνο 2016).....	104
Διάγραμμα 3.12: Κατώτατοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση β' εξάμηνο 2010 και β' εξάμηνο 2016).....	105
Διάγραμμα 3.13: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση β' εξάμηνο 2010 και β' εξάμηνο 2016).....	106
Διάγραμμα 3.14: Ποσοστιαία (%) μεταβολή κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ το 2015 και το 2016.....	108
Διάγραμμα 3.15: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2016).....	109
Διάγραμμα 3.16: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009 και 2016).....	110
Διάγραμμα 3.17: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2016).....	111
Διάγραμμα 3.18: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009 και 2016).....	112
Διάγραμμα 4.1: Εξέλιξη βασικών δεικτών ποσοστού (%) φτώχειας στην Ελλάδα (2010-2015).....	124
Διάγραμμα 4.2: Ποσοστό (%) φτώχειας (σε όρους εισοδήματος του 2008) και παραγωγικό κενό.....	125
Διάγραμμα 4.3: Ποσοστό (%) πληθυσμού στο όριο της φτώχειας στην Ελλάδα ως προς την επαγγελματική κατάσταση (2010-2015).....	126
Διάγραμμα 4.4: Ποσοστό (%) μισθωτών εργαζομένων στο όριο της φτώχειας στην Ελλάδα και στην ΕΕ ανά φύλο (2009 και 2015).....	127
Διάγραμμα 4.5: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας σε Ελλάδα και ΕΕ ως προς το εκπαιδευτικό τους επίπεδο (2009 και 2015).....	128
Διάγραμμα 4.6: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας ως προς τον τύπο της σύμβασης εργασίας τους σε Ελλάδα και ΕΕ (2009 και 2015).....	129
Διάγραμμα 4.7: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας σε Ελλάδα και ΕΕ ως προς το χρόνο απασχόλησής τους (2009 και 2015).....	130

Διάγραμμα 4.8: Ποσοστό (%) φτώχειας εργαζομένων πλήρους απασχόλησης και δείκτης Kaitz (2010-2015)	131
Διάγραμμα 4.9: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες (2010 και 2015).....	131
Διάγραμμα 4.10: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην ΕΕ που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες (2010 και 2015).....	132
Διάγραμμα 4.11: Δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης στην Ελλάδα (ηλικία άνω των 18 ετών, 2010 και 2015).....	133
Διάγραμμα 4.12: Δείκτες ανισότητας S10/S6 και S6/S1 σε Ελλάδα και ΕΕ (2010 και 2015).....	135
Διάγραμμα 4.13: Δείκτης Gini με και χωρίς κοινωνικές μεταβιβάσεις για την Ελλάδα (2010 και 2015).....	136

Συντομογραφίες Διαγραμμάτων

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο– οι ονομασίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Σύντομη ονομασία στα ελληνικά	Επίσημη ονομασία στα ελληνικά	Κωδικός χώρας
Βέλγιο	Βασίλειο του Βελγίου	BE
Βουλγαρία	Δημοκρατία της Βουλγαρίας	BG
Τσεχική Δημοκρατία	Τσεχική Δημοκρατία	CZ
Δανία	Βασίλειο της Δανίας	DK
Γερμανία	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας	DE
Εσθονία	Δημοκρατία της Εσθονίας	EE
Ιρλανδία	Ιρλανδία	IE
Ελλάδα	Ελληνική Δημοκρατία	EL
Ισπανία	Βασίλειο της Ισπανίας	ES
Γαλλία	Γαλλική Δημοκρατία	FR
Κροατία	Δημοκρατία της Κροατίας	HR
Ιταλία	Ιταλική Δημοκρατία	IT
Κύπρος	Κυπριακή Δημοκρατία	CY
Λετονία	Δημοκρατία της Λετονίας	LV
Λιθουανία	Δημοκρατία της Λιθουανίας	LT
Λουξεμβούργο	Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου	LU
Ουγγαρία	Ουγγαρία	HU
Μάλτα	Δημοκρατία της Μάλτας	MT
Κάτω Χώρες	Βασίλειο των Κάτω Χωρών	NL
Αυστρία	Δημοκρατία της Αυστρίας	AT
Πολωνία	Δημοκρατία της Πολωνίας	PL
Πορτογαλία	Πορτογαλική Δημοκρατία	PT
Ρουμανία	Ρουμανία	RO
Σλοβενία	Δημοκρατία της Σλοβενίας	SI
Σλοβακία	Σλοβακική Δημοκρατία	SK
Φινλανδία	Δημοκρατία της Φινλανδίας	FI
Σουηδία	Βασίλειο της Σουηδίας	SE
Ηνωμένο Βασίλειο	Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας	UK

Περίληψη

Στο επίκεντρο της Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2017 βρίσκεται η αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, καθώς και του κοινωνικού κόστους που προκαλεί η συνέχιση της πολιτικής της λιτότητας και της υπερφορολόγησης. Επίσης, η εξέταση βασικών μακροοικονομικών μετασχηματισμών και η σημασία τους στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη μετάβαση της οικονομίας σε διατηρήσιμη μεγέθυνση. Τα βασικά συμπεράσματα της Έκθεσης για την πορεία της οικονομίας το 2016 και για την προοπτική της το επόμενο χρονικό διάστημα είναι τα εξής:

Η ασκούμενη πολιτική δημοσιονομικής λιτότητας έχει φτάσει σε ακραία όρια τόσο ως προς τη μείωση των κοινωνικών δαπανών όσο και ως προς την υπερφορολόγηση. Η συνέχιση της ίδιας πολιτικής θα υπονομεύσει περαιτέρω τις βασικές δημοσιονομικές λειτουργίες, τη φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα και τη βιωσιμότητα του χρέους. Η εκτίμησή μας είναι ότι με δεδομένη την τρέχουσα δημοσιονομική κατάσταση η μείωση του πιστωτικού ρίσκου της χώρας, και συνεπώς του κόστους δανεισμού, όπως και η πιθανότητα εξόδου της χώρας για δανεισμό στις αγορές, είναι μικρή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η υπερφορολόγηση δεν δημιουργεί βιώσιμα πρωτογενή πλεονάσματα, ενώ η εύθραυστη και αβέβαιη τάση μεγέθυνσης της οικονομίας δεν δημιουργεί διατηρήσιμες προσδοκίες δημοσιονομικής φερεγγυότητας. Η ένταξη της οικονομίας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) θα διευκόλυνε την έξοδο της χώρας στις αγορές, δεν θα είχε όμως προσδιοριστικό ρόλο στην ανάκτηση της φερεγγυότητας της χώρας.

Η ένταση της δημοσιονομικής λιτότητας τα αμέσως επόμενα χρόνια, κατά τα οποία η οικονομία καλείται να πετύχει πολύ υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα, θα επηρεάσει αρνητικά τη φοροδοτική ικανότητα των νοικοκυριών, τη δυνατότητα κάλυψης των δανειακών τους υποχρεώσεων και την κατανάλωση. Αυτό θα έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την επιδείνωση του προβλήματος φερεγγυότητας του τραπεζικού τομέα, αν δεν ενεργοποιηθούν αντισταθμιστικές δυνάμεις, και της επεκτατικής προοπτικής του πραγματικού τομέα της οικονομίας.

Σε μακροοικονομικό επίπεδο υπάρχουν ενδείξεις ανάκαμψης του πραγματικού τομέα το γ' τρίμηνο του 2016, καθώς σημειώθηκε αύξηση του πραγματικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) κατά 1,5%. Η εκτίμησή μας είναι ότι η επεκτατική δυναμική της οικονομίας είναι εύθραυστη και ενδογενώς αδύναμη. Σε όρους ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, η ανάκαμψη του πραγματικού τομέα βασίστηκε κυρίως στους κλάδους της μεταποίησης και της πληροφορικής και επικοινωνίας, ενώ σε όρους απασχόλησης συνέβαλαν επίσης η γεωργία και οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες. Η μεγάλη αύξηση της παραγωγής στον κλάδο

των κατασκευών θεωρείται συγκυριακή. Επιπλέον, η βελτίωση της απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας αφορά κυρίως επισφαλείς θέσεις εργασίας. Κατά την άποψή μας, στην παρούσα φάση, δεν παρατηρείται κάποιος ουσιαστικός παραγωγικός μετασχηματισμός που θα δημιουργούσε βάσιμες προσδοκίες μετάβασης της οικονομίας σε νέο, εξωστρεφές και διατηρήσιμο μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης.

Από την πλευρά της ενεργού ζήτησης, οι συνολικές ακαθάριστες επενδύσεις παρουσίασαν άνοδο κατά 623 εκατ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2016, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε κατά 570 εκατ. ευρώ. Ομοίως, το εμπορικό ισοζύγιο εμφάνισε σημάδια οριακής βελτίωσης, κυρίως λόγω της αυξημένης τουριστικής κίνησης. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή και στις τρεις συνιστώσες, μολονότι θετική, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει δυναμική ή ότι αποτελεί σαφή ένδειξη σταθεροποίησης της οικονομίας δεδομένων των δημοσιονομικών εξελίξεων και της αβέβαιης συμπεριφοράς της κατανάλωσης.

Η κατανάλωση σημειώνει σημαντική απόκλιση από το διαθέσιμο εισόδημα μετά το 2012. Τα νοικοκυριά, στο σύνολό τους, εμφανίζονται να έχουν αρνητικές νέες αποταμιεύσεις. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το ότι τα νοικοκυριά έχουν αρνητικό νέο δανεισμό συνεπάγεται ότι είναι πολύ πιθανό η κατανάλωση να χρηματοδοτείται από μη δηλωμένα εισοδήματα και από τη μείωση του πλούτου τους.

Ωστόσο, η μείωση του πλούτου των νοικοκυριών έχει αρνητική επίδραση στις καταθέσεις τους και στη δυνατότητα ικανοποίησης των φορολογικών και των δανειακών υποχρεώσεών τους. Το ίδιο ισχύει και για τον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας. Οι προαναφερόμενες τάσεις επηρεάζουν αρνητικά τη φερεγγυότητα του τραπεζικού συστήματος και προκαλούν εμπλοκή στο ρόλο του στο σύστημα πληρωμών και χρηματοδότησης της οικονομίας. Ως προς το ζήτημα αυτό, η ένταξη της οικονομίας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης θα είχε σταθεροποιητική επίδραση στο τραπεζικό σύστημα, ωστόσο χρονικά περιορισμένη.

Παρατηρείται ένας μικρού μεγέθους και αργός μετασχηματισμός της σύνθεσης των επενδύσεων με τον κύριο όγκο να προέρχεται από επιχειρήσεις σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, που προερχόταν από τα νοικοκυριά. Οι επιχειρήσεις έχουν υποστεί απώλεια κεφαλαιακού αποθέματος ύψους 33,9 δισ. ευρώ στο διάστημα β' τρίμηνο 2009-β' τρίμηνο 2016, ενώ για το σύνολο της οικονομίας το αντίστοιχο μέγεθος υπερβαίνει τα 76 δισ. ευρώ. Σημειώνεται ότι, παρά την αύξηση των ακαθάριστων επενδύσεων των επιχειρήσεων, οι καθαρές επενδύσεις εξακολουθούν να είναι αρνητικές, μειώνοντας περαιτέρω το κεφαλαιακό απόθεμα της οικονομίας.

Οι συνθήκες στο διεθνές περιβάλλον χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη αβεβαιότητα, επομένως οι προσδοκίες για ενδεχόμενη βελτίωση της εξαγωγικής επίδοσης της ελληνικής οικονομίας είναι υψηλού ρίσκου. Οι εξαγωγές αυξάνονται οριακά μέσω της υποκατάστασης των εξαγωγών υπηρεσιών από εξαγωγές προϊόντων, με το

εμπόριο καυσίμων και τις θαλάσσιες μεταφορές –που αποτελούσαν σημαντικές συνιστώσες των εξαγωγών– να παρουσιάζουν κάμψη. Ο εξαγωγικός τομέας καλείται να αυξήσει το μερίδιό του στο σύνολο του διεθνούς εμπορίου, το οποίο το 2015 συρρικνώθηκε κατά 12%, ενώ οι προοπτικές μετά το Brexit και την αβεβαιότητα που συνοδεύει την αλλαγή πολιτικής ηγεσίας στις ΗΠΑ, καθώς και η πιθανή ενεργοποίηση προστατευτικών πολιτικών δεν είναι ενθαρρυντικές για τις εξαγωγικές προοπτικές της χώρας.

Με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), το επίσημο μη εποχικά διορθωμένο ποσοστό ανεργίας το γ' τρίμηνο του 2016 ανήλθε σε 22,6%. Το σύνολο των απασχολούμενων ανήλθε σε 3.736,7 χιλιάδες άτομα (εκ των οποίων οι 2.473,7 χιλιάδες είναι μισθωτοί), ενώ οι άνεργοι ανήλθαν σε 1.092,6 χιλιάδες άτομα. Από τα στοιχεία αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας κατά το 2016 συνεχίζουν με τον ίδιο ρυθμό την τάση οριακής βελτίωσης που ξεκίνησε το 2014 και συνεχίστηκε και το 2015.

Κάνοντας χρήση εναλλακτικών δεικτών εκτίμησης του ποσοστού ανεργίας, που αποτυπώνουν πληρέστερα την κατάσταση της αγοράς εργασίας και που λαμβάνουν υπόψη τους ανέργους, τους αποθαρρημένους ανέργους, το λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό και τη μη ηθελημένη μερική απασχόληση, συμπεραίνουμε ότι αυτό που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως «πραγματικό» ποσοστό ανεργίας φτάνει το 29,6%.

Το 68,9% των εργαζομένων με μερική απασχόληση δηλώνει ότι ο λόγος για τον οποίο απασχολείται με αυτή τη μορφή εργασίας είναι ότι δεν μπορούσε να βρει πλήρη απασχόληση. Η μακροχρόνια ανεργία συνεχίζει να κινείται σε ποσοστό μεγαλύτερο του 70%. Εξετάζοντας άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας, παρατηρούμε ότι το ποσοστό ανεργίας εμφανίζεται σημαντικά υψηλότερο στις γυναίκες (27,2%) σε σχέση με τους άνδρες (18,9%) και στις νεότερες ηλικίες σε σχέση με τις γηραιότερες. Ειδικότερα, η ανεργία στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών βρίσκεται στο 44,2%, στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών στο 33,2%, στην ηλικιακή ομάδα 30-44 ετών στο 21,5%, στην ηλικιακή ομάδα 45-64 ετών στο 18,5% και τέλος στην ηλικιακή ομάδα 65-74 στο 13%. Είναι επίσης σημαντικό να τονίσουμε ότι το επίπεδο εκπαίδευσης έχει μικρή μόνο επίδραση στο επίπεδο της ανεργίας.

Ο συνδυασμός υψηλής ανεργίας, και ειδικά της υψηλότερης μακροχρόνιας ανεργίας, με τις συγκεκριμένες ρυθμίσεις για την κάλυψη των ανέργων οδηγεί σε εντεινόμενη εργασιακή ανασφάλεια, χαμηλή εισοδηματική ποιότητα και αύξηση της έντασης εργασίας, όπως δείχνουν τα στοιχεία του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Τα δεδομένα αυτά καθιστούν την περαιτέρω ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων, όπως αποτυπώνεται από τους δείκτες νομικής προστασίας της απασχόλησης, απολύτως αναποτελεσματική, καθώς θα οδηγούσε σε παραπέρα κατακερματισμό και συνεπακόλουθη αύξηση των ανισο-

τήτων μεταξύ των διαφορετικών ομάδων των εργαζομένων, γεγονός που θα είχε αρνητική επίπτωση και στην εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας.

Σε σχέση με το επίπεδο του μέσου μισθού στον ιδιωτικό τομέα παρατηρούμε από την επεξεργασία των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο του 2016) την εξής κατανομή των καθαρών μηνιαίων αποδοχών και του ποσοστού των μισθωτών, που αμείβονται αντίστοιχα: κάτω των 800 ευρώ ποσοστό 51,6% (15,2% μέχρι 499 ευρώ, 23,6% μεταξύ 500-699 ευρώ και 12,8% μεταξύ 700-800 ευρώ), μεταξύ 800-999 ευρώ ποσοστό 17,3% και άνω των 1.000 ευρώ ποσοστό 17,8% (11,1% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 6,7% άνω των 1.300 ευρώ). Αντίστοιχα στον ευρύτερο δημόσιο τομέα: κάτω των 800 ευρώ ποσοστό 11% (3,1% έως 499 ευρώ, 3,5% μεταξύ 500-699 ευρώ και 4,4% μεταξύ 700-799 ευρώ), μεταξύ 800-999 ευρώ ποσοστό 23,6% και άνω των 1.000 ευρώ ποσοστό 54,4% (38,5% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 15,7% άνω των 1.300 ευρώ).

Στη διάρκεια του 2016 η κατάσταση στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων παρέμεινε αμετάβλητη, καθώς εξακολουθούσαν να ισχύουν και να εφαρμόζονται οι νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν τα προηγούμενα χρόνια. Το 2016 οι εθνικές ή τοπικές κλαδικές Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (ΣΣΕ) εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά λίγες σε αριθμό, ενώ για έβδομη χρονιά οι ΣΣΕ σε επίπεδο επιχείρησης υπερτερούν συντριπτικά. Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας το 2016 υπογράφηκαν μόνο 10 κλαδικές/ομοιοεπαγγελματικές συλλογικές συμβάσεις. Αντίθετα ο αριθμός των επιχειρησιακών ΣΣΕ ανέρχεται σε 318, αντιπροσωπεύοντας το 95,21% του συνόλου των ΣΣΕ. Οι προσλήψεις με πλήρη απασχόληση έχουν υποχωρήσει από 79% το 2009 σε 45,3% το 2016. Παράλληλα, ενώ το 2009 οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας αντιστοιχούσαν στο 21% του συνόλου των προσλήψεων, το 2016 αντιστοιχούν στο 54,7%.

Η περίοδος 2010-2015 συνοδεύτηκε από ιδιαίτερα αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις, όπως εκφράζονται από τους σχετικούς δείκτες φτώχειας και ανισότητας. Ο δείκτης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από 27,7% το 2010 σε 35,7% το 2015. Όπως ήταν αναμενόμενο, το μεγαλύτερο ποσοστό εντοπίζεται στους ανέργους, το οποίο αυξήθηκε την περίοδο 2010-2015 κατά 14,3%. Το ποσοστό φτώχειας στους μισθωτούς εργαζομένους αυξήθηκε σημαντικά μετά το 2011, και το 2015 βρίσκεται κοντά στο 18%. Όσον αφορά τις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες, εμφανίζουν αύξηση στο ποσοστό φτώχειας μέσα στην κρίση με εξαίρεση τους συνταξιούχους, οι οποίοι παρουσιάζουν μείωση της τάξης των 2,2 ποσοστιαίων μονάδων μεταξύ 2010-2015. Το γεγονός ότι οι συνταξιούχοι αποτελούν μια από τις πολυπληθέστερες κοινωνικές ομάδες συνέβαλε σημαντικά στη συγκράτηση του συνολικού ποσοστού φτώχειας.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφέρουμε ότι το ποσοστό των εργαζομένων στο όριο της φτώχειας που έχουν συμβάσεις ορισμένου χρόνου είναι περίπου τριπλάσιο από εκείνο των εργαζομένων με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Τα ευρή-

ματα αυτά καθιστούν προφανές πως οι σταθερές σχέσεις απασχόλησης όχι μόνο περιορίζουν την αβεβαιότητα των εργαζομένων ως προς το εργασιακό μέλλον τους, αλλά ταυτόχρονα εξασφαλίζουν και ένα σαφώς καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Βέβαια, παρατηρούμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας. Εξάιρεση συνιστούν οι εργαζόμενοι με συμβάσεις αορίστου χρόνου στους οποίους το αντίστοιχο ποσοστό παρουσιάζει πτώση μεταξύ των ετών 2009 και 2015. Η μείωση αυτή υποδεικνύει πως η σύναψη συμβάσεων αορίστου χρόνου θωρακίζει τους εργαζομένους από τη γενικότερη τάση επιδείνωσης των όρων διαβίωσης και φτωχοποίησής τους.

Η θέση των ελληνικών νοικοκυριών, ειδικά των φτωχότερων, επιβαρύνεται δυσανάλογα από την άμεση φορολόγηση, καθώς η αναλογία φόρου εισοδήματος και πλούτου ως προς το ακαθάριστο εισόδημα του 20% των πιο φτωχών νοικοκυριών ήταν υψηλότερη σε σχέση με το 20% των πλουσιότερων. Όσον αφορά την εξέλιξη της οικονομικής ανισότητας προκύπτει μια αύξηση κατά την περίοδο 2010-2015. Ειδικότερα παρατηρούμε ότι ο δείκτης S6/S1 στη διάρκεια της κρίσης εμφανίζει σημαντική αύξηση της τάξης του 38,3%. Η μεταβολή αυτή υποδεικνύει πως η κρίση στην Ελλάδα έπληξε περισσότερο τα χαμηλότερα τμήματα της εισοδηματικής κατανομής. Όξυνση της ανισότητας παρατηρείται σε όλες τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες του πληθυσμού, με εξαίρεση τους δημόσιους υπαλλήλους και τους συνταξιούχους. Ιδιαίτερα ανησυχητική ωστόσο κρίνεται η εκρηκτική αύξηση της ανισότητας μεταξύ των ανέργων, η οποία αποδίδεται στη μείωση του αριθμού των δικαιούχων επιδόματος ανεργίας σε συνδυασμό με την εκτόξευση της μακροχρόνιας ανεργίας. Η ανισότητα στη χώρα μας θα ήταν οξύτερη χωρίς τις κοινωνικές μεταβιβάσεις και ειδικά τις συντάξεις.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 5 της Έκθεσης παρουσιάζονται οι βασικές εκτιμήσεις και θέσεις της Γενικής Συνομοσπονδίας για το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας και για την αντιμετώπιση του φαινομένου της αδήλωτης εργασίας.

Πρόλογος

Η Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το 2017 δημοσιεύεται σε μια κρίσιμη περίοδο για την Ελλάδα και την Ευρώπη. Στην Ελλάδα η εμπλοκή στις διαπραγματεύσεις με τους δανειστές στο πλαίσιο της δεύτερης αξιολόγησης του τρίτου Μνημονίου, δημιουργεί οικονομική και πολιτική αβεβαιότητα. Η κυβέρνηση, αν και έχει αποδεχτεί τη δέσμευση της χώρας για πρωτογενή πλεονάσματα της τάξης του 3,5% του ΑΕΠ από το 2018 και για τα αμέσως επόμενα χρόνια, φαίνεται να διαπραγματεύεται το πλαίσιο των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας που θα προσδιορίσουν την επίτευξή τους. Επίσης, η ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης είναι πολύ πιθανό να θεσμοθετήσει νέες απορρυθμιστικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, οι οποίες θα μειώσουν περαιτέρω την προστασία της εργασίας και θα αυξήσουν ακόμα περισσότερο την εργοδοτική αυθαιρεσία.

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) εισέρχεται σε παρατεταμένο εκλογικό κύκλο με εμφανή τα σημάδια ενίσχυσης ακραίων λαϊκιστικών και δεξιών πολιτικών δυνάμεων σε χώρες-μέλη της. Την ίδια στιγμή τα μεγάλα θεσμικά ελλείμματα της ΕΕ, καθώς και η πολιτική της ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα στη διαχείριση της οικονομικής κρίσης τροφοδοτούν την άνοδο του ευρωσκεπτικισμού, αυξάνοντας την αβεβαιότητα ως προς το μέλλον της ίδιας της ΕΕ και κυρίως ως προς τη βιωσιμότητα της Ευρωζώνης. Διάχυτη είναι πλέον η ανησυχία και ο προβληματισμός ότι η διαφαινόμενη δεξιά-εθνικιστική στροφή της Ευρώπης θα επηρεάσει αρνητικά το σύνολο των δημοκρατικών αξιών και δικαιωμάτων βάσει των οποίων θεμελιώθηκε το ευρωπαϊκό όραμα και θα ενισχύσει το συντηρητικό-νεοφιλελεύθερο πλέγμα των πολιτικών διαχείρισης τόσο της προσφυγικής όσο και της οικονομικής κρίσης.

Αναπόφευκτα οι προαναφερόμενες εξελίξεις θα επηρεάσουν τη χώρα μας και την οικονομία της, η οποία θα πρέπει να κινηθεί μέσα σε ένα περιβάλλον πολλαπλών προκλήσεων. Η εκτίμηση της Γενικής Συνομοσπονδίας, όπως αυτή τεκμηριώνεται από την εμπειρική ανάλυση της παρούσας Έκθεσης, είναι ότι η οικονομία δεν έχει εισέλθει σε βιώσιμη φάση οικονομικής μεγέθυνσης. Δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι έχουν επιτευχθεί οι παραγωγικοί και οι μακροοικονομικοί μετασχηματισμοί που θα διαμόρφωναν συνθήκες σταθεροποίησης της οικονομίας με αύξηση της απασχόλησης.

Στο πλαίσιο αυτό η υπεραισιόδοξη εκτίμηση ότι η οικονομία σύντομα θα επιστρέψει στην «κανονικότητά» της και θα βγει οριστικά από την κρίση το μόνο που δημιουργεί είναι έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς την πολιτική ικανότητα της χώρας να διαχειριστεί με πραγματισμό την οικονομική και την κοινωνική κρίση. Επίσης, δημιουργεί αβεβαιότητα, ακόμη και απογοήτευση, για το αύριο στην κοινωνία, ειδικά σε εκείνους που έχουν πληγεί από την κρίση και τη λιτότητα, τους

μισθωτούς, τους συνταξιούχους, τους ανέργους και όλους όσους ζουν στην απόλυτη φτώχεια, σε εργασιακή και στεγαστική επισφάλεια, σε όλους εκείνους που είδαν το βιοτικό τους επίπεδο να συρρικνώνεται δραματικά εξαιτίας των ασκούμενων οικονομικών πολιτικών.

Η εκτίμησή μας είναι ότι η οικονομική, κοινωνική και πολιτική αστάθεια θα συνεχίζεται όσο εφαρμόζεται η αδιέξοδη οικονομική πολιτική των Μνημονίων. Οι εμπνευστές αλλά και οι υποστηρικτές των Μνημονίων εναπόθεταν από την αρχή της κρίσης όλες τις ελπίδες τους για την επιτυχία των προγραμμάτων προσαρμογής στην αύξηση των επενδύσεων και των εξαγωγών. Το αφήγημα της εξωστρεφούς ανάπτυξης δημιουργεί μόνο ψευδαισθήσεις εξόδου από την κρίση όσο στηρίζεται στην απαξίωση της εργασίας και στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Η μετάβαση της οικονομίας σε ένα νέο και βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης προϋποθέτει την ποιοτική αναδιάρθρωση και την ποσοτική επέκταση του παραγωγικού συστήματος της οικονομίας, την αναβάθμιση της εργασίας, δημιουργική επιχειρηματικότητα και επιπλέον ένα ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον. Αυτό που έχει πραγματικά συμβεί στην Ελλάδα ως συνέπεια των Μνημονίων είναι το ακριβώς αντίθετο. Τα Μνημόνια δεν δημιούργησαν τους όρους και τις προϋποθέσεις για την παραγωγική αναδόμηση της οικονομίας και τη δημιουργία ποιοτικών θέσεων εργασίας. Η εφαρμογή των Μνημονίων έχει προκαλέσει μιας ιστορικής κλίμακας αποεπένδυση, ενώ έχει απαξιώσει τον άνθρωπο-εργαζόμενο μέσω της ακραίας ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων, καταδικάζοντας την οικονομία σε έναν φαύλο κύκλο χαμηλής παραγωγικότητας και «υφειακής στασιμότητας».

Όσοι πιστεύουν ότι η δημοσιονομική λιτότητα και οι λεγόμενες διαρθρωτικές αλλαγές, δηλαδή η περαιτέρω απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και η απελευθέρωση των αγορών, θα φέρουν ανάπτυξη απλώς εκφράζουν τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία τους. Τα κύματα ψευδαισθήσεων και οι αυταπάτες που καλλιεργούνται στον δημόσιο διάλογο ενισχύουν μόνο το λαϊκισμό, αναπαράγοντας την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να σχεδιάσει με πραγματισμό και να υλοποιήσει μια βιώσιμη στρατηγική εξόδου της χώρας από την κρίση. Η τελευταία προϋποθέτει ουσιαστική και όχι επικοινωνιακή και ιδεοληπτική πολιτική διαχείριση της οικονομίας. Και αυτό αφορά τόσο την πλευρά των δανειστών όσο και τις ελληνικές κυβερνήσεις και το πολιτικό σύστημα στο σύνολό του.

Δεν υπάρχει πλέον καμιά αμφιβολία για την εμμονή που επιδεικνύουν ξένοι και εγχώριοι παράγοντες στην απόλυτη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, στην πλήρη απελευθέρωση των απολύσεων, στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη μείωση του κόστους εργασίας στο όνομα της αύξησης της ανταγωνιστικότητας. Οι απόψεις αυτές δεν τεκμηριώνονται εμπειρικά. Τα σχετικά στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης και η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας δεν επέφεραν κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα στην ανταγωνιστικότητα, στις εξαγωγές και στην ανάπτυξη. Το μόνο που προκάλεσαν ήταν κατάρρευση των

εισαγωγών και αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Η λεγόμενη «διαρθρωτική» πολιτική απορρύθμισης της αγοράς εργασίας είναι μια υφεσιακή και όχι αναπτυξιακή πολιτική. Για τη Συνομοσπονδία η προστασία της εργασίας, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, οι κλαδικές συμβάσεις εργασίας, η προστασία του κατώτατου μισθού, ο κοινωνικός διάλογος και η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας δεν εξασφαλίζουν μόνο ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης στους εργαζομένους, αλλά συμβάλλουν στη δημιουργία νέου πλούτου. Η επαναρρύθμιση της αγοράς εργασίας και η αύξηση της απασχόλησης είναι το πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής που θα μπορούσε να καταστήσει διατηρήσιμη την έξοδο της οικονομίας από την κρίση.

Αντίστοιχες ιδεοληψίες εκφράζονται και στην περίπτωση του ασφαλιστικού, το οποίο επανέρχεται στην ατζέντα των δανειστών με απαιτήσεις περαιτέρω μείωσης των συντάξεων. Η μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης είναι αναγκαία προκειμένου αυτό να γίνει βιώσιμο και πιο δίκαιο για τις σημερινές αλλά και για τις μελλοντικές γενιές και να έχει θετική συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ένα βιώσιμο ασφαλιστικό σύστημα είναι πυλώνας δημοσιονομικής, οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας. Ωστόσο, προϋπόθεση για να γίνει ο ρόλος αυτός του ασφαλιστικού κατανοητός είναι η απόρριψη της νεοφιλελεύθερης παραδοχής ότι τα ασφαλιστικά ελλείμματα και οι υψηλές συνταξιοδοτικές δαπάνες είναι σε μεγάλο βαθμό υπαίτιες για τα δημοσιονομικά ελλείμματα και την αύξηση του δημόσιου χρέους. Αυτή είναι μια εσφαλμένη παραδοχή που δεν λαμβάνει υπόψη την ευθύνη της εισφοροδιαφυγής, της φοροδιαφυγής, της αδήλωτης εργασίας και μιας σειράς άλλων παρασιτικών επιχειρηματικών συμπεριφορών και πρακτικών στη δημιουργία των ελλειμμάτων του δημοσιονομικού και του ασφαλιστικού συστήματος.

Δυστυχώς, η διαχρονική πολιτική απραξία έχει εγκλωβίσει την οικονομία σε μια αλληλοτροφοδοτούμενη παγίδα δημοσιονομικών και ασφαλιστικών ελλειμμάτων η οποία επηρεάζει αρνητικά την οικονομική μεγέθυνση, την κατανομή των πόρων στην οικονομία, την εξέλιξη του δημόσιου χρέους. Το αδιέξοδο μεγαλώνει με την κατάρρευση του λόγου εργαζομένων/συνταξιούχων. Η παραπάνω σχέση επιδεινώθηκε δραματικά μέσα στην κρίση από τη σημαντική μείωση της απασχόλησης, την αύξηση της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης, της εισφοροδιαφυγής, της αδήλωτης εργασίας, της αδυναμίας και της απροθυμίας πληρωμής εισφορών, της μείωσης των μισθών, του κλεισίματος χιλιάδων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων.

Για τη Συνομοσπονδία η βιώσιμη έξοδος της οικονομίας από τη λιτότητα, την ύφεση και την κρίση χρέους, αλλά και η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος προϋποθέτουν την υλοποίηση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου το οποίο θα έχει ως βάση την απασχόληση, τη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος και την επίτευξη βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων. Αυτός είναι ο μόνος δρόμος για να επιστρέψει η χώρα μας στην κανονικότητα και να ανακτήσει κοινωνική,

οικονομική και πολιτική σταθερότητα. Η προβληματική αυτή θεμελιώνει τις παρεμβάσεις και τις θέσεις μας από την αρχή της κρίσης αλλά και τις διεθνείς πρωτοβουλίες της Συνομοσπονδίας με στόχο την προάσπιση των εργασιακών και των κοινωνικών δικαιωμάτων στη χώρα μας.

Τα εμπειρικά ευρήματα, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις οικονομικής πολιτικής της Ετήσιας Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2017 δείχνουν την εύθραυστη κατάσταση της οικονομίας και της κοινωνίας. Η Έκθεση αξιολογεί τις δημοσιονομικές και τις μακροοικονομικές εξελίξεις, τις αλλαγές στην αγορά εργασίας και στο βιοτικό επίπεδο. Το ποσοστό ανεργίας εξακολουθεί να είναι το υψηλότερο στην ΕΕ, η μακροχρόνια ανεργία ξεπερνά το 70% του συνόλου της ανεργίας, η ποιότητα των θέσεων εργασίας υποβαθμίζεται, οι άτυπες και μη ηθελημένες μορφές μερικής απασχόλησης αυξάνονται, η αδήλωτη εργασία αφαιρεί πολύτιμους πόρους από το δημοσιονομικό και το ασφαλιστικό σύστημα σε όφελος παρασιτικών συμφερόντων. Τέλος, στην παρούσα Έκθεση το ΙΝΕ ΓΣΕΕ παραθέτει τις θέσεις και τις προτάσεις των συνδικάτων για το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας και για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας. Υπάρχουν επίσης ιδέες και προτάσεις που μπορούν να ενισχύσουν την απασχόληση, την ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή, τη δημοκρατία στη χώρα μας. Η πολιτική βούληση για την υιοθέτηση και την εφαρμογή τους είναι το ζητούμενο.

Η Διοίκηση του ΙΝΕ, ο Επιστημονικός Διευθυντής και το επιστημονικό προσωπικό του Ινστιτούτου θα εκτιμήσουν ιδιαίτερα την κατάθεση παρατηρήσεων, σχολίων και εναλλακτικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην περαιτέρω βελτίωση των ποσοτικών και ποιοτικών εκτιμήσεων και συμπερασμάτων της Έκθεσης.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Εισαγωγή

Τον τελευταίο ενάμιση χρόνο η ελληνική οικονομία εξελίσσεται στο πλαίσιο των περιορισμών, των απαιτήσεων και των αξιολογήσεων της υλοποίησης του τρίτου Μνημονίου. Το στοιχείο που διαφοροποιεί αυτή την περίοδο από εκείνη των δύο πρώτων Μνημονίων είναι η σύγκλιση του μεγαλύτερου μέρους του πολιτικού συστήματος της χώρας στην αποδοχή της νεοφιλελεύθερης και συμβατικής φιλοσοφίας του πλαισίου οικονομικής πολιτικής των προγραμμάτων προσαρμογής. Αυτή η σύγκλιση καλλιεργεί καθημερινά στον δημόσιο διάλογο ένα κλίμα επιτόλαιης αισιοδοξίας για τις προοπτικές εξόδου της οικονομίας και της κοινωνίας από την κρίση. Η διαχείριση της τρέχουσας κατάστασης της οικονομίας γίνεται κυρίως με επικοινωνιακούς όρους και όχι βάσει των δεδομένων του πραγματικού και του χρηματοπιστωτικού τομέα της οικονομίας, της αγοράς εργασίας, του βιοτικού επιπέδου της πλειονότητας των εργαζομένων και των ανέργων.

Βρισκόμαστε πλέον στην αρχή του 2017 και γνωρίζουμε ότι η μέχρι σήμερα διαχείριση της ελληνικής κρίσης χρέους, η οποία εξυπηρετούσε τα οικονομικά και τα πολιτικά συμφέροντα των δανειστών, ξεπερνούσε τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Οι αποφάσεις του Eurogroup της 5ης Δεκεμβρίου του 2016 για το ελληνικό χρέος και κυρίως για το ύψος των πρωτογενών πλεονασμάτων, καθώς και οι υπό συζήτηση όροι της συμφωνίας της κυβέρνησης με τους δανειστές για το κλείσιμο της δεύτερης αξιολόγησης (η οποία στην τελική φάση ολοκλήρωσης της συγγραφής της παρούσας Έκθεσης δεν είχε ολοκληρωθεί) δείχνουν ότι η κατάσταση αυτή θα συνεχιστεί. Υπάρχει διάχυτη οικονομική, κοινωνική και πολιτική αβεβαιότητα, η οποία τροφοδοτείται από το γεγονός ότι η χώρα πρέπει να εφαρμόσει μια οικονομική πολιτική που έχει άμεσες υφεσιακές επιπτώσεις στο όνομα των αναπτυξιακών προοπτικών που ίσως διαμορφωθούν στο μέλλον και εφόσον επαληθευτούν μια σειρά υποθέσεις πολύ περιορισμένου ρεαλισμού.

Στις Ετήσιες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2015 και του 2016 παρουσιάσαμε πλήθος εμπειρικών ευρημάτων και υποστηρίξαμε τη θέση ότι η οικονομική πολιτική της δημοσιονομικής προσαρμογής και της εσωτερικής υποτίμησης είναι λανθασμένη. Ο σκεπτικισμός μας δεν εδράζεται μόνο στην ιδεολογική διαφωνία μας με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο οικονομικής πολιτικής, αλλά και στο γεγονός ότι θεωρούμε την αρχιτεκτονική των Μνημονίων ασύμβατη με τη μακροαναπτυξιακή δομή του ελληνικού καπιταλισμού.

Στο επίκεντρο της ανάλυσης και της μεθοδολογίας μας βρίσκεται η παραδοχή ότι η σταθερότητα και η δυναμική της οικονομίας, καθώς και η αύξηση της απασχόλησης εξαρτώνται από τη συνοχή μεταξύ του μακροοικονομικού και του χρημα-

τοπιστωτικού συστήματος και από το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας. Η αξιολόγησή μας για τις επιδόσεις και τις προοπτικές της οικονομίας στηρίζεται στη ανάλυση του διττού ρόλου των ροών εισοδήματος. Οι ροές εισοδήματος στηρίζουν την αγοραστική δύναμη και την οικονομική δραστηριότητα, δηλαδή προσδιορίζουν τη λειτουργία του πραγματικού τομέα της οικονομίας και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ταυτόχρονα, οι ροές εισοδήματος είναι και ροές ρευστότητας, που καθορίζουν την ικανότητα των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων, των τραπεζών και του κράτους να ικανοποιούν τις δανειακές και τις φορολογικές υποχρεώσεις τους.

Στο πλαίσιο αυτό η αξιολόγηση της σταθεροποίησης της οικονομίας και της βιώσιμης εξόδου της από την κρίση πρέπει να είναι ολιστική και να λαμβάνει υπόψη τις εξελίξεις τόσο στον πραγματικό όσο και στον χρηματοπιστωτικό τομέα της οικονομίας αλλά και την κατάσταση της αγοράς εργασίας. Βάσει αυτής της οπτικής, όπως θα αναλύσουμε στο Κεφάλαιο 2, αν, για παράδειγμα, η ελληνική οικονομία μεταβεί τα επόμενα τρίμηνα σε θετικούς ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, αυτό θα είναι μια θετική εξέλιξη, αλλά όχι απαραίτητα ένδειξη διατηρήσιμης εξόδου από την κρίση. Θα είναι εύθραυστη στο βαθμό που δεν θα συνοδεύεται από μια δραστική μείωση των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων προς το κράτος και τις τράπεζες και από ουσιαστική αύξηση της απασχόλησης και των ροών εισοδήματος. Με άλλα λόγια, αν τα ελληνικά νοικοκυριά ικανοποιούσαν πλήρως ή το μεγαλύτερο μέρος των υποχρεώσεών τους προς τις τράπεζες, τα ασφαλιστικά ταμεία και το κράτος σε βάρος της κατανάλωσής τους, τότε αυτό που θα συνέβαινε θα ήταν η κατάρρευση της κατανάλωσης, και συνεπώς της δραστηριότητας του πραγματικού τομέα της οικονομίας και της απασχόλησης.

Οι δανειστές και οι υποστηρικτές των Μνημονίων δεν αντιλαμβάνονται την ασυμβατότητα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής με το μακροαναπτυξιακό μοντέλο της χώρας. Υπερτονίζουν το υπαρκτό θέμα της φερεγγυότητας της χώρας, δίχως ωστόσο να αξιολογούν τις επιπτώσεις της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στη διατηρησιμότητα της αφερεγγυότητάς της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ύψος των πρωτογενών πλεονασμάτων, τα οποία, ύστερα από επτά χρόνια Μνημονίων, παραδέχονται πλέον όλοι ότι δεν είναι βιώσιμα και υπονομεύουν την εμπιστοσύνη των αγορών στην ελληνική οικονομία. Ομοίως, θεωρείται επιτυχία των Μνημονίων η δημοσιονομική προσαρμογή που έχει επιτευχθεί, δηλαδή η βελτίωση του «διαρθρωτικού» πρωτογενούς δημοσιονομικού αποτελέσματος. Δεν γίνεται όμως καμιά αξιολόγηση των συνεπειών αυτής της προσαρμογής, η οποία προκάλεσε μείωση στις ροές εισοδήματος και ρευστότητας και αποτέλεσε μία από τις βασικές αιτίες της κατάρρευσης του πραγματικού τομέα και της αποσταθεροποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος της οικονομίας οξύνοντας το πρόβλημα της αξιοπιστίας.

Επίσης, θεωρείται επιτυχία η βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας σε όρους μοναδιαίου κόστους εργασίας μέσω της εσωτερικής υποτίμησης

και της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και η εξάλειψη του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο. Ωστόσο, τα πραγματικά δεδομένα δείχνουν ότι η προσαρμογή του εξωτερικού ισοζυγίου ήταν αποτέλεσμα της κατάρρευσης των εισαγωγών και ότι η υποθετική αύξηση των εξαγωγών και ο διαρθρωτικός μετασχηματισμός του παραγωγικού συστήματος προς τις διεθνώς εμπορεύσιμες δραστηριότητες εξακολουθούν να είναι ευσεβής πόθος. Την ίδια στιγμή η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης προκάλεσε δραματική εμπλοκή στις ροές εισοδήματος και ρευστότητας της οικονομίας οξύνοντας τις προαναφερόμενες αρνητικές συνέπειές τους, ενώ μείωσε δραματικά το βιοτικό επίπεδο της κοινωνίας.

Βρίσκεται εκτός των ορίων της συμβατικής οικονομικής σκέψης και πολιτικής το γεγονός ότι οι παραγωγικές ικανότητες κάθε οικονομίας είναι αυτές που συνθέτουν την ενδογενή και την εξωγενή δυναμική ή ανεπάρκειά της και προσδιορίζουν τις μακροοικονομικές και δημοσιονομικές της επιδόσεις, καθώς και την κατάσταση του εξωτερικού της ισοζυγίου. Μια θεμελιακή δομική ιδιαιτερότητα του ελληνικού μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που κατέρρευσε το 2009 είναι η ποιοτικά και ποσοτικά ανεπαρκής κλαδική διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος. Το τελευταίο είχε, και συνεχίζει να έχει, αδυναμία συσσώρευσης κεφαλαίου σε κλάδους και δραστηριότητες που βελτιώνουν την παραγωγικότητα και διαμορφώνουν διατηρήσιμες συνθήκες υψηλής απασχόλησης και διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Η δημιουργία συγκριτικών πλεονεκτημάτων χαμηλού κόστους είναι αδιέξοδη γιατί η ελληνική οικονομία δεν μπορεί να διαχειριστεί τις ανταγωνιστικές πιέσεις από οικονομίες με τεχνολογικά προηγμένο σύστημα παραγωγής, αλλά και από οικονομίες που έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα στο χαμηλό κόστος εργασίας.

Η ελληνική οικονομία έχει ανάγκη από μια νέα οικονομική και αναπτυξιακή κουλτούρα η οποία θα έχει ως βάση τη διασύνδεση των δημοσιονομικών, των χρηματοπιστωτικών και των μακροοικονομικών επιδόσεων της οικονομίας με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του μοντέλου ανάπτυξης, ειδικά με την παραγωγική ικανότητα και δυναμική της χώρας καθώς και την απασχόληση και το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας. Η διαμόρφωση αυτής της κουλτούρας προϋποθέτει αποδέσμευση των αποφάσεων οικονομικής πολιτικής από ιδεοληψίες που τροφοδοτούν τον κυρίαρχο πολιτικό και οικονομικό λαϊκισμό στη διαχείριση της οικονομίας και από τα συμφέροντα παρασιτικών επιχειρηματικών ομάδων.

Η Ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του 2017 έχει ως βασικό της στόχο να καταθέσει στον δημόσιο διάλογο ιδέες μιας διαφορετικής προσέγγισης για την αξιολόγηση της κατάστασης της οικονομίας, καθώς και για τις συνέπειες και τα αδιέξοδα που προκαλεί η ασκούμενη οικονομική πολιτική, αλλά και προτάσεις για τη δημιουργία ενός βιώσιμου και δίκαιου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης, που θα διασφαλίζει την απασχόληση και διατηρήσιμες ροές εισοδήματος και ρευστότητας.

Η Έκθεση χωρίζεται σε 5 κεφάλαια.¹ Στο Κεφάλαιο 1 αναλύονται οι δημοσιονομικές εξελίξεις του 2016 και οι προοπτικές για το 2017. Το βασικό συμπέρασμα της ανάλυσής μας είναι ότι η συνέχιση της δημοσιονομικής λιτότητας δεν δημιουργεί συνθήκες βιώσιμης δημοσιονομικής προσαρμογής, ειδικά σε όρους επίτευξης βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων και ανάκτησης της φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα.

Στο Κεφάλαιο 2 υποστηρίζουμε την άποψη ότι η οικονομία βρίσκεται σε μια κατάσταση εύθραυστης στασιμότητας και μη διατηρήσιμης δυναμικής. Παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα που αιτιολογούν την ανησυχία μας για την πορεία της οικονομίας, ειδικά για τη μη διατηρησιμότητα της κατανάλωσης, για την έκταση του φαινομένου της αποεπένδυσης και των επιπτώσεων στο κεφαλαιακό απόθεμα και στη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Επίσης, υποστηρίζουμε ότι η συνέχιση της λιτότητας είναι αδιέξοδη γιατί μετασχηματίζει τη δημοσιονομική διόρθωση σε ελλείμματα, κυρίως των νοικοκυριών, και συντηρεί το πρόβλημα της ρευστότητας και της ποιότητας του ενεργητικού των τραπεζών.

Στο Κεφάλαιο 3 παρουσιάζουμε τις βασικές εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Οι ανησυχητικές εξελίξεις στα ποσοστά και στη διάρθρωση της ανεργίας και της απασχόλησης συνεχίζονται, καθώς επίσης και στις σχέσεις εργασίας με τα υψηλά ποσοστά της μερικής απασχόλησης. Η σημαντική υποχώρηση του ρόλου των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ φαίνεται να έχει παγιωθεί. Οι επιχειρησιακές συμβάσεις είναι πλέον ο κυρίαρχος θεσμικός μηχανισμός στον καθορισμό των όρων αμοιβής και εργασίας.

Στο Κεφάλαιο 4 εξετάζουμε τη μεταβολή της φτώχειας και της εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα την περίοδο 2010-2015. Τα εμπειρικά ευρήματα της ανάλυσής μας αναδεικνύουν μια αύξηση της φτώχειας και των ανισοτήτων κατά την περίοδο 2010-2015 σε βάρος των χαμηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων. Ωστόσο, ανησυχητική είναι και η διεύρυνση των ανισοτήτων στο εσωτερικό των περισσότερων κοινωνικοοικονομικών ομάδων. Οι αρνητικές αυτές τάσεις υποδεικνύουν πως η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων στη χώρα μας δεν εμφανίζει μόνο οριζόντιο αλλά και κάθετο χαρακτήρα, πλήττοντας μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζουμε τις προτάσεις πολιτικής της ΓΣΕΕ και των συνδικάτων για όλα τα μείζονα ζητήματα που αφορούν τις αλλαγές οι οποίες έχουν συντελεστεί ή σχεδιάζονται να γίνουν στο ρυθμιστικό πλαίσιο των εργασιακών

1. Στην εκπόνηση της Ετήσιας Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2017, εκτός από το συντονισμό, την επιμέλεια και την ευθύνη του Επιστημονικού Διευθυντή του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ Γιώργου Αργείτη, συμμετείχαν και οι Π. Γεωργιάδου, Η. Ιωακείμογλου, Α. Καψάλης, Ν. Κορατζάνης, Γ. Κρητικίδης, Δ. Παϊταρίδης, Κ. Πασσάς, Χ. Πιέρρος, Χ. Τριανταφύλλου και Σ. Χρυσανθόπουλος. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στη Νομική Υπηρεσία της ΓΣΕΕ για την πολύτιμη βοήθειά της στο Κεφάλαιο 5.

σχέσεων και ευρύτερα στη λειτουργία της αγοράς εργασίας, καθώς και για την αντιμετώπιση του φαινομένου της αδήλωτης εργασίας.

Γιώργος Αργείτης
Επιστημονικός Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Κεφάλαιο 1

Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους

Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους

1.1 Εισαγωγή

Το 2016 η δημοσιονομική πολιτική ασκήθηκε στο πλαίσιο των δεσμεύσεων που ανέλαβε η ελληνική κυβέρνηση μετά τη συμφωνία του Αυγούστου του 2015 και την υπαγωγή της χώρας στο τρίτο κατά σειρά πρόγραμμα χρηματοδοτικής στήριξης. Επίσης, κατά τη διάρκεια του έτους το δημοσιονομικό περιβάλλον προσδιορίστηκε από τις διαπραγματεύσεις για την ολοκλήρωση της πρώτης αξιολόγησης και τους τελευταίους μήνες από τις δημοσιονομικές και διαρθρωτικές απαιτήσεις των δανειστών στο πλαίσιο της δεύτερης αξιολόγησης. Οι αποφάσεις του Eurogroup της 5ης Δεκεμβρίου² για τα βραχυπρόθεσμα μέτρα ελάφρυνσης του χρέους αποτελούν μια θετική εξέλιξη, είναι ωστόσο απολύτως ανεπαρκή προκειμένου να καταστεί βιώσιμο το δημόσιο χρέος και να εξέλθει η χώρα από την κρίση χρέους η οποία δοκιμάζει τη συνοχή της τα τελευταία χρόνια.

Η εκτίμησή μας είναι ότι η συνέχιση της πολιτικής της δημοσιονομικής λιτότητας αποτελεί σοβαρό εμπόδιο για την έξοδο της οικονομίας από την κρίση, γιατί υπονομεύει τη μεγέθυνση της οικονομίας και συνεπώς δεν δημιουργεί βιώσιμες συνθήκες δημοσιονομικής προσαρμογής. Η αμφισβήτηση της διατηρησιμότητας της δημοσιονομικής προσαρμογής και κυρίως της επίτευξης βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων παράγει αβεβαιότητα για την αποτελεσματικότητα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής αλλά και για την προοπτική εξόδου της χώρας για δανεισμό στις αγορές. Παράλληλα, όπως έχουμε δείξει στην Ετήσια Έκθεση 2015, η δημοσιονομική λιτότητα συμβάλλει στην αποσταθεροποίηση και του χρηματοπιστωτικού συστήματος της οικονομίας.

Στην ανάλυση που ακολουθεί συνεχίζουμε την αξιολόγηση της σχέσης δημοσιονομικής λιτότητας και δημοσιονομικής προσαρμογής καθώς και την αξιολόγηση της φερεγγυότητας του κρατικού τομέα της οικονομίας και της βιωσιμότητας των πρωτογενών πλεονασμάτων. Τα βασικά εμπειρικά εύρημά μας είναι ότι και το 2017 το πιστωτικό ρίσκο της οικονομίας θα είναι υψηλό ιδιαίτερα στην περίπτωση που δεν επιβεβαιωθούν οι προβλέψεις για το ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Η εκτίμησή μας είναι ότι οι προσδοκίες για γρήγορη έξοδο της οικονομίας από την κρίση και επιστροφή της στις αγορές από το 2017 είναι υψηλού ρίσκου. Βιώσιμες συνθήκες μείωσης του πιστωτικού ρίσκου της χώρας και του κόστους δανεισμού θα διαμορφωθούν μόνο ως αποτέλεσμα της δημιουργίας βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων με δια-

2. Βλ. Eurogroup (2016).

τηρήσιμες συνθήκες μεγέθυνσης, αύξησης της απασχόλησης και των εισοδημάτων. Επίσης, υπάρχουν ισχυρές εμπειρικές ενδείξεις ότι η πολιτική της δημοσιονομικής λιτότητας έχει αποδομήσει βασικούς πυλώνες του συστήματος κοινωνικής προστασίας με σοβαρές αρνητικές κοινωνικές και μακροοικονομικές επιπτώσεις.

1.2 Οι δημοσιονομικές εξελίξεις το 2016

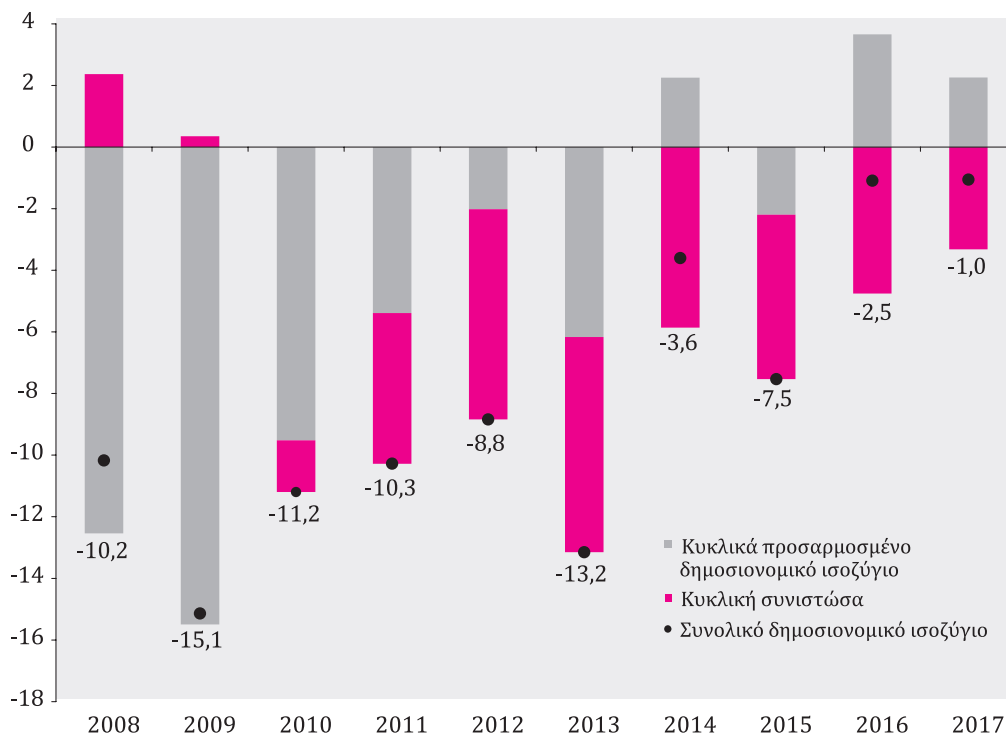
Στο Διάγραμμα 1.1 απεικονίζεται η εξέλιξη του συνολικού ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης προς το ΑΕΠ ως αποτύπωση του κυκλικά προσαρμοσμένου ισοζυγίου και της κυκλικής συνιστώσας του την περίοδο 2008-2017. Παρατηρούμε ότι το συνολικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα θα διαμορφωθεί το 2016 σε έλλειμμα της τάξης του 1,1% του ΑΕΠ, παρουσιάζοντας βελτίωση 6,4 ποσοστιαίων μονάδων έναντι του 2015.³ Για το τρέχον έτος το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται να παραμείνει σταθερό σε σχέση με πέρυσι. Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της δημοσιονομικής προσαρμογής αποτέλεσαν ωστόσο την κατάληξη μιας εξαιρετικά μακράς και επίπονης προσπάθειας με τεράστιο οικονομικό και κοινωνικό κόστος. Το Διάγραμμα 1.1 αποτυπώνει την επίπτωση της ύφεσης την περίοδο εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ) στη διεύρυνση της κυκλικής συνιστώσας του δημοσιονομικού ισοζυγίου, γεγονός που καθυστέρησε τη δημοσιονομική προσαρμογή της οικονομίας.

Η τάση αυτή παρατηρείται κυρίως την περίοδο 2011-2014, όταν, παρά την εντυπωσιακή βελτίωση του κυκλικά προσαρμοσμένου δημοσιονομικού ισοζυγίου, το συνολικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης κινήθηκε σταθερά σε αρνητικό έδαφος ως συνέπεια της ύφεσης. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι τόσο το 2016 όσο και το 2017 το έλλειμμα του δημοσιονομικού ισοζυγίου αποδίδεται εξ ολοκλήρου στη δυσμενή επίδραση του οικονομικού κύκλου.

Στον προϋπολογισμό του 2017 οι εκτιμήσεις για την εξέλιξη του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης το 2016 είναι πιο συγκρατημένες, με το έλλειμμα να διαμορφώνεται στα 3.776 εκατ. ευρώ ή 2,2% του ΑΕΠ (βλ. Πίνακα 1.1). Η επίδοση αυτή στηρίχτηκε στον περιορισμό του ταμειακού ελλείμματος της Κεντρικής Κυβέρνησης και των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης (ΟΚΑ). Στον αντίποδα, επιβαρυντική επίδραση στο ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης θα έχει το χαμηλότερο πλεόνασμα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ). Σημειώνεται ωστόσο ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το συνολικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης σε όρους ESA 2010 διαμορφώθηκε κατά τα πρώτα τρία τρίμηνα του 2016 σε πλεόνασμα της τάξης των 1.236 εκατ. ευρώ έναντι ελλείμματος 6.431 εκατ. ευρώ την αντίστοιχη περίοδο του 2015.

3. Υπενθυμίζεται ότι στο έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το 2015 προσμετράται και η επίδραση της ανακεφαλαιοποίησης του τραπεζικού τομέα.

Διάγραμμα 1.1: Ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης
ως ποσοστό στο ΑΕΠ (2008-2017)

Πηγή: AMECO, Φεβρουάριος 2017

Αναφορικά με το αποτέλεσμα του κρατικού προϋπολογισμού, αυτό –σε τροποποιημένη ταμειακή βάση– κατέγραψε το δωδεκάμηνο Ιανουάριος-Δεκέμβριος του 2016 έλλειμμα 1.140 εκατ. ευρώ, μειωμένο κατά 2.390 εκατ. ευρώ σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα το 2015 και 2.477 εκατ. έναντι του ετήσιου στόχου για το 2016.⁴ Το πρωτογενές ισοζύγιο του κρατικού προϋπολογισμού ανήλθε στα 4.437 εκατ. ευρώ έναντι 2.270 εκατ. ευρώ το 2015, αυξημένο κατά 2.454 εκατ. ευρώ συγκριτικά με τον ετήσιο στόχο για το 2016. Στην επίδοση αυτή συνέβαλε κυρίως η υπεραπόδοση των τακτικών εσόδων, με τους άμεσους φόρους σε ταμειακή βάση να ανέρχονται στα 21.839 εκατ. ευρώ (υψηλότερα κατά 2.081 εκατ. ευρώ σε σχέση με το 2015 και 1.128 εκατ. ευρώ έναντι του ετήσιου στόχου για το 2016) και τους έμμεσους φόρους να αγγίζουν τα 25.680 εκατ. ευρώ (υψηλότερα κατά 1.907 εκατ. ευρώ σε σχέση με το 2015 και 572 εκατ. ευρώ έναντι του ετήσιου στόχου για το 2016).

4. Ως ετήσιος στόχος του 2016 αναφέρεται η εκτίμηση για την εξέλιξη του εν λόγω μεγέθους στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2017.

Πίνακας 1.1: Βασικά μεγέθη Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA ανά υποτομέα (εκατ. ευρώ και % ΑΕΠ)

	2015	Εκτίμηση 2016	Πρόβλεψη 2017
1. Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA	-13.234	-3.776	-1.461
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	<i>-7,5</i>	<i>-2,2</i>	<i>-0,8</i>
2. Ενοποιημένοι τόκοι Γενικής Κυβέρνησης	6.325	6.019	5.941
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	<i>3,6</i>	<i>3,4</i>	<i>3,3</i>
3. Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA	-6.909	2.253	4.480
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	<i>-3,9</i>	<i>1,3</i>	<i>2,5</i>
4. Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης (Σύμβαση Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης)	441	1.907	3.687
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	<i>0,3</i>	<i>1,1</i>	<i>2,0</i>

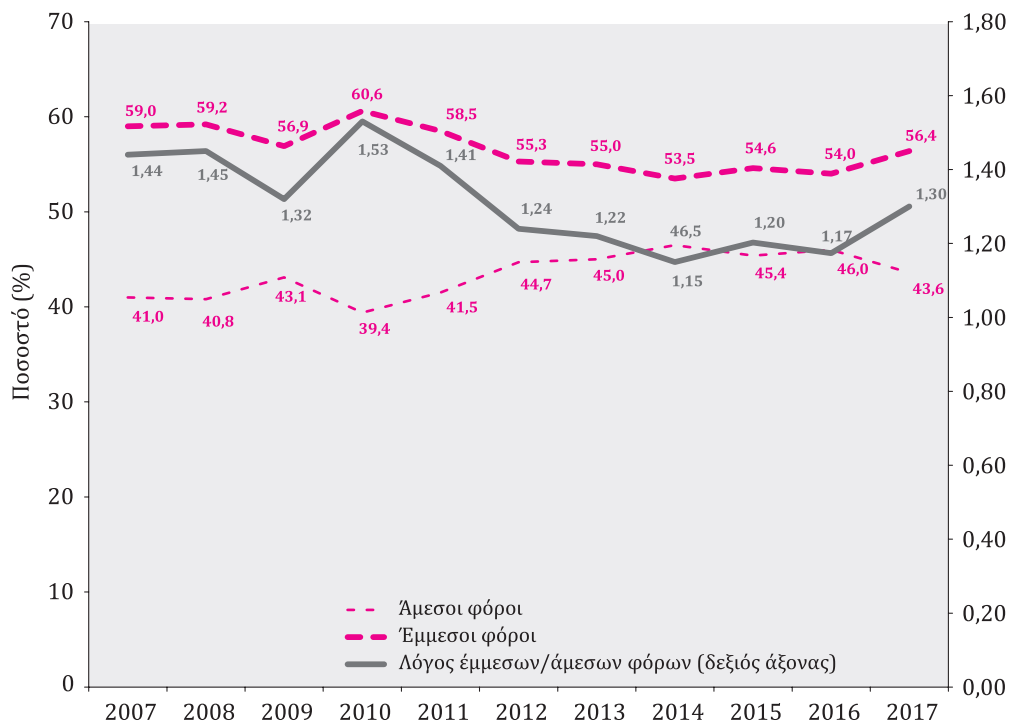
Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (2016)

Σημείωση: Οι εκτιμήσεις και οι προβλέψεις του Υπουργείου Οικονομικών για την εξέλιξη των μεγεθών της Γενικής Κυβέρνησης το 2016 και το 2017 διαφοροποιούνται από τις αντίστοιχες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όπως καταγράφονται στη βάση δεδομένων της AMECO.

Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια την ελαφρά υποχώρηση του λόγου των έμμεσων προς τους άμεσους φόρους σε σχέση με το 2015, ενώ το τρέχον έτος ο λόγος θα κινηθεί ανοδικά και θα διαμορφωθεί στο 1,3 – ενδεικτικό της μεγάλης εξάρτησης της δημοσιονομικής προσαρμογής το 2017 από τους κοινωνικά άδικους έμμεσους φόρους (βλ. Διάγραμμα 1.2). Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι σημαντικό ρόλο στην αύξηση των έμμεσων φόρων έχει και η διευρυμένη χρήση πλαστικού χρήματος στην οικονομία, που συμβάλλει ως ένα βαθμό στον περιορισμό της φοροδιαφυγής και στην αύξηση των αποδόσεων ΦΠΑ (βλ. ΤτΕ, 2016α).

Όσον αφορά τις δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού, αυτές διαμορφώθηκαν το διάστημα Ιανουάριος-Δεκέμβριος του 2016 στα 55.179 εκατ. ευρώ έναντι 54.951 εκατ. ευρώ το 2015, κυρίως ως αποτέλεσμα της αύξησης των πρωτογενών δαπανών κατά 955 εκατ. ευρώ. Για το 2017, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του προϋπολογισμού, το συνολικό και το πρωτογενές ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης σε όρους ESA θα διαμορφωθούν στο -0,8% και 2,5% του ΑΕΠ αντίστοιχα, υποβοηθούμενα από δημοσιονομικές παρεμβάσεις καθαρού ύψους 2.600,8 εκατ. ευρώ, εκ των οποίων τα 2.447,4 εκατ. ευρώ στο σκέλος των εσόδων. Τέλος, κατά τη μεθοδολογία του ΠΟΠ, το πρωτογενές δημοσιονομικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται να ανέλθει το 2017 στο 2% του ΑΕΠ έναντι 1,1% του ΑΕΠ το 2016 (βλ. Πίνακα 1.1).

Διάγραμμα 1.2: Σύνθεση φορολογικών εσόδων και λόγος έμμεσων/άμεσων φόρων (2007-2017)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2017, Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού – Δεκέμβριος 2016).

Σημείωση: Στη διαμόρφωση του λόγου των άμεσων προς τους έμμεσους φόρους για τα έτη 2015 και 2016 έχουν ενσωματωθεί τα στοιχεία για την πορεία των εν λόγω μεγεθών, όπως προκύπτει από το Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού – Δεκέμβριος 2016.

Τονίζεται ωστόσο ότι η βελτίωση των μεγεθών της Γενικής Κυβέρνησης το 2016 δεν απεικονίζει πλήρως την πραγματική δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, δεδομένων των συσσωρευμένων υποχρεώσεων του δημόσιου τομέα προς τρίτους. Ενδεικτικά, από τα στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών προκύπτει ότι το Δεκέμβριο του 2016 το σύνολο των εκκρεμών επιστροφών φόρων ανήλθε στα 1.226 εκατ. ευρώ, ενώ την ίδια περίοδο το υπόλοιπο των ληξιπρόθεσμων οφειλών του δημόσιου τομέα διαμορφώθηκε στα 3.310 εκατ. ευρώ, παρά τη σταδιακή τους μείωση τους τελευταίους μήνες του έτους.⁵ Εάν στις καθυστερήσεις αυτές συνυπολογιστεί και η ολοένα και εντεινόμενη αύξηση των ληξιπρόθεσμων χρεών των πολιτών προς το κράτος, τότε αποκαλύπτεται το εύρος της κρίσης ρευστό-

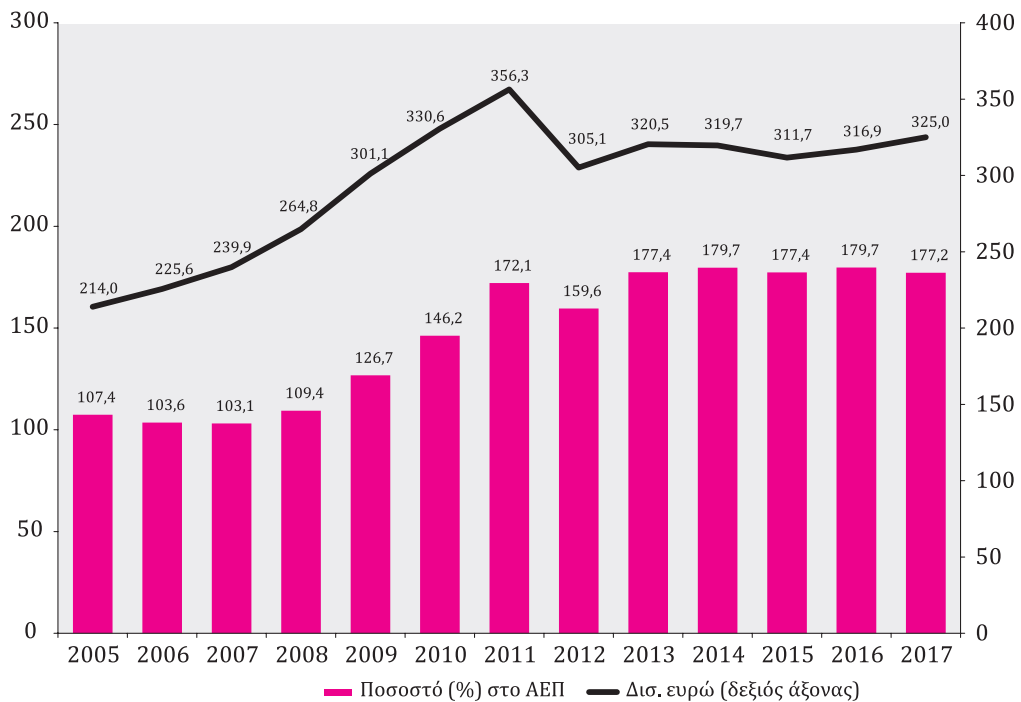
5. Βλ. Μηνιαίο Δελτίο Στοιχείων Γενικής Κυβέρνησης, Δεκέμβριος 2016. Για μια αναλυτική παρουσίαση της πορείας των ληξιπρόθεσμων οφειλών της Γενικής Κυβέρνησης βλ. ΓΠΚΒ (2016).

τητας στην οποία έχουν περιέλθει τόσο ο δημόσιος όσο και ο ιδιωτικός τομέας ως αποτέλεσμα των πολιτικών λιτότητας, αλλά και το έλλειμμα βιωσιμότητας των πρόσφατων δημοσιονομικών επιδόσεων της χώρας.

1.2.1 Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους

Το 2016 ο λόγος δημόσιο χρέος προς ΑΕΠ κινήθηκε αυξητικά και διαμορφώθηκε στο 179,7% έναντι 177,4% το 2015 (βλ. Διάγραμμα 1.3).⁶ Η εξέλιξη του δημόσιου χρέους αποκαλύπτει την αποτυχία των ΠΟΠ να βγάλουν τη χώρα από την κρίση χρέους. Συνολικά, η αύξηση του ποσοστού του δημόσιου χρέους από την έναρξη των ΠΟΠ το 2010 ανέρχεται σε 33,5 ποσοστιαίες μονάδες, παρά τη σημαντική ελάφρυνση του χρέους το 2012 ως αποτέλεσμα του PSI.

Διάγραμμα 1.3: Εξέλιξη δημόσιου χρέους στην Ελλάδα (2005-2017)

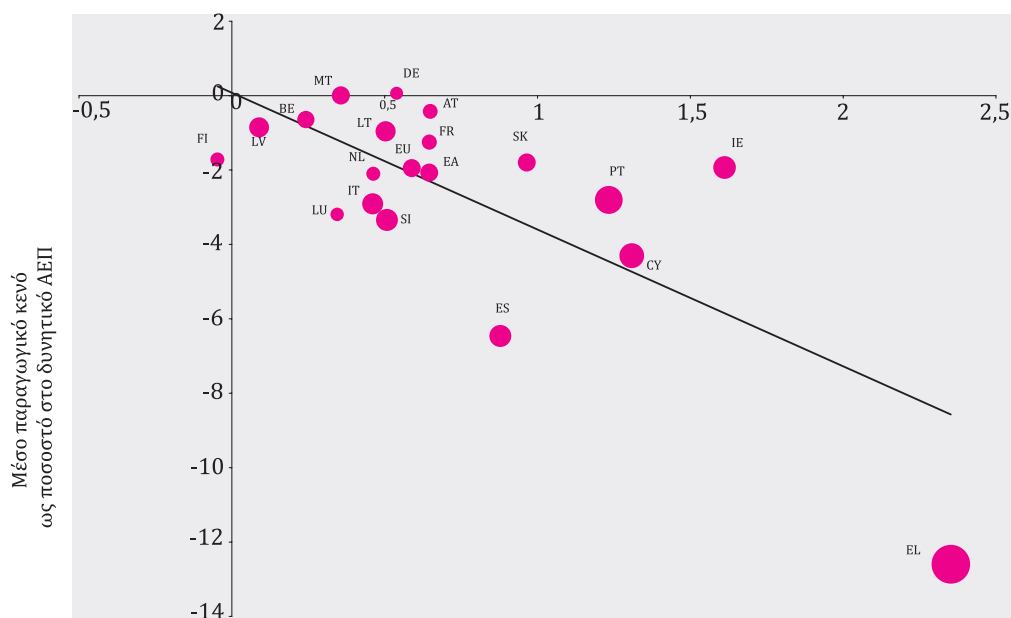
Πηγή: AMECO, Φεβρουάριος 2017

Με δεδομένο ότι σε απόλυτα μεγέθη το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης έχει καταγράψει από το 2009 οριακή μείωση της τάξης του 5,2%, η βασική αιτία του εκτροχιασμού του ποσοστού του δημόσιου χρέους είναι η κατάρρευση του ΑΕΠ κατά

6. Σύμφωνα με το τελευταίο Δελτίο Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ για τους τριμηνιαίους χρηματοοικονομικούς λογαριασμούς της Γενικής Κυβέρνησης, το γ' τρίμηνο του 2016 το δημόσιο χρέος διαμορφώθηκε στα 311,16 δις. ευρώ, αυξημένο κατά 7,97 δις. ευρώ σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015 (βλ. ΕΛΣΤΑΤ, 2017).

25,8% την αντίστοιχη περίοδο. Από τα παραπάνω στοιχεία, γίνεται αντιληπτή η δημοσιονομική εμπλοκή που έχει δημιουργήσει ο φαύλος κύκλος δημοσιονομικής λιτότητας-ύφεσης-νέου δανεισμού, περιορίζοντας περαιτέρω τη δυνατότητα της χώρας να ανταποκριθεί στην κάλυψη των δανειακών υποχρεώσεών της. Με άλλα λόγια, το έλλειμμα αξιοπιστίας της χώρας ουσιαστικά είναι συνέπεια του ελλείμματος αξιοπιστίας των ΠΟΠ να δημιουργήσουν αναπτυξιακή δυναμική, έτσι ώστε να μειώσουν με διατηρήσιμο τρόπο το πιστωτικό ρίσκο της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 1.4: Δημοσιονομική προσαρμογή, παραγωγικό κενό και μακροχρόνια επιτόκια στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2011-2015)

Μέση μεταβολή διαρθρωτικού δημοσιονομικού ισοζυγίου ως ποσοστό στο δυνητικό ΑΕΠ

Πηγή: AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Το μέγεθος των φυσαλίδων υποδηλώνει το επίπεδο του μέσου ονομαστικού μακροχρόνιου επιτοκίου το υπό εξέταση διάστημα.

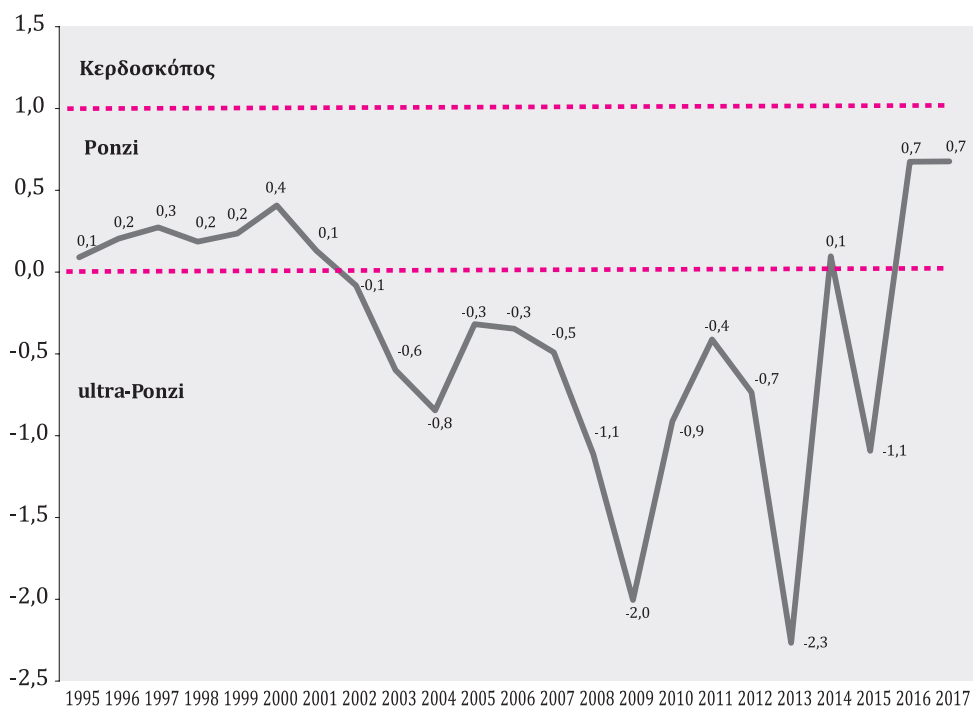
Στην εκτίμηση αυτή συνηγορούν και τα στοιχεία του Διαγράμματος 1.4 τα οποία αποτυπώνουν τις συνέπειες της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στην εξέλιξη του παραγωγικού κενού και στα επιτόκια δανεισμού της χώρας την περίοδο 2011-2015. Παρατηρούμε ότι στο σύνολο της Ευρωζώνης⁷ υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ της έντασης της δημοσιονομικής προσαρμογής και του παραγωγικού κενού ως απόρροια της συστατικής επίπτωσης των μέτρων λιτότητας στις βασικές συνι-

7. Για την ευθύνη των πολιτικών λιτότητας στη διαίωση της κρίσης χρέους στην Ευρώπη βλ. ETUI (2016).

πτώσεις της δαπάνης και στην ενεργό ζήτηση. Αξιοσημείωτο είναι ότι η τάση αυτή, ειδικά στις οικονομίες της περιφέρειας, συνδυάζεται και με υψηλότερα επιτόκια δανεισμού. Στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η πρωτοφανής δημοσιονομική προσαρμογή της τάξης των 2,4 ποσοστιαίων μονάδων ανά έτος συνδυάστηκε με αρνητικά μέσα επίπεδα παραγωγικού κενού (-12,6% του δυνητικού ΑΕΠ) και τη διατήρηση των επιτοκίων δανεισμού σε μέσα επίπεδα κοντά στο 13%.

Το έλλειμμα αξιοπιστίας των ΠΟΠ αποτυπώνεται και στα στοιχεία του Διαγράμματος 1.5 το οποίο απεικονίζει την εξέλιξη του Δείκτη Φερεγγυότητας (ΔΦ) του ελληνικού δημόσιου τομέα την περίοδο 1995-2017.⁸

Διάγραμμα 1.5: Δείκτης Φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (1995-2017)

Πηγή: AMECO, Φεβρουάριος 2017 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Παρατηρούμε ότι, με εξαίρεση το 2014, την περίοδο 2010-2015 ο δημόσιος τομέας βρίσκεται σταθερά σε καθεστώς φερεγγυότητας ultra-Ponzi, δηλαδή καθεστώς πολύ υψηλού πιστωτικού ρίσκου και ρίσκου χρεοκοπίας ως συνέπεια της ύφεσης

8. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση του ΔΦ του δημόσιου τομέα και των επιμέρους καθεστώτων φερεγγυότητας βλ. Αργεϊτίης (2012), Μιχοπούλου (2014) και INE ΓΣΕΕ (2015).

και των υψηλών πρωτογενών ελλειμμάτων.⁹ Μετά τη σοβαρή υποβάθμιση του βαθμού φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα το 2015, εξαιτίας της επιδείνωσης των δημοσιονομικών μεγεθών και του κλίματος αστάθειας στην οικονομία που δημιούργησαν οι παρατεταμένες και ιδεοληπτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ κυβέρνησης και δανειστών, το 2016 ο δείκτης βελτιώθηκε, κυρίως λόγω των χαμηλότερων πληρωμών σε τόκους και της επίτευξης πρωτογενούς πλεονάσματος. Για το 2017, και με την υπόθεση ότι οι αισιόδοξες εκτιμήσεις για το ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ (2,7%) και το ύψος του πρωτογενούς πλεονάσματος (4,1 δισ. ευρώ) θα επιβεβαιωθούν,¹⁰ ο ΔΦ θα κυμανθεί στα ίδια επίπεδα με πέρυσι. Το καθεστώς Ροτζι είναι καθεστώς αξιοπιστίας που επιτρέπει την έξοδο της χώρας στις αγορές, εφόσον όμως υπάρχουν ισχυρές προσδοκίες διατηρήσιμα υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης. Το καθεστώς κερδοσκοπού σηματοδοτεί την ανάκτηση της φερεγγυότητας της οικονομίας, ωστόσο στην περίπτωση της Ελλάδας η μετάβαση της οικονομίας σε αυτό το καθεστώς προϋποθέτει σημαντική μείωση των οφειλόμενων τόκων και βιώσιμα πρωτογενή πλεονάσματα.

Στις Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015, 2016α) έχουμε αναλύσει την οπτική και τις προτάσεις μας για τη βιωσιμότητα του χρέους. Θεωρούμε τη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους σημαντική, καθώς προσδιορίζει τη φερεγγυότητα της οικονομίας και το πιστωτικό ρίσκο της στις αγορές ομολόγων. Επίσης, η βιωσιμότητα του χρέους είναι καθοριστικός παράγοντας για τη σταθεροποίηση του συστήματος πληρωμών και χρηματοδότησης της οικονομίας. Το τελευταίο είναι πολύ σημαντικό για τον αναπτυξιακό σχεδιασμό της οικονομίας, πολύ δε περισσότερο για την παραγωγική ανασυγκρότησή της. Η εκτίμησή μας είναι ότι η πολυδιαφημισμένη ένταξη της χώρας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της ΕΚΤ, αν τελικά πραγματοποιηθεί, θα έχει θετική μεν, περιορισμένη δε επίδραση στην ανάκτηση της φερεγγυότητας της οικονομίας για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, υπάρχουν πλέον ενδείξεις ότι η χαλαρή νομισματική πολιτική της ΕΚΤ οδεύει προς την τελευταία φάση της, συνεπώς η Ελλάδα δεν έχει πολύ χρόνο να διαχειριστεί την αβεβαιότητα που κρατά ψηλά τις αποδόσεις των ελληνικών ομολόγων. Δεύτερον, και πιο σημαντικό, η φερεγγυότητα της οικονομίας εξαρτάται από τις προσδοκίες για διατηρησιμότητα της δυναμικής της, που στην παρούσα φάση είναι αμφισβητήσιμη.

Η βιωσιμότητα του χρέους και η έξοδος της χώρας για δανεισμό στις αγορές εξαρτώνται από τρεις παράγοντες: α) τη μετάβαση της οικονομίας σε υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, β) την αναδιάρθρωση και τη μείωση των δανειακών υποχρεώσεων του Δημοσίου, συνεπώς και των μελλοντικών δανειακών του αναγκών, και γ) τη

9. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλε και το κόστος ανακεφαλαιοποίησης των συστημικών τραπεζών.

10. Τα στοιχεία στηρίζονται στις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το Φεβρουάριο του 2017.

βιωσιμότητα των πρωτογενών πλεονασμάτων.¹¹ Η αναδιάρθρωση των δανειακών υποχρεώσεων τεχνικά μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους· για παράδειγμα, απομείωση, επιμήκυνση ωριμάνσεων, κλείδωμα επιτοκίων, ανταλλαγή ομολόγων κ.λπ. Το μείζον ζήτημα βέβαια είναι πόσο πρέπει να μειωθούν οι δανειακές υποχρεώσεις ώστε να γίνει το χρέος βιώσιμο. Η έξοδος της χώρας στις αγορές, όποτε και αν γίνει, θα δημιουργήσει σωρευτικά μια νέα δομή χρέους προς αυτές, το μέγεθος της οποίας θα προσδιοριστεί από τη διαφορά μεταξύ των δανειακών αναγκών της χώρας όπως θα έχουν προκύψει μετά την αναδιάρθρωση του χρέους και των πρωτογενών πλεονασμάτων που θα συμφωνηθούν με τους σημερινούς θεσμικούς δανειστές. Το ύψος των πρωτογενών πλεονασμάτων θα πρέπει να είναι τέτοιο, που να τα καθιστά βιώσιμα και διατηρήσιμα από τη δυναμική της οικονομίας. Βιώσιμα πρωτογενή πλεονάσματα δεν μπορούν να επιτευχθούν μέσω της συνέχισης της ίδιας πολιτικής δημοσιονομικής λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης. Μια οικονομία και μια κοινωνία εξαντλημένες από την ύφεση, τη λιτότητα και την υπερφορολόγηση δεν δημιουργούν προσδοκίες διατηρήσιμης επίτευξης πρωτογενών πλεονασμάτων. Τα πλεονάσματα είναι διατηρήσιμα μόνο αν είναι αποτέλεσμα οικονομικής μεγέθυνσης με παράλληλη αύξηση της απασχόλησης, δηλαδή όταν καθορίζονται βάσει των πραγματικών αναπτυξιακών και κοινωνικών δυνατοτήτων της χώρας.

1.3 Η επίπτωση των πολιτικών λιτότητας στις δημόσιες δαπάνες

Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της πολιτικής της δημοσιονομικής λιτότητας έχουν επαναφέρει στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης το ρόλο των δημόσιων δαπανών ως εργαλείου άσκησης αντικυκλικής πολιτικής. Πέραν όμως του αντικυκλικού τους ρόλου, οι δημόσιες δαπάνες συνεισφέρουν στον διαρθρωτικό μετασχηματισμό της οικονομίας και στην κοινωνική συνοχή,¹² συμβάλλοντας στην επίτευξη βιώσιμων και κοινωνικά ισόρροπων ρυθμών μεγέθυνσης. Ωστόσο, παρά την αναπτυξιακή συμβολή των δημόσιων δαπανών,¹³ το τελευταίο διάστημα υπάρχουν αναφορές στον δημόσιο διάλογο για την αναγκαιότητα υιοθέτησης ενός περισσότερο δαπανοκεντρικού μείγματος προσαρμογής εξαιτίας του περιορισμένου δημοσιονομικού χώρου της Ελλάδας και της οικονομικής ασφυξίας που

11. Στις Ετήσιες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015, 2016α) παρουσιάζονται εναλλακτικά σενάρια για την επίτευξη βιώσιμων πρωτογενών πλεονασμάτων μέσω μιας σειράς μέτρων αναπτυξιακού προσανατολισμού στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται η απασχόληση.

12. Για την επίδραση της δημοσιονομικής πολιτικής στη μακροαναπτυξιακή συμπεριφορά της οικονομίας βλ. Eichengreen (2016) και Truger (2016). Για τον κοινωνικό και αναπτυξιακό χαρακτήρα των δημόσιων δαπανών βλ. Δαφέρμος και Παπαθεοδώρου (2013) και ETUI (2016).

13. Διευκρινίζεται ότι πριν από το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης η συγκεκριμένη άποψη βρισκόταν στο περιθώριο της συμβατικής οικονομικής προσέγγισης. Το τελευταίο διάστημα ωστόσο τυγχάνει ολοένα και αυξανόμενης αποδοχής στο εσωτερικό της χώρας και κυρίως διεθνώς. Στο ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015) παρατίθενται εμπειρικά ευρήματα που καταδεικνύουν τις δυσμενείς μακροοικονομικές και χρηματοπιστωτικές συνέπειες της λιτότητας.

προκαλεί η υπερφορολόγηση του ιδιωτικού τομέα. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορούν και εμπειρικές αναλύσεις που δείχνουν την υψηλή συμμετοχή της δημόσιας δαπάνης στο ΑΕΠ της χώρας συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες.

Έχουμε επισημάνει σε αρκετές αναλύσεις μας τις σοβαρές μακροοικονομικές και χρηματοπιστωτικές εμπλοκές που προκαλεί η αύξηση των φορολογικών βαρών. Το ίδιο ισχύει όμως και με τις επιπτώσεις τις οποίες έχει η μείωση των δημόσιων δαπανών. Η θέση αυτή δεν βασίζεται μόνο στις θετικές επιδράσεις των κρατικών δαπανών στη μακροαναπτυξιακή συμπεριφορά της οικονομίας, αλλά και στην οριακή κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει βασικές λειτουργίες της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο προσαρμογής. Στη συνέχεια, τεκμηριώνουμε την άποψη αυτή εξετάζοντας εμπειρικά την πορεία των δημόσιων δαπανών στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη την περίοδο 2009-2014 τόσο ως ποσοστό στο ΑΕΠ όσο και σε όρους πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης.¹⁴ Η τελευταία επιλογή έγινε προκειμένου να απαλείψουμε οποιαδήποτε ερμηνευτική ασάφεια δημιουργεί η δραματική πτώση του ΑΕΠ στο πραγματικό ύψος των δημόσιων δαπανών και συνεπώς στο κόστος λειτουργίας του δημόσιου τομέα.

Στον Πίνακα 1.2 καταγράφεται η εξέλιξη των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης και η διάρθρωσή τους ανά τομέα λειτουργίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη το διάστημα 2009-2014.

Πίνακας 1.2: Η εξέλιξη των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης ανά τομέα λειτουργίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη

Διάρθρωση δημόσιων δαπανών	% ΑΕΠ					Κατά κεφαλήν € σε τιμές 2009				
	EL	EL	EA-19	EL	EA-19	EL	EL	EA-19	EL	EA-19
	2015	2014		Μεταβολή 2009-2014		2015	2014		Ποσοστιαία (%) μεταβολή 2009-2014	
Συνολικές δαπάνες	55,4	50,6	49,3	-3,5	-1,4	9.378	8.528	14.033	-26,3	-0,2
1. Γενικές δημόσιες υπηρεσίες	9,9	10,1	7	-2,0	-0,1	1.673	1.698	2.004	-34,3	1,6
2. Άμυνα	2,7	2,7	1,2	-0,6	-0,2	462	451	336	-36,4	-12,3
3. Δημόσια τάξη & ασφάλεια	2,1	2,1	1,7	0,3	-0,1	356	357	489	-6,5	-1,9
4. Οικονομικές υποθέσεις	8,9	4,1	4,4	-1,3	-0,6	1.505	696	1.251	-39,7	-9,3
5. Προστασία περιβάλλοντος	1,5	1,5	0,8	0,6	-0,1	251	249	238	32,5	-6,7
6. Στέγαση και υποδομές κοινής ωφέλειας	0,2	0,3	0,7	-0,1	-0,2	41	47	197	-41,2	-23,5
7. Υγεία	4,5	4,7	7,3	-2,1	-0,1	768	792	2.077	-45,6	1,5
8. Αναψυχή, πολιτισμός και θρησκεία	0,7	0,7	1,1	0,0	-0,1	118	116	303	-17,7	-7,7
9. Εκπαίδευση	4,3	4,4	4,8	0,3	-0,2	731	739	1.355	-16,3	-2,2
10. Κοινωνική προστασία	20,5	20,1	20,3	1,5	0,3	3.473	3.384	5.784	-15,1	4,2

Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

14. Σημειώνεται ότι έως τις αρχές Φεβρουαρίου του 2017 η Eurostat δεν είχε δημοσιοποιήσει στοιχεία για την εξέλιξη των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης ανά τομέα λειτουργίας για την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης και για το σύνολο της ζώνης του ευρώ το έτος 2015.

Βλέπουμε ότι το 2014 οι δημόσιες δαπάνες στη χώρα μας ως ποσοστό του ΑΕΠ υπερβαίνουν οριακά πλέον τον μέσο όρο της Ευρωζώνης και κυμαίνονται στο 50,6% (έναντι 49,3% στην Ευρωζώνη), έχοντας σημειώσει τα πρώτα πέντε έτη της εφαρμογής των ΠΟΠ υποχώρηση 3,5 ποσοστιαίων μονάδων (έναντι 1,4 ποσοστιαίων μονάδων στην Ευρωζώνη). Απομονώνοντας την επίδραση της μεταβολής του ΑΕΠ, η μείωση αυτή σε ονομαστικούς όρους αγγίζει την περίοδο 2009-2014 το 29,9% έναντι μέσης αύξησης 6% στις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης, καταδεικνύοντας έτσι το μέγεθος της προσαρμογής που έχει συντελεστεί από την πλευρά των δαπανών στην Ελλάδα. Το 2015 το ύψος των δημόσιων δαπανών ανήλθε στο 55,4% του ΑΕΠ, καταγράφοντας αύξηση 4,8 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2014. Τονίζεται ωστόσο ότι, πέραν της πτώσης του ονομαστικού ΑΕΠ και οριακών μεταβολών σε επιμέρους κατηγορίες δαπανών, σημαντική συμβολή στην εξέλιξη αυτή είχε η επίπτωση της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών στα μεγέθη της Γενικής Κυβέρνησης.¹⁵

Εξετάζοντας τις αντίστοιχες μεταβολές σε όρους πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης, τα ευρήματα είναι εξίσου εντυπωσιακά. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.2, οι συνολικές δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης κατέγραψαν την περίοδο 2009-2014 υποχώρηση της τάξης του 26,3% (έναντι μείωσης 0,2% στη ζώνη του ευρώ) και αντιστοιχούν πλέον μόλις στο 60% περίπου του αντίστοιχου μέσου όρου της Ευρωζώνης. Παρατηρούμε επίσης ότι την ίδια περίοδο η συμμετοχή των πέντε από τις δέκα κατηγορίες δημόσιων δαπανών στο ΑΕΠ της χώρας έχει μειωθεί, αποκαλύπτοντας ότι η περιστολή τους ήταν μεγαλύτερη της μείωσης του ΑΕΠ. Η μεγαλύτερη πτώση εντοπίζεται στον ευαίσθητο τομέα της υγείας (-2,1%), στην κατηγορία των δαπανών για γενικές δημόσιες υπηρεσίες (-2%), καθώς και στην κατηγορία των οικονομικών υποθέσεων (-1,3%). Μικρότερη μείωση από εκείνη του ΑΕΠ και συνεπώς αύξηση του ποσοστού τους εμφανίζουν, μεταξύ άλλων, οι δαπάνες για εκπαίδευση (+0,3%) και κοινωνική προστασία (+1,5%) κυρίως ως συνέπεια της σημαντικής επιδείνωσης των κοινωνικών συνθηκών που επέφεραν η οικονομική κρίση και η εκτόξευση των ποσοστών ανεργίας στη χώρα. Σημειώνεται ωστόσο ότι εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις (π.χ. δαπάνες για άμυνα και δημόσια τάξη), το ποσοστό των υπόλοιπων, κρίσιμων, και κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα, κατηγοριών δαπανών στο ΑΕΠ το 2014 υστερεί σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωζώνης, με τη μεγαλύτερη απόκλιση να εντοπίζεται στον τομέα της υγείας.

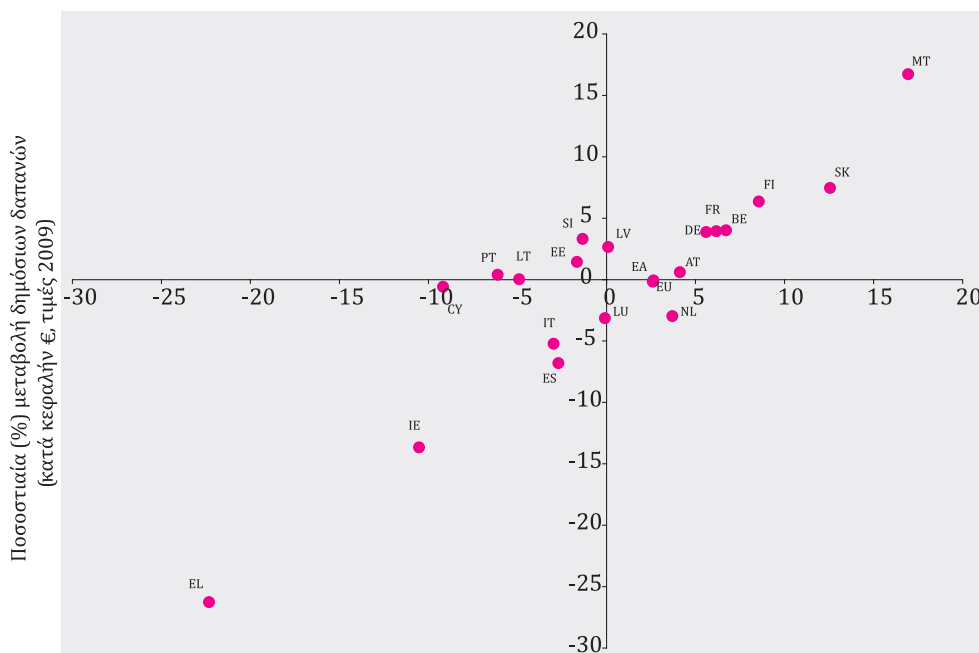
Επιπλέον, κοιτάζοντας τις αντίστοιχες προσαρμογές σε όρους πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης, οι παραπάνω αποκλίσεις γίνονται εντονότερες. Έτσι, το αντίστοιχο ύψος των δαπανών για λειτουργίες κοινωνικής προστασίας και υγείας διαμορφώνεται το 2014 στην Ελλάδα στα 3.384 ευρώ και 792 ευρώ (έναντι 5.784 ευρώ και 2.077 ευρώ στην Ευρωζώνη) έχοντας καταγράψει την περίοδο 2009-

15. Οι δαπάνες για την ανακεφαλαιοποίηση του τραπεζικού συστήματος εγγράφονται στο πεδίο των οικονομικών υποθέσεων, οι οποίες, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.2, εμφάνισαν το 2015 αύξηση 4,8 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2014.

2014 εντυπωσιακή συρρίκνωση της τάξης του 15,1% και 45,6% αντίστοιχα. Το 2015 οι κατά κεφαλήν δαπάνες για λειτουργίες κοινωνικής προστασίας σε τιμές 2009 εμφανίζουν οριακή αύξηση και ανέρχονται στα 3.473 ευρώ, ενώ οι αντίστοιχες δαπάνες για υγεία συνεχίζουν την πτωτική τους τάση και διαμορφώνονται στα 768 ευρώ. Αξιοσημείωτες όμως είναι και οι προσαρμογές που παρατηρούνται την περίοδο 2009-2014 και στις υπόλοιπες επιμέρους κατηγορίες δαπανών (πλην της προστασίας του περιβάλλοντος), με την υποχώρηση να κυμαίνεται κατά βάση σε διψήφια νούμερα και το επίπεδο της πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης σε όλες τις υπό εξέταση κατηγορίες (πλην των δαπανών για άμυνα και προστασία περιβάλλοντος) να υστερεί σημαντικά από το μέσο επίπεδο της Ευρωζώνης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το Διάγραμμα 1.6, που απεικονίζει τη μεταβολή των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης και του συνόλου των δαπανών για λειτουργίες κοινωνικής προστασίας, υγείας και εκπαίδευσης σε όρους πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ευρωζώνης την περίοδο 2009-2014.

Διάγραμμα 1.6: Μεταβολή δαπανών Γενικής Κυβέρνησης και κοινωνικών δαπανών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2009-2014, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

Ποσοστιαία (%) μεταβολή κοινωνικών δαπανών (κατά κεφαλήν €, τιμές 2009)

Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Ως κοινωνικές δαπάνες λογίζεται το άθροισμα των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης στα πεδία της κοινωνικής προστασίας, της υγείας και της εκπαίδευσης.

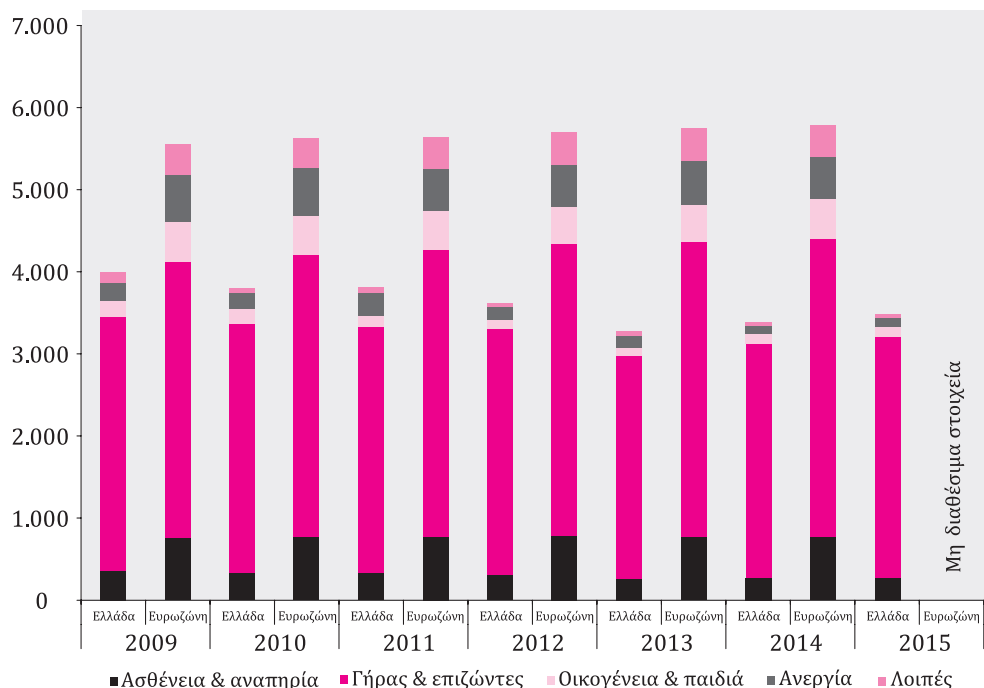
Παρατηρούμε ότι στη χώρα μας καταγράφεται το υψηλότερο ποσοστό προσαρμογής και στις δύο υπό εξέταση κατηγορίες δαπανών μεταξύ των οικονομιών της Ευρωζώνης. Ειδικά στις δαπάνες κοινωνικού χαρακτήρα, η μείωση ανέρχεται στο 22,3%, τέσσερις φορές υψηλότερη της μέσης αντίστοιχης στις υπόλοιπες περιφερειακές οικονομίες που εφάρμοσαν προγράμματα προσαρμογής και λιτότητας.¹⁶ Τα στοιχεία αποκαλύπτουν τη διάβρωση κρίσιμων πυλώνων του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα το διάστημα 2009-2014, σε μια περίοδο που η ανάγκη εισοδηματικής στήριξης των πιο αδύναμων κοινωνικών ομάδων υπήρξε ιδιαίτερα έντονη. Η τάση αυτή συνεχίζεται και το 2015 όσον αφορά τις πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης (μείωση 24 ευρώ και 8 ευρώ αντίστοιχα), ενώ αντίθετα οι αντίστοιχες δαπάνες για λειτουργίες κοινωνικής προστασίας καταγράφουν μικρή αύξηση της τάξεως των 89 ευρώ σε σχέση με το 2014 (βλ. Πίνακα 1.2).

Η εξέλιξη των επιμέρους προσδιοριστικών παραγόντων των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης για κοινωνική προστασία, εκπαίδευση και υγεία μάς δίνει μια πιο διαφοριστική εικόνα των σοβαρών μεταβολών που έχουν επέλθει στη δομή και στη λειτουργία του κοινωνικού κράτους στη χώρα μας τα πέντε πρώτα έτη εφαρμογής των ΠΟΠ. Στο Διάγραμμα 1.7 καταγράφεται η πορεία των βασικών συνιστωσών των κατά κεφαλήν δαπανών για λειτουργίες κοινωνικής προστασίας την περίοδο 2009-2015 σε τιμές 2009. Διαπιστώνουμε ότι η πτώση της πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης για κοινωνική προστασία κατά 603 ευρώ (ή 15,1%) την περίοδο 2009-2014 τροφοδοτήθηκε από τη μείωση των πληρωμών κατά 243 ευρώ (ή 7,8%) στην κατηγορία «Γήρας και επιζώντες», που περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο τις συνταξιοδοτικές δαπάνες, στοιχείο ενδεικτικό των επώδυνων παρεμβάσεων στο ασφαλιστικό σύστημα της χώρας τα τελευταία έτη.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι το 2014 στην Ελλάδα η πραγματική κατά κεφαλήν δημόσια δαπάνη στο πεδίο «Γήρας και επιζώντες» υπολειπόταν κατά 759 ευρώ του μέσου όρου της Ευρωζώνης έναντι υστέρησης 277 ευρώ το 2009. Επιπλέον, ενώ το 2014 στην Ελλάδα το ύψος των κατά κεφαλήν δαπανών στη συγκεκριμένη κατηγορία συνεχίζει να υπερβαίνει το αντίστοιχο στις οικονομίες της περιφέρειας (με εξαίρεση την Ιταλία), οι αποκλίσεις σε σχέση με το 2009 έχουν πλέον περιοριστεί σημαντικά. Τέλος, το 2015 οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στην κατηγορία «Γήρας και επιζώντες» στην Ελλάδα κατέγραψαν μικρή αύξηση της τάξης του 3% και διαμορφώθηκαν στα 2.943 ευρώ, υστερώντας ωστόσο κατά 5% σε σχέση με το 2009.

16. Στις υπόλοιπες οικονομίες της περιφέρειας της Ευρωζώνης περιλαμβάνονται η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία και η Ιταλία.

Διάγραμμα 1.7: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

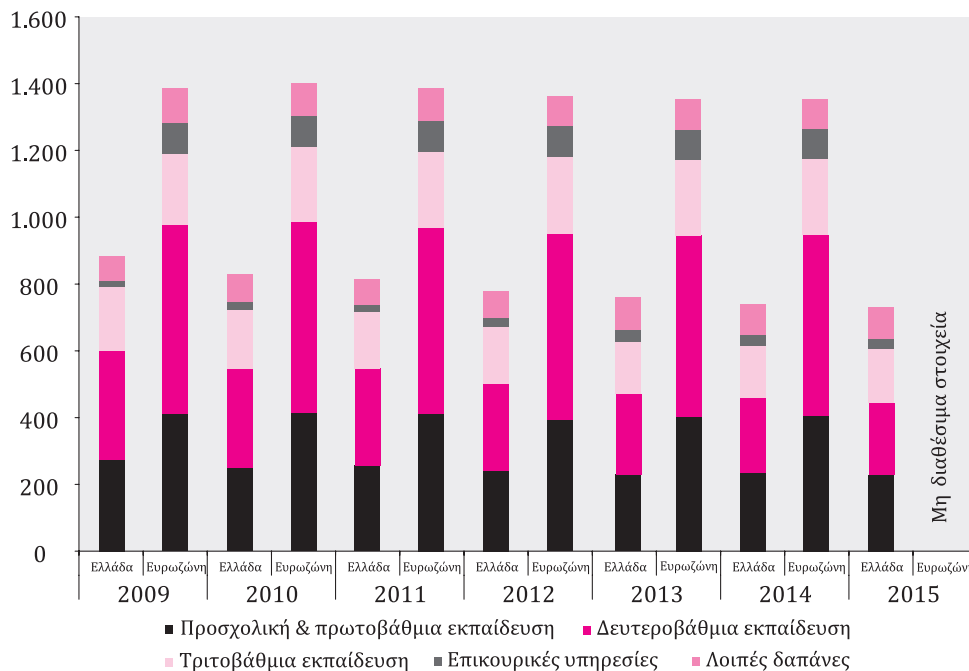
Αξιόλογη μείωση καταγράφηκε και στις υπόλοιπες κατηγορίες των δαπανών κοινωνικής προστασίας. Ειδικότερα, οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στο πεδίο «Ανεργία» εμφάνισαν την περίοδο 2009-2014 πτώση 104 ευρώ (ή 48,5%) και διαμορφώθηκαν το 2014 στα 110 ευρώ (έναντι 512 ευρώ στην Ευρωζώνη), παρά τη δραματική επιδείνωση των συνθηκών στην αγορά εργασίας το εν λόγω διάστημα. Αξιοσημείωτη είναι και η περικοπή στο πεδίο «Οικογένεια και παιδιά», με την πραγματική κατά κεφαλήν δαπάνη να περιορίζεται το 2014 στα 119 ευρώ (έναντι 479 ευρώ στη ζώνη του ευρώ), καταγράφοντας μείωση 40,8% σε σχέση με το 2009. Σοβαρή υποχώρηση της τάξης των 83 ευρώ (ή 23,6%) εμφανίζουν τέλος και οι δαπάνες για «Ασθένεια και αναπηρία», οι οποίες το 2014 κατήλθαν στα 268 ευρώ (έναντι 788 ευρώ στη ζώνη του ευρώ), όπως και οι λοιπές¹⁷ δαπάνες κοινωνικής προστασίας (30 ευρώ το 2014 έναντι 121 ευρώ το 2009). Υπογραμμίζεται ότι το 2015 οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στην πλειονότητα των επιμέρους κατηγοριών δαπανών κοινωνικής προστασίας κατέγραψαν οριακή αύξηση,

17. Στις λοιπές δαπάνες κοινωνικής προστασίας περιλαμβάνονται οι παροχές στέγασης, οι υπηρεσίες έρευνας και ανάπτυξης στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας, καθώς και δαπάνες που σχετίζονται με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την κοινωνική προστασία και οι οποίες δεν ταξινομούνται αλλού.

χωρίς ωστόσο η εξέλιξη αυτή να ανατρέπει την εικόνα της σοβαρής προσαρμογής που έχει επέλθει την περίοδο 2009-2014.

Αντίστοιχη εικόνα προκύπτει από τα στοιχεία του Διαγράμματος 1.8, το οποίο αποτυπώνει την εξέλιξη της πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης σε κάθε επιμέρους κατηγορία δαπανών στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 1.8: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Παρατηρούμε ότι κύριος παράγοντας της μείωσης των δημόσιων δαπανών στην εκπαίδευση την περίοδο 2009-2014 υπήρξε η περιστολή των δαπανών στον τομέα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το ύψος των οποίων διαμορφώθηκε το 2014 στα 224 ευρώ (έναντι 540 ευρώ στην Ευρωζώνη), καταγράφοντας πτώση 105 ευρώ (ή 31,8%) σε σχέση με το 2009. Αξιόλογη συρρίκνωση σημείωσαν όμως και οι δαπάνες στις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Πιο συγκεκριμένα, στην κατηγορία της προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης η μείωση άγγιξε τα 38 ευρώ (ή 13,9%), με το ύψος της πραγματικής κατά κεφαλήν δημόσιας δαπάνης στην εν λόγω κατηγορία να περιορίζεται το 2014 στα 235 ευρώ (έναντι 407 ευρώ στην Ευρωζώνη). Αντίστοιχα, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης περιορίστηκαν στα 152 ευρώ έναντι 191 ευρώ το 2009 (μείωση 20,5%), γεγονός ενδεικτικό της σοβαρής υποβάθμι-

σης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στη χώρα μας τα τελευταία έτη. Χαρακτηριστικό είναι ότι το αντίστοιχο ποσό στην Ευρωζώνη αντιστοιχούσε το 2014 στα 222 ευρώ, έχοντας σημειώσει αύξηση 3,5% σε σχέση με το 2009. Αντίθετα, ανοδικά κινήθηκαν οι δαπάνες για επικουρικές προς την εκπαίδευση υπηρεσίες, καθώς και οι λοιπές δαπάνες.¹⁸ Τονίζεται ότι το ύψος της πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης και στις τρεις εκπαιδευτικές βαθμίδες στην Ελλάδα κυμαίνεται το 2014 σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης,¹⁹ με τις αποκλίσεις μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις να έχουν διευρυνθεί σε σχέση με το 2009 παρά την υπαγωγή των εν λόγω χωρών σε προγράμματα προσαρμογής και λιτότητας. Ανησυχητικό είναι επίσης το στοιχείο ότι το 2015 οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στην πλειονότητα των υπό εξέταση κατηγοριών δαπανών στον τομέα της εκπαίδευσης σημείωσαν μείωση σε σχέση με το 2014.

Ιδιαίτερα ανησυχητικά είναι τα στοιχεία για την εξέλιξη των επιμέρους δαπανών υγείας την περίοδο εφαρμογής των ΠΟΠ. Όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 1.9, η κατά κεφαλήν δαπάνη για νοσοκομειακές υπηρεσίες σε τιμές 2009 εμφάνισε την περίοδο 2009-2014 υποχώρηση της τάξης του 47,4% και κυμαίνεται το 2014 στα 463 ευρώ (έναντι 882 ευρώ το 2009). Το ποσό αυτό αντιστοιχεί στο 55,9% της μέσης πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης στη ζώνη του ευρώ, φανερώνοντας έτσι την οριακή κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει πλέον οι υπηρεσίες υγείας στη χώρα μας.

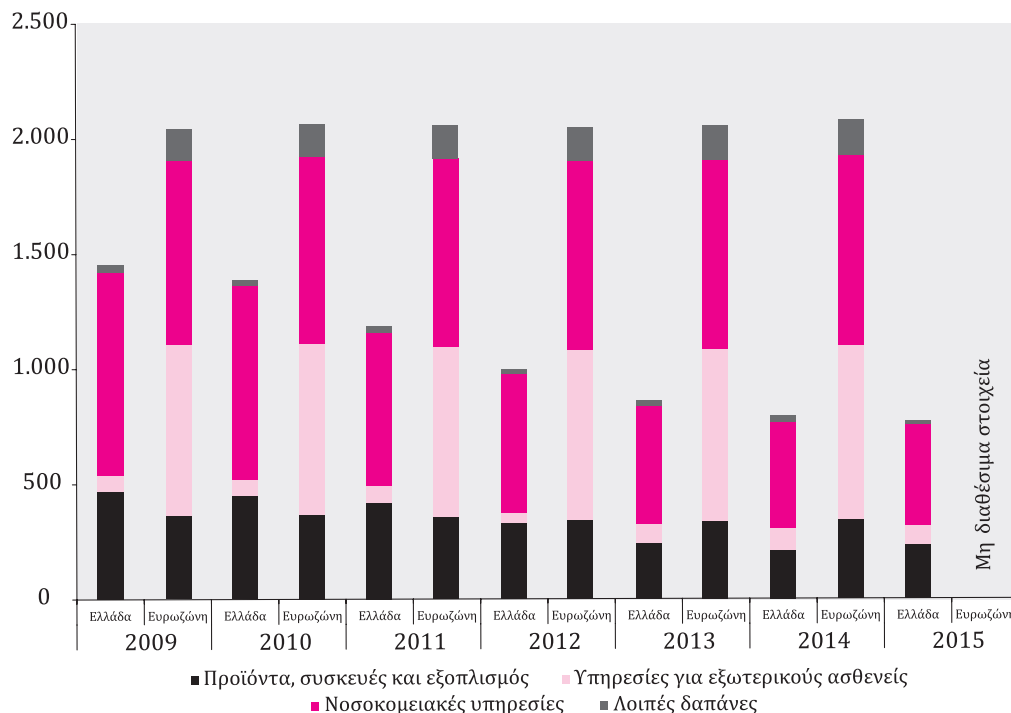
Εξίσου εντυπωσιακή είναι και η περιστολή μιας σειράς άλλων κρίσιμων δαπανών στον κλάδο της δημόσιας υγείας. Συγκεκριμένα, οι κατά κεφαλήν δαπάνες για ιατρικά προϊόντα, συσκευές και εξοπλισμό σε τιμές 2009 διαμορφώθηκαν το 2014 στα 211 ευρώ (έναντι 345 ευρώ στην Ευρωζώνη), σημειώνοντας υποχώρηση της τάξης του 55,2% σε σχέση με το 2009. Επίσης, οι λοιπές δαπάνες υγείας κατήλθαν στα 26 ευρώ το 2014 (έναντι 35 ευρώ το 2009), όταν στην Ευρωζώνη η αντίστοιχη μέση δαπάνη ανήλθε στα 150 ευρώ από 137 ευρώ το 2009.²⁰

18. Στις λοιπές δαπάνες για εκπαίδευση περιλαμβάνονται οι παροχές στα πεδία της μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μη τριτοβάθμιου επιπέδου, της εκπαίδευσης που δεν μπορεί να ταξινομηθεί βάσει επιπέδου, των υπηρεσιών έρευνας και ανάπτυξης στην εκπαίδευση, καθώς και δαπάνες που σχετίζονται με την εκπαίδευση και οι οποίες δεν ταξινομούνται αλλού.

19. Εξαιρέση σε αυτό αποτελούν οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ιταλία και στην Ισπανία, οι οποίες διαμορφώθηκαν το 2014 στα 88 και 134 ευρώ αντίστοιχα, υστερώντας έτσι έναντι των αντίστοιχων στην Ελλάδα.

20. Στις λοιπές δαπάνες για υγεία εμπίπτουν δαπάνες που σχετίζονται με υπηρεσίες δημόσιας υγείας, έρευνας και ανάπτυξης, καθώς και δαπάνες υγείας που δεν ταξινομούνται αλλού.

Διάγραμμα 1.9: Εξέλιξη των δαπανών στον τομέα της υγείας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2015, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

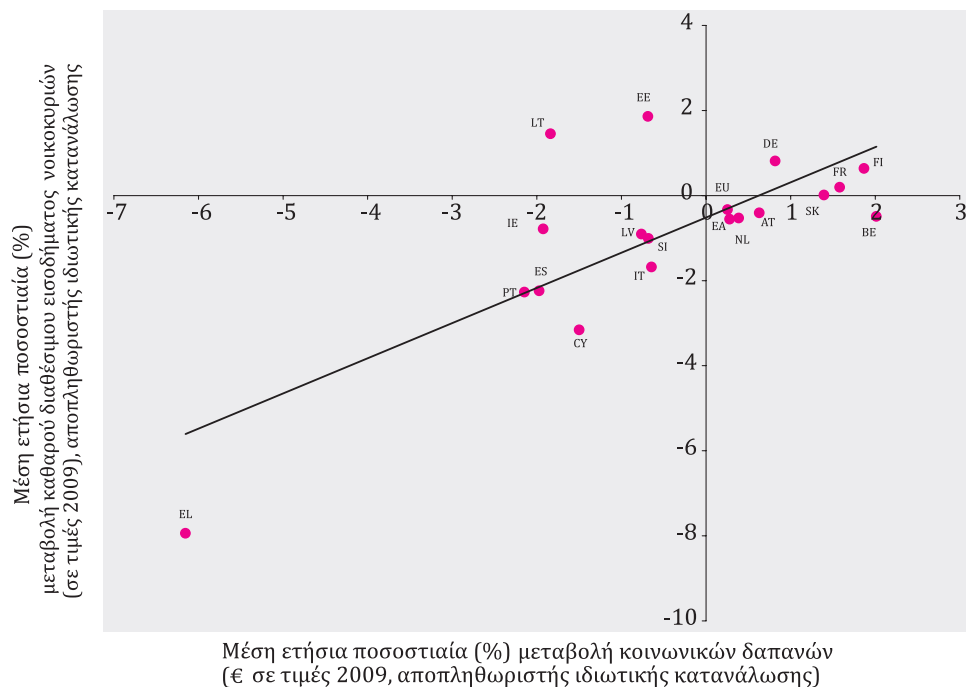
Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Στον αντίποδα, οριακή αύξηση εμφάνισαν οι δαπάνες υπηρεσιών για εξωτερικούς ασθενείς, οι οποίες διαμορφώθηκαν το 2014 στα 92 ευρώ, συνεχίζοντας ωστόσο να υστερούν δραματικά από τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωζώνης (753 ευρώ). Ενδεικτικό στοιχείο της υποβάθμισης των δομών δημόσιας υγείας στη χώρα μας την περίοδο εφαρμογής των προγραμμάτων λιτότητας είναι ότι η πραγματική κατά κεφαλήν δαπάνη για νοσοκομειακές υπηρεσίες το 2014 στην Ελλάδα αντιστοιχούσε μόλις στο 87% και στο 57% της αντίστοιχης δαπάνης στην Πορτογαλία και στην Ιταλία. Σημειώνεται τέλος ότι στη χώρα μας οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες στο σύνολο των υπό εξέταση υποκατηγοριών του πεδίου υγεία (πλην της υποκατηγορίας «Προϊόντα, συσκευές και εξοπλισμός») εμφάνισαν το 2015 περαιτέρω μείωση.

1.3.1 Οι μακροοικονομικές επιπτώσεις των δημόσιων δαπανών

Η μείωση των δημόσιων δαπανών επιφέρει σοβαρές μακροοικονομικές επιπτώσεις. Το Διάγραμμα 1.10 αποτυπώνει τη σχέση μεταξύ της εξέλιξης βασικών κατηγοριών δαπανών κοινωνικού χαρακτήρα και του καθαρού διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρωζώνης την περίοδο 2010-2014.

Διάγραμμα 1.10: Μεταβολή των κοινωνικών δαπανών και του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014)

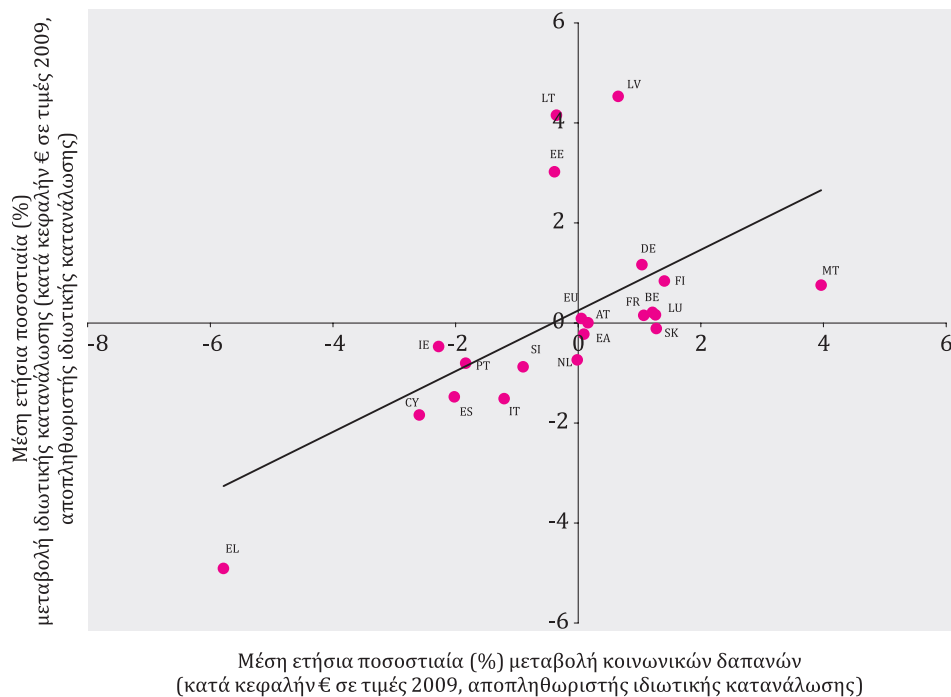
Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Ως κοινωνικές δαπάνες λογίζεται το άθροισμα των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης στα πεδία της κοινωνικής προστασίας, της υγείας και της εκπαίδευσης.

Παρατηρούμε ότι κατά το εν λόγω διάστημα διαμορφώνεται στο σύνολο της Ευρωζώνης μια θετική σχέση μεταξύ των μεταβολών των δύο μεγεθών. Στην Ελλάδα η μέση ετήσια συρρίκνωση των κοινωνικών δαπανών σε πραγματικές τιμές κατά 6,2% συνέβαλε στη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών κατά 7,9% σε ετήσια βάση. Χωρίς να παραβλέπεται η συμβολή της αύξησης της φορολογίας και της περιστολής των μισθών στη συρρίκνωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, το εύρημα αυτό υποδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο των κοινωνικών δαπανών ως δίαυλου έμμεσης ενίσχυσης των ροών εισοδήματος και ρευστότητας στα νοικοκυριά και συνεπώς ως συμπληρωματικού μηχανισμού στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, αναδεικνύει και το ρόλο του κοινωνικού κράτους ως σταθεροποιητή της ιδιωτικής κατανάλωσης και της εγχώριας ζήτησης.

Η τελευταία υπόθεση επιβεβαιώνεται εμπειρικά από τα στοιχεία του Διαγράμματος 1.11, το οποίο αντιπαραβάλλει τη μεταβολή των κοινωνικών δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης με την τελική καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών στη χώρα μας και στην Ευρωζώνη.

Διάγραμμα 1.11: Μεταβολή κοινωνικών δαπανών και ιδιωτικής κατανάλωσης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2014)

Πηγή: Eurostat, AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

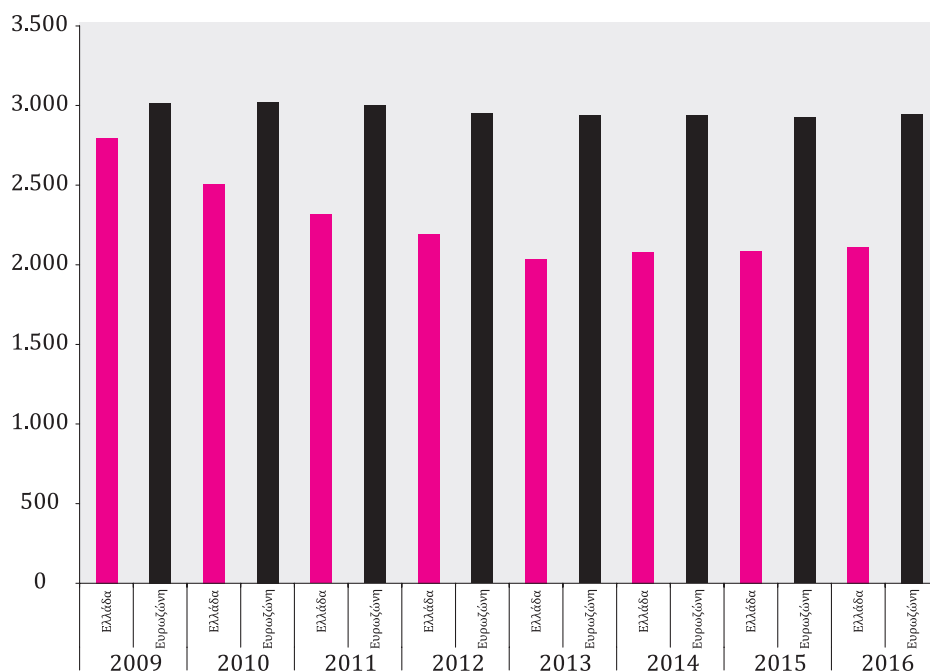
Σημείωση: Ως κοινωνικές δαπάνες λογίζεται το άθροισμα των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης στα πεδία της κοινωνικής προστασίας, της υγείας και της εκπαίδευσης.

Όπως φαίνεται, την περίοδο 2010-2014 στη χώρα μας η ραγδαία μείωση των κατά κεφαλήν πραγματικών δαπανών για λειτουργίες υγείας, κοινωνικής προστασίας και εκπαίδευσης με μέσο ετήσιο ρυθμό της τάξης του 5,8% συνοδεύτηκε από σημαντική πτώση της πραγματικής κατά κεφαλήν καταναλωτικής δαπάνης κατά 4,9% ανά έτος. Το στοιχείο αυτό είναι εξαιρετικά κρίσιμο για την αξιολόγηση των επιπτώσεων των πολιτικών λιτότητας στην οικονομία. Συγκεκριμένα, με δεδομένο ότι η καταναλωτική ζήτηση προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό τις ροές εισοδήματος των ιδιωτικών επιχειρήσεων, τα στοιχεία του Διαγράμματος 1.11 αποκαλύπτουν τη στενή διασύνδεση του μεγέθους του κοινωνικού κράτους με το επίπεδο χρηματοπιστωτικής βιωσιμότητας του ιδιωτικού-επιχειρηματικού τομέα. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη την απώλεια φόρων και λοιπών δημόσιων εσόδων που προκαλεί η μείωση της κατανάλωσης και του κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων, γίνονται αντιληπτές και οι δυσμενείς συνέπειες που συνεπάγεται η υποβάθμιση του κοινωνικού κράτους στη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας.

Το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών επιβαρύνθηκε τα τελευταία έτη και από τη ραγδαία μείωση των απολαβών των εργαζομένων στους φορείς της Γενικής Κυβέρ-

νησης.²¹ Στο Διάγραμμα 1.12 απεικονίζεται η εξέλιξη των κατά κεφαλήν δαπανών για μισθούς στον ευρύτερο δημόσιο τομέα την περίοδο 2009-2016 στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη σε τιμές του 2009. Από τα στοιχεία του διαγράμματος φαίνεται η σημαντική περιστολή της μισθολογικής δαπάνης στο Δημόσιο, την οποία προκάλεσαν η μείωση του προσωπικού και η συρρίκνωση των αποδοχών των εργαζομένων, ιδιαίτερα τα πρώτα έτη της εφαρμογής των ΠΟΠ. Παρατηρούμε ότι, ενώ το 2009 η πραγματική κατά κεφαλήν δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης για μισθούς ανερχόταν στα 2.796 ευρώ, το αντίστοιχο ποσό το 2016 περιορίζεται στα 2.111 ευρώ καταγράφοντας μείωση 24,5%. Άμεση συνέπεια της εξέλιξης αυτής είναι η διεύρυνση της απόκλισης μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης όσον αφορά το κόστος εργασίας στον δημόσιο τομέα, με τις πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες για μισθούς στη χώρα μας να αντιστοιχούν πλέον στο 71,7% του μέσου όρου της Ευρωζώνης έναντι 92,7% το 2009.

Διάγραμμα 1.12: Εξέλιξη δαπανών Γενικής Κυβέρνησης για αμοιβές εργαζομένων στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2016, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

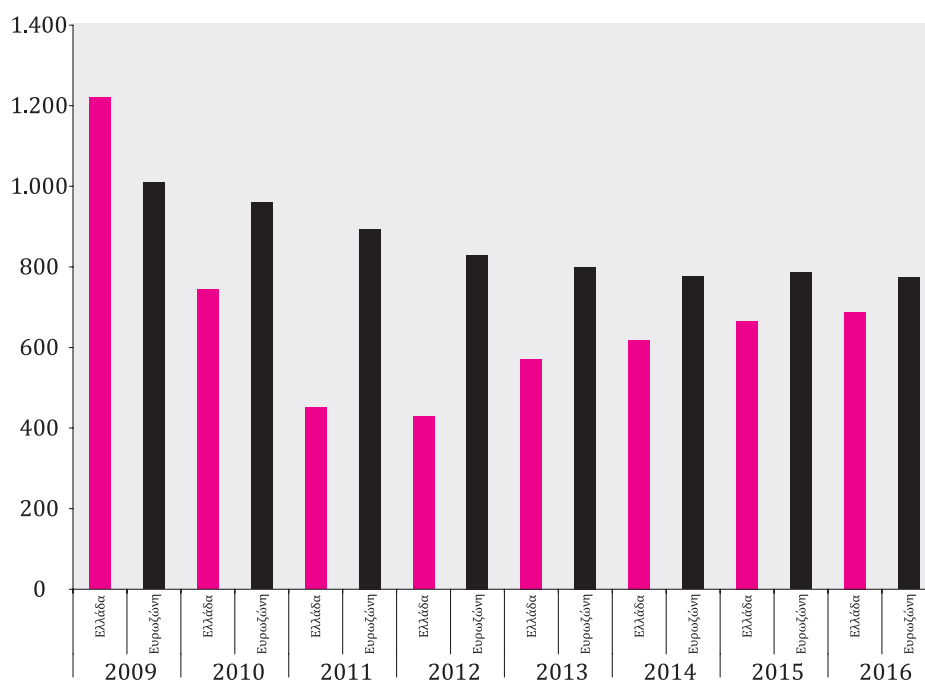

Πηγή: AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

21. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Σύστημα Λογαριασμών, οι δημόσιες δαπάνες ταξινομούνται βάσει των λειτουργιών (COFOG) της Γενικής Κυβέρνησης και βάσει οικονομικής κατηγορίας. Στο Διάγραμμα 1.12 παρουσιάζεται η εξέλιξη των αποδοχών των εργαζομένων στο σύνολο των τομέων λειτουργίας της Γενικής Κυβέρνησης. Το ίδιο ισχύει και για το Διάγραμμα 1.13, το οποίο καταγράφει τη μεταβολή του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου της Γενικής Κυβέρνησης.

Δεδομένης της συρρίκνωσης των αποδοχών των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα και της περιστολής της συνταξιοδοτικής δαπάνης στη χώρα μας, η μείωση των μισθών στον δημόσιο τομέα αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα ο οποίος ευθύνεται για την καθίζηση της εγχώριας ζήτησης στην Ελλάδα την περίοδο εφαρμογής των ΠΟΠ. Καθοριστική συμβολή σε αυτό είχε βέβαια και η ραγδαία μείωση των δημόσιων επενδύσεων. Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 1.13, το διάστημα 2009-2016 οι πραγματικές κατά κεφαλήν δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης για ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου παρουσίασαν κάμψη της τάξης του 43,6% και διαμορφώθηκαν το 2016 στα 688 ευρώ έναντι 1.221 ευρώ το 2009. Παρατηρούμε επίσης ότι, παρά τη σχετική ανάκαμψη των δημόσιων επενδύσεων στη χώρα μας από το 2013, η απόσταση σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης παραμένει σημαντική.

Διάγραμμα 1.13: Εξέλιξη δημόσιων επενδύσεων στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2016, κατά κεφαλήν ευρώ, τιμές 2009)

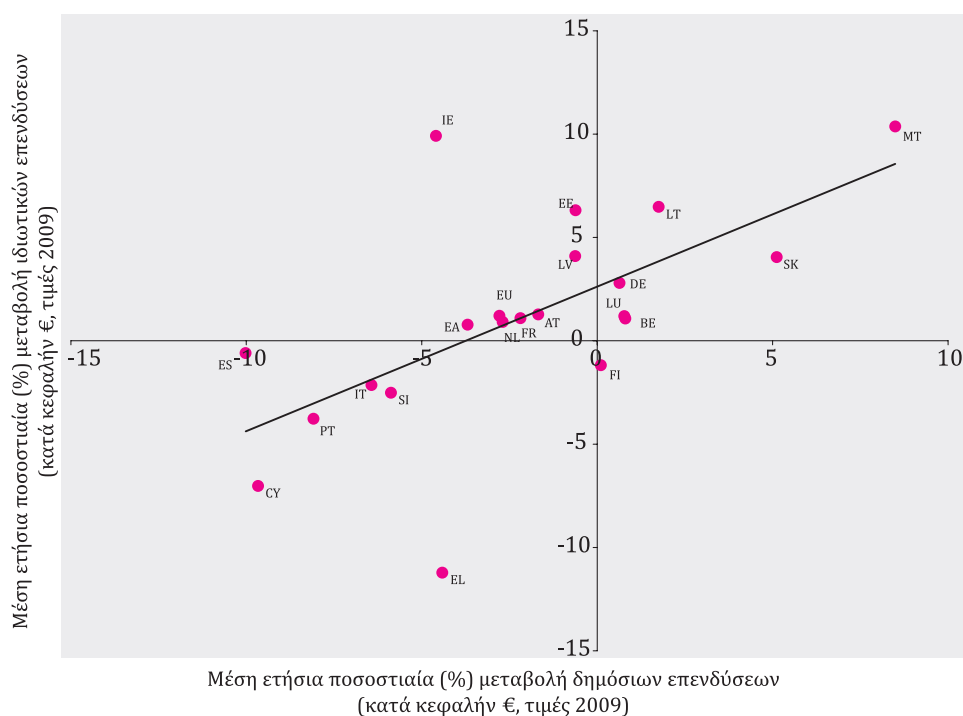

Πηγή: AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Καθώς οι δημόσιες δαπάνες και ιδιαίτερα οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σχετίζονται άμεσα με τη μεγέθυνση του ΑΕΠ, επηρεάζοντας την εσωτερική ζήτηση και τις προσδοκίες κερδοφορίας των ιδιωτικών επιχειρήσεων, η κάλυψη αυτού του κενού είναι ζωτικής σημασίας για την επαναφορά της οικονομίας σε βιώσιμους ρυθμούς ανάπτυξης και σε πορεία σύγκλισης με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες.

Το Διάγραμμα 1.14 θεμελιώνει εμπειρικά τον ισχυρισμό αυτό, αποτυπώνοντας τη θετική συσχέτιση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη. Παρατηρούμε ότι την περίοδο 2010-2016 η μέση ετήσια μείωση δημόσιων επενδύσεων (σε όρους πραγματικής κατά κεφαλήν δαπάνης) στην Ελλάδα ανήλθε στο 4,4% και συνδυάστηκε με μέση υποχώρηση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στον ιδιωτικό τομέα (σε αντίστοιχους όρους) της τάξης του 11,2%.

Διάγραμμα 1.14: Μεταβολή δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2016)

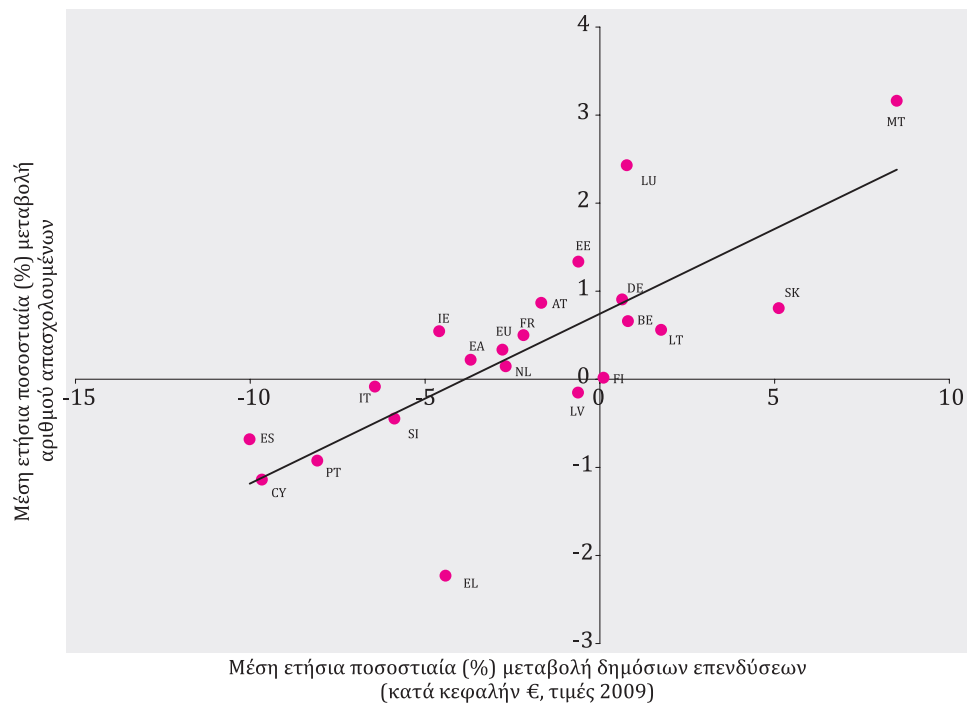
Πηγή: AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Παρόμοια εμπειρική συμπεριφορά καταγράφεται και στις υπόλοιπες οικονομίες της περιφέρειας της Ευρωζώνης (πλην της Ιρλανδίας) που ακολούθησαν πολιτικές αυστηρής δημοσιονομικής λιτότητας. Σημειώνεται ότι η πτώση των δημόσιων επενδύσεων δεν εμποδίζει μόνο την τόνωση της ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας, και κατ'επέκταση την ανάκαμψη της οικονομίας· θέτει επίσης σοβαρά εμπόδια στον διαρθρωτικό μετασχηματισμό της παραγωγικής βάσης της χώρας, συντηρώντας το πρόβλημα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και την κρίση της απασχόλησης.

Το Διάγραμμα 1.15 απεικονίζει εμπειρικά τη σχέση μεταξύ δημόσιων επενδύσεων και απασχόλησης την περίοδο 2010-2016, επιβεβαιώνοντας το ρόλο των δημό-

σιων επενδύσεων ως μοχλού στήριξης και επέκτασης της απασχόλησης. Παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα, όπως και στις υπόλοιπες περιφερειακές οικονομίες της Ευρωζώνης, η συρρίκνωση του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων συνοδεύτηκε από αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης.

Διάγραμμα 1.15: Μεταβολή των δημόσιων επενδύσεων και της απασχόλησης στην ΕΕ, στην Ευρωζώνη και στα κράτη-μέλη (2010-2016)

Πηγή: AMECO, Νοέμβριος 2016 (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Υπογραμμίζεται ότι η μείωση της απασχόλησης, την οποία έχουν προκαλέσει τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας, δεν επιφέρει μόνο δραματικές επιπτώσεις στο εισόδημα και στο βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων. Υποσκάπτει επίσης και την ικανότητα των ιδιωτικών νοικοκυριών να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους, συντηρώντας έτσι την κρίση ρευστότητας και φερεγγυότητας της οικονομίας. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει την ανάγκη ριζικού αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής, ο οποίος θα επιτρέψει την ενεργοποίηση σημαντικών προγραμμάτων δημόσιων επενδύσεων.

Κεφάλαιο 2

**Εξελίξεις και μετασχηματισμοί
στο μακροοικονομικό σύστημα
της ελληνικής οικονομίας**

Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στο μακροοικονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας

2.1 Εισαγωγή

Όπως έχουμε σημειώσει στις Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015, 2016α), τα ΠΟΠ που υλοποιούνται στη χώρα μας από το 2010 προσδιορίζουν σε σημαντικό βαθμό το μακροοικονομικό περιβάλλον της οικονομίας. Η κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση αξιολογεί τις συνέπειες των προγραμμάτων αυτών κυρίως βάσει της βραχυχρόνιας αποκατάστασης του δημοσιονομικού και του εμπορικού ισοζυγίου. Η άποψή μας είναι ότι η βραχυχρόνια συμπεριφορά των δύο αυτών ισοζυγίων οδηγεί σε εσφαλμένα συμπεράσματα τόσο ως προς τη διατηρησιμότητά τους και την πραγματική κατάσταση της οικονομίας όσο και ως προς την εκτίμηση των αναγκαίων μακροοικονομικών μετασχηματισμών που θα σηματοδοτούσαν μια βιώσιμη προοπτική εξόδου της οικονομίας από την κρίση.

Στην ανάλυση που ακολουθεί η αξιολόγηση των ΠΟΠ γίνεται βάσει των μετασχηματισμών του μακροοικονομικού συστήματος και των επιπτώσεων της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στη μακροαναπτυξιακή δομή της ελληνικής οικονομίας. Θα δείξουμε ότι η δημοσιονομική λιτότητα και η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης δημιουργούν εύθραυστα πλεονάσματα στο δημοσιονομικό και στο εμπορικό ισοζύγιο σε βάρος του ισοζυγίου των νοικοκυριών. Η εκτίμησή μας είναι ότι το αποτέλεσμα αυτό δεν είναι διατηρήσιμο, ενώ λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για τον χρηματοπιστωτικό και τον δημοσιονομικό τομέα της οικονομίας. Επίσης, θεωρούμε ιδιαίτερα ανησυχητικό το φαινόμενο της εκτεταμένης αποεπένδυσης που έχει συντελεστεί τα τελευταία χρόνια, καθώς μειώνει τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και, σε συνδυασμό με το έλλειμμα δημιουργικής επιχειρηματικότητας στη χώρα, δυσκολεύει τις προοπτικές παραγωγικού μετασχηματισμού της. Η αύξηση των επενδύσεων και κυρίως η ουσιαστική ενίσχυση της απασχόλησης είναι οι αναγκαίες συνθήκες για την ενεργοποίηση επεκτατικών μηχανισμών που θα ισχυροποιήσουν τη μακροοικονομική σταθερότητα και θα δημιουργήσουν προοπτικές διατηρήσιμης εξωστρέφειας στους παραγωγικούς και διεθνώς εμπορεύσιμους τομείς της οικονομίας.

Η ανησυχία μας σχετικά με την πορεία της οικονομίας εδράζεται κυρίως στο αν θα υπάρξουν προοπτικές ανάκαμψης της εγχώριας αγοραστικής δύναμης. Η δημοσιονομική λιτότητα θα συνεχιστεί και θα εντατικοποιηθεί τα επόμενα χρόνια λόγω των υψηλών στόχων για τα πρωτογενή πλεονάσματα που έχει συμφωνήσει η

κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ/ΑΝΕΛ. Επίσης, μέρος των θετικών μεταβολών στην ιδιωτική κατανάλωση είναι αμφίβολης διατηρησιμότητας αν δεν υπάρξει βραχυπρόθεσμα αύξηση των εισοδημάτων και/ή σημαντική ενίσχυση της απασχόλησης, ενώ οι προσδοκίες αναφορικά με τις επενδύσεις και τις εξαγωγές δεν πρέπει να είναι υπεραισιόδοξες, δεδομένης της υψηλής αβεβαιότητας στην Ελλάδα και διεθνώς.

2.2 Η εξέλιξη του ΑΕΠ

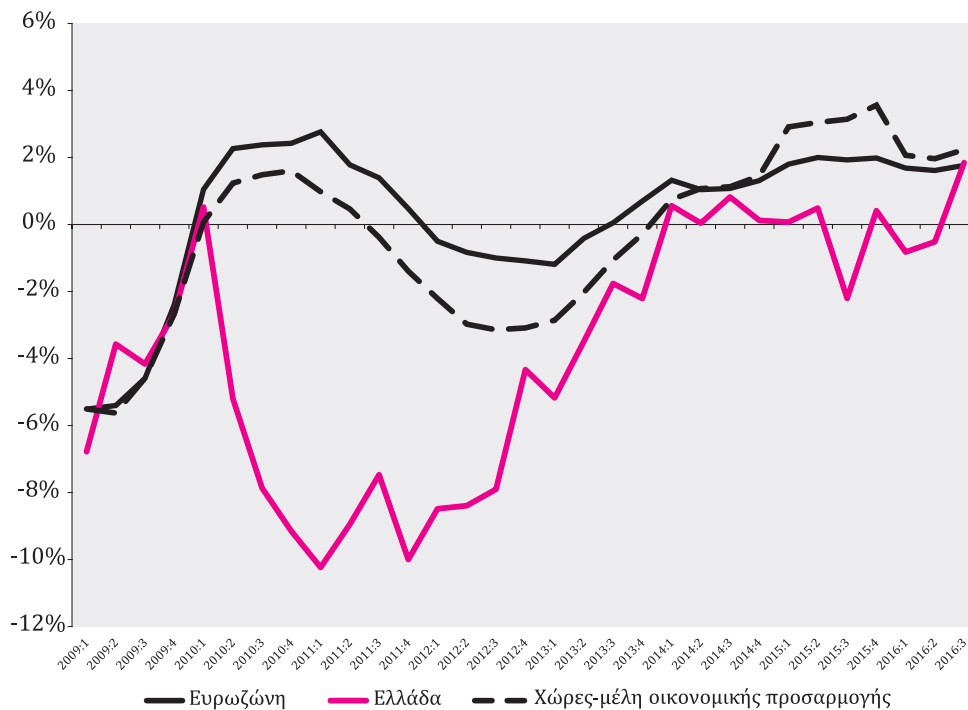
Στο Διάγραμμα 2.1 παρουσιάζονται οι ρυθμοί μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας, της Ευρωζώνης και του μέσου όρου των χωρών-μελών που εφάρμοσαν, τυπικά ή άτυπα, ΠΟΠ και πολιτικές λιτότητας, δηλαδή της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Κύπρου και της Ιρλανδίας (στο εξής χώρες-μέλη οικονομικής προσαρμογής) για την περίοδο 2009-2016. Παρατηρούμε ότι τις πιο έντονες διακυμάνσεις αλλά και μια εντυπωσιακά μεγάλη απώλεια εισοδήματος παρουσιάζει η Ελλάδα. Ειδικότερα, μετά την πολύ μεγάλη κάμψη μεταξύ 2009-2011, η οικονομική δραστηριότητα συρρικνώθηκε περαιτέρω τα επόμενα δύο έτη, ωστόσο με ηπιότερο ρυθμό, ενώ άρχισε να σταθεροποιείται και να δείχνει στοιχεία οριακής ανάκαμψης στη διάρκεια του 2014. Η τάση αυτή αντιστράφηκε το 2015, χρονιά κατά την οποία η οικονομική δραστηριότητα επέστρεψε σε κατάσταση συρρίκνωσης. Στη διάρκεια του 2016 ο ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ ήταν αρνητικός τα δύο πρώτα τρίμηνα (-0,8% και -0,5% αντίστοιχα), ενώ το γ' τρίμηνο, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, εμφάνισε αύξηση της τάξης του 1,5%, εξέλιξη που αφήνει περιθώρια αισιοδοξίας ως προς την προοπτική σταθεροποίησης του πραγματικού τομέα της οικονομίας. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη την κατάσταση στον χρηματοπιστωτικό τομέα και στην αγορά εργασίας, καθώς και τη δέσμευση του δημόσιου τομέα σε πολύ υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα, εκτιμούμε ότι δεν υφίστανται ακόμη οι ενδογενείς συνθήκες που θα επιτρέψουν στην οικονομία να περάσει σε καθεστώς διατηρήσιμης μεγέθυνσης.

Την ίδια περίοδο η μέση μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ των χωρών-μελών της Ευρωζώνης εμφανίζει «κανονικότητα» κυκλικής συμπεριφοράς μετά την αρχική ανάκαμψη από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008. Ο ήπιος ρυθμός μεγέθυνσης που σημειώθηκε την περίοδο 2010-2011 παρουσίασε μικρή συρρίκνωση μεταξύ 2012-2013, για να εμφανίσει στη συνέχεια εκ νέου ανάκαμψη, η οποία όμως είναι σαφώς μικρότερη της περιόδου 2010-2011 και χωρίς δυναμική. Αντίστοιχη επίδοση, αλλά με μεγαλύτερη διακύμανση, σημείωσαν οι χώρες που εφάρμοσαν λιτότητα και ΠΟΠ, με εξαίρεση το 2015, οπότε παρατηρείται αξιοσημείωτη μεγέθυνση, κυρίως λόγω της επίδοσης της Ιρλανδίας²². Ένα γενικό συμπέρασμα που προκύπτει

22. Οι οικονομικές επιδόσεις της Ιρλανδίας οφείλονται κυρίως στο ιδιότυπο καθεστώς φορολογικής πολιτικής των επιχειρήσεων, το οποίο ουσιαστικά έχει μετατρέψει την οικονομία σε φορολογικό παράδεισο. Χαρακτηριστικές είναι οι εκθέσεις, μεταξύ άλλων, του ΟΟΣΑ (OECDa, 2015), του Κογκρέσου των ΗΠΑ (Gravelle, 2015) και της Oxfam (2016), που συγκαταλέγουν την Ιρλανδία σε έναν από τους σημαντικότερους φορολογικούς

από το Διάγραμμα 2.1 είναι ότι η πολιτική λιτότητας, η οποία εφαρμόζεται τόσο στην περιφέρεια όσο και στον πυρήνα της Ευρωζώνης, αν και με διαφορετική ένταση, δεν συνάδει με υψηλούς και διατηρήσιμους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης.

Διάγραμμα 2.1: Ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας, της Ευρωζώνης και των χωρών-μελών οικονομικής προσαρμογής (2009:1-2016:3, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

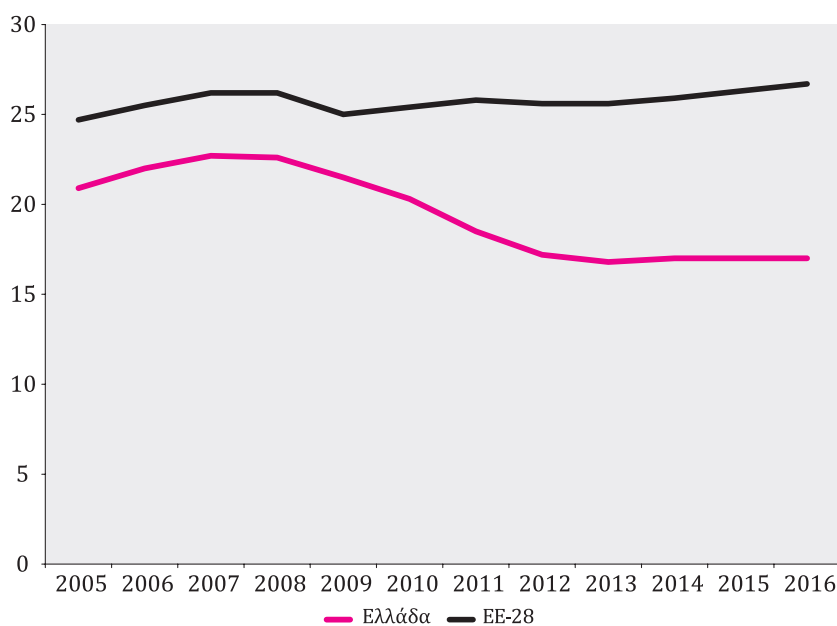
Σημείωση: Οι ρυθμοί μεταβολής υπολογίζονται σε σύγκριση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, ενώ τα στοιχεία είναι εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα.

Η διαφορά μεταξύ των επιδόσεων της Ελλάδας και των άλλων χωρών-μελών της ΕΕ οδηγεί στο ανησυχητικό εύρημα που δείχνει τη δυναμική απόκλιση της ελληνικής οικονομίας. Το κατά κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας έχει χάσει την τελευταία οκταετία το 24,8% της αξίας του και διαμορφώνεται πλέον στις 17 χιλιάδες ευρώ έναντι 22,6 χιλιάδες ευρώ το 2008 (Διάγραμμα 2.2). Η εξέλιξη αυτή έχει ανατρέψει πλήρως την πορεία πραγματικής σύγκλισης της Ελλάδας με την ΕΕ-28, η οποία είχε επιτευχθεί το διάστημα 2000-2008. Ενώ το 2008 το μέσο κατά

παράδεισους. Επομένως, οι καταγεγραμμένες οικονομικές επιδόσεις της οικονομίας είναι σε σημαντικό βαθμό παραπλανητικές. Επίσης, όπως υποστηρίζει και ο McDonnell (2016), οι επιδόσεις της Ιρλανδίας σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθούν πετυχημένο παράδειγμα επεκτατικής λιτότητας.

κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ στην ΕΕ-28 ήταν 15,9% υψηλότερο από το αντίστοιχο της Ελλάδας, το 2016 η διαφορά αυξήθηκε στο 57,6%. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2016 για πρώτη φορά το μέσο κατά κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ στην ΕΕ-28 αναμένεται να ξεπεράσει το επίπεδο του 2008, εξέλιξη που αποτυπώνει τη δυναμική της απόκλισης στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-28. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το παραπάνω εύρημα δεν έχει γίνει αντικείμενο δημόσιου διαλόγου, παρά το γεγονός ότι έχει κομβική οικονομική, κοινωνική και πολιτική σημασία.

Διάγραμμα 2.2: Πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε χιλιάδες ευρώ (2005-2016, σταθερές τιμές 2010)

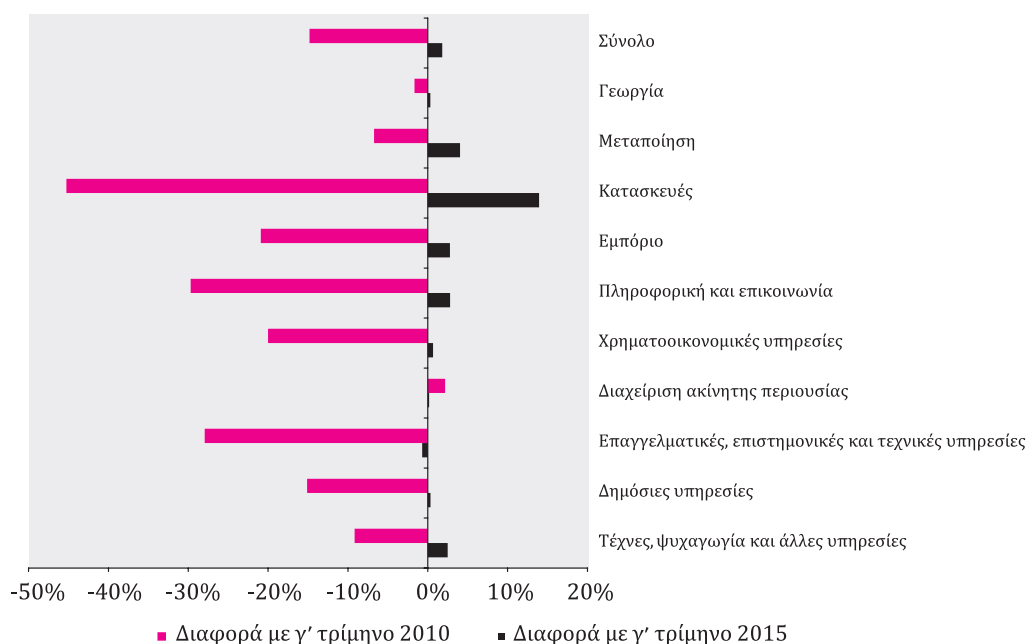
Πηγή: AMECO

2.3 Παραγωγικοί μετασχηματισμοί

Οι μεταβολές στην παραγωγική δομή της οικονομίας δημιουργούν χαμηλές και αβέβαιες προσδοκίες αναπτυξιακής επέκτασης. Το Διάγραμμα 2.3 παρουσιάζει την ποσοστιαία μεταβολή της παραγωγής σε κλαδικό επίπεδο στο γ' τρίμηνο του 2016 σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2010 και του 2015. Παρατηρούμε ότι το τελευταίο έτος υπήρξε μια μικρή βελτίωση σε όρους παραγωγής, η οποία ωστόσο υστερεί κατά πολύ συγκριτικά με το 2010. Συγκεκριμένα, η συνολική παραγωγή αυξήθηκε κατά 1,8% σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2015, υστερώντας όμως κατά 14% σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2010. Οι κλάδοι οι οποίοι εμφανίζονται λιγότερο επηρεασμένοι από την κρίση είναι η γεωργία και η διαχείριση ακίνητης περιουσίας, με τη διακύμανση στην παραγωγή να μην υπερβαίνει το 2,5%. Αντιθέτως, σημαντικές απώλειες χωρίς ιδιαίτερη δυναμική ανάκαμψης κατέγρα-

ψαν οι κλάδοι της πληροφορικής και επικοινωνίας (-29,7% σε σχέση με το 2010), οι επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες (-27,9% για το ίδιο διάστημα), το εμπόριο (-20,9% αντίστοιχα) και οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες (-20%). Οι κατασκευές έχουν υποστεί τη μεγαλύτερη μείωση σε σχέση με το 2010 (-45,3%) αλλά και τη μεγαλύτερη ανάκαμψη σε σχέση με το 2015 (13,9%), ενώ η παραγωγή στη μεταποίηση σημείωσε ήπια πτώση σε σχέση με το 2010 (-6,7%) και αντιστοίχως ήπια ανάκαμψη σε σχέση με το 2015 (4%).

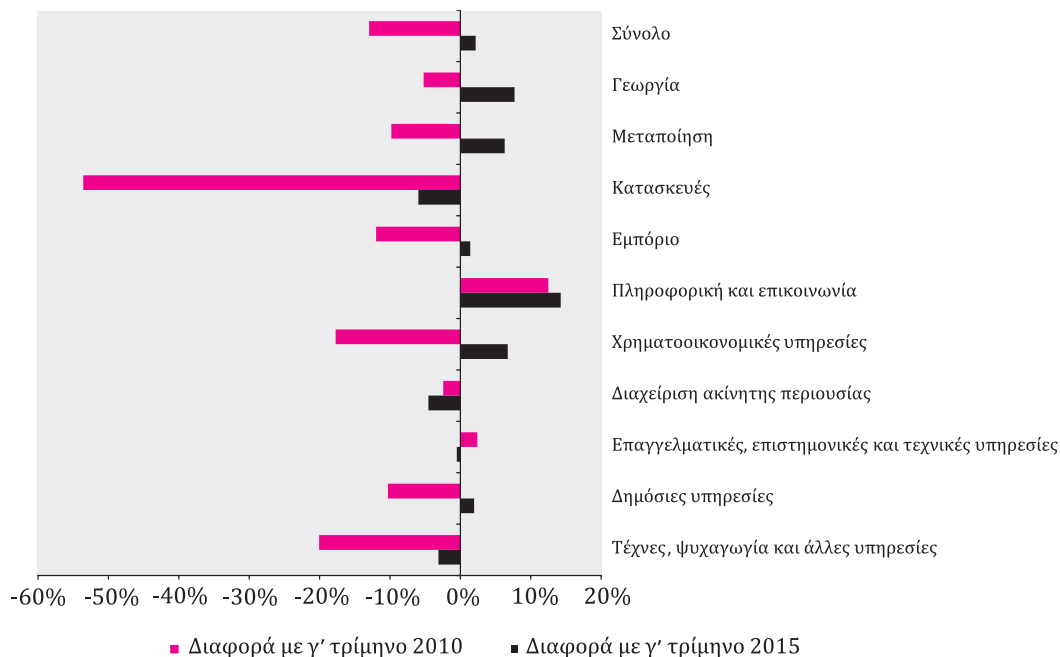
Διάγραμμα 2.3: Ποσοστιαία μεταβολή πραγματικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, γ' τρίμηνο του 2016 σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2010 και του 2015 (Ελλάδα, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Η εικόνα αναφορικά με την απασχόληση των μισθωτών (βλ. Διάγραμμα 2.4) είναι σαφώς βελτιωμένη σε σχέση με το 2015 (συνολική αύξηση κατά 2,2%), αν και υπάρχει πολύ μεγάλη υστέρηση σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2010 (-13%). Αναλυτικότερα, ο κλάδος στον οποίο έχει σημειωθεί η μεγαλύτερη απώλεια θέσεων και στον οποίο η τάση αυτή συνεχίζεται είναι αυτός των κατασκευών (-53,6% σε σχέση με το 2010 και -6% σε σχέση με το 2015). Παρατηρείται λοιπόν ότι κατά το τελευταίο έτος αυξήθηκε η δραστηριότητα στις κατασκευές, ενώ μειώθηκε η απασχόληση, γεγονός το οποίο υποδηλώνει ότι δεν υπάρχει δυναμισμός στον συγκεκριμένο κλάδο. Ακολούθως, μεγαλύτερη απώλεια θέσεων εργασίας σημειώνει ο κλάδος των τεχνών, ψυχαγωγίας και λοιπών υπηρεσιών.

Διάγραμμα 2.4: Ποσοστιαία μεταβολή μισθωτής εργασίας, γ' τρίμηνο του 2016 σε σχέση με το γ' τρίμηνο του 2010 και του 2015 (Ελλάδα)

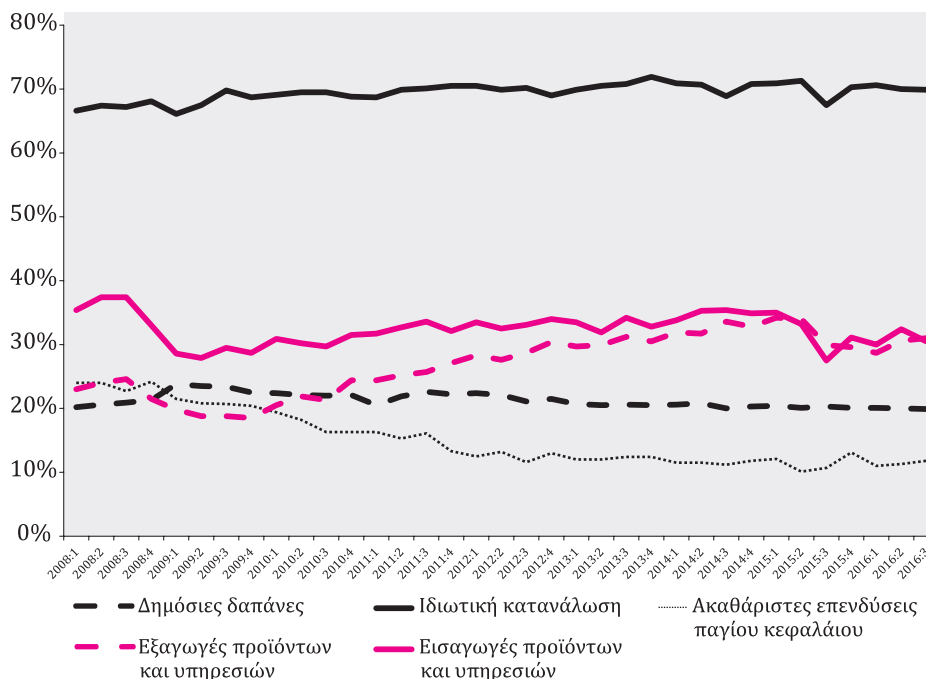
Πηγή: Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Αντιθέτως, σημαντική ανάκαμψη της απασχόλησης παρατηρείται στους κλάδους της μεταποίησης (-9,8% σε σχέση με το 2010 και 6,3% με το 2015) και των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών (-17,7% και 6,7% αντίστοιχα), ενώ αυξητικές τάσεις εμφανίζουν οι κλάδοι της γεωργίας (-5,2% σε σχέση με το 2010, αλλά 7,7% σε σχέση με το 2015) και της πληροφορικής και επικοινωνίας (12,5% και 14,2% αντίστοιχα). Μολονότι οι εξελίξεις αυτές στη μισθωτή εργασία κρίνονται θετικές, όπως θα φανεί στο Κεφάλαιο 3, οι νέες θέσεις εργασίας χαρακτηρίζονται από υψηλή επισφάλεια.

2.4 Εξελίξεις στην ενεργό ζήτηση

Το Διάγραμμα 2.5 απεικονίζει την εξέλιξη των προσδιοριστικών παραγόντων της ενεργού ζήτησης ως προς το ΑΕΠ. Παρατηρούμε ότι η ιδιωτική κατανάλωση κυμαίνεται σταθερά μεταξύ 68% και 70% του ΑΕΠ με εξαίρεση το γ' τρίμηνο του 2015, οπότε έπεσε πρόσκαιρα στο 67%, πιθανόν λόγω της μεγάλης οικονομικής και πολιτικής αβεβαιότητας που επικρατούσε την περίοδο εκείνη αλλά και εξαιτίας της εφαρμογής των κεφαλαιακών ελέγχων (capital controls). Στη διάρκεια του 2016 η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε οριακά από 70,6% το α' τρίμηνο σε 69,9% το γ' τρίμηνο.

Διάγραμμα 2.5: Προσδιοριστικοί παράγοντες της ενεργού ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (Ελλάδα, 2008:1-2016:3)

Πηγή: Eurostat

Σημείωση: Τα στοιχεία είναι εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα.

Σε πραγματικούς όρους, η ιδιωτική κατανάλωση ήταν χαμηλότερη τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2016 σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2015 (πτώση 200 εκατ. ευρώ το α' τρίμηνο και 400 εκατ. ευρώ το β' τρίμηνο), αλλά ανέκαμψε σημαντικά το γ' τρίμηνο (570 εκατ. ευρώ). Η αύξηση αυτή καλλιέργησε θετικές προσδοκίες αναφορικά με την πορεία της κατανάλωσης και του ΑΕΠ, η οποία όμως, όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια, κατά πάσα πιθανότητα δεν θα είναι διατηρήσιμη, κυρίως λόγω των νέων φορολογικών και ασφαλιστικών επιπτώσεων στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών.

Η δημόσια κατανάλωση μειώθηκε σταθερά, με ρυθμό μεταβολής ελαφρώς μεγαλύτερο του ΑΕΠ. Έτσι, από 23,8% του ΑΕΠ το α' τρίμηνο του 2009 η δημόσια κατανάλωση μειώθηκε στο 20,1% του ΑΕΠ το α' τρίμηνο και στο 19,9% του ΑΕΠ το γ' τρίμηνο του 2016.

Το εμπορικό ισοζύγιο παρουσίασε βελτίωση στην υπό εξέταση περίοδο, όπου από ελλειμματικό το β' τρίμηνο του 2008 (-13,4% του ΑΕΠ) έγινε πλεονασματικό το γ' τρίμηνο του 2016 (0,5% του ΑΕΠ). Χαρακτηριστική είναι η επίπτωση των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίου στις εισαγωγές, οι οποίες μειώθηκαν από 33,2%

του ΑΕΠ το β' τρίμηνο του 2015 σε 27,5% του ΑΕΠ το γ' τρίμηνο. Στη διάρκεια του 2016 οι εξαγωγές αυξήθηκαν σταδιακά από 28,7% του ΑΕΠ το α' τρίμηνο σε 31% το γ' τρίμηνο, ενώ οι εισαγωγές παρουσίασαν διακυμάνσεις (30% το α' τρίμηνο, 32,4% το β' τρίμηνο και 30,5% το γ' τρίμηνο). Σε πραγματικούς όρους, στην περίοδο 2009-2016 οι εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών ακολουθούν μια ιδιαίτερα αργή ανοδική πορεία (αύξηση κατά περίπου 1 δισ. ευρώ μεταξύ των γ' τριμήνων κάθε έτους), ενώ στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2016 οι εξαγωγές ήταν χαμηλότερες σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2015 (πτώση 1,5 και 0,5 δισ. ευρώ για το α' και το β' τρίμηνο αντίστοιχα). Αντίθετα, στο γ' τρίμηνο σημειώθηκε αύξηση 1,37 δισ. ευρώ λόγω αυξημένης τουριστικής κίνησης. Οι εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σημείωσαν μεγάλη πτώση την περίοδο 2008-2013 (από 23 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2008 σε 13,3 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2013), ενώ στη συνέχεια σταθεροποιήθηκαν μεταξύ 14-15 δισ. ευρώ. Το α' τρίμηνο του 2016 οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 1,42 δισ. ευρώ, και εν συνεχεία παρουσίασαν αύξηση (760 εκατ. ευρώ το β' τρίμηνο και 1,57 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο).

Σε γενικές γραμμές, το εμπορικό ισοζύγιο εμφανίζει σταθεροποίηση σε οριακά θετικό επίπεδο. Ωστόσο, η σταθεροποίηση αυτή είναι αβέβαιη, καθώς: α) Οι εξαγωγές δεν δείχνουν την απαιτούμενη δυναμική, παρά τη δραματική μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας (βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016β). Συγκεκριμένα, παρατηρείται αδυναμία ανάκαμψης των εξαγωγών υπηρεσιών, ενώ οι εξαγωγές προϊόντων παρουσιάζουν αυξητική αλλά ιδιαίτερα αργή πορεία (βλ. Διάγραμμα 2.14). β) Η τάση του διεθνούς εμπορίου δεν δημιουργεί θετικές εξαγωγικές προοπτικές (βλ. Διάγραμμα 2.16).

Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σημείωσαν σημαντική πτώση κατά την περίοδο της κρίσης. Ειδικότερα, οι ακαθάριστες επενδύσεις μειώθηκαν από 24,2% του ΑΕΠ το δ' τρίμηνο του 2008 σε 11,8% το γ' τρίμηνο του 2016, έχοντας ως κατώτατο σημείο τους το β' τρίμηνο του 2015 κατά το οποίο έφτασαν στο εντυπωσιακά χαμηλό επίπεδο του 10,1% του ΑΕΠ. Στη συνέχεια αυξήθηκαν φτάνοντας στο 13,1% του ΑΕΠ, το δ' τρίμηνο του 2015. Στη διάρκεια του 2016 και σε πραγματικούς όρους οι επενδύσεις μειώθηκαν κατά 525 εκατ. ευρώ το α' τρίμηνο, ενώ αύξησή τους παρατηρήθηκε το β' και το γ' τρίμηνο (830 εκατ. ευρώ και 623 εκατ. ευρώ αντίστοιχα). Ωστόσο, η αύξηση αυτή σε καμιά περίπτωση δεν επαρκεί για να διεγείρει μια ουσιαστική ανάκαμψη της ενεργού ζήτησης.

Συνοπτικά, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι το μέγεθος της αποεπένδυσης (βλ. Διάγραμμα 2.12) είναι τέτοιο, ώστε ένας μικρός όγκος νέων επενδύσεων αποτυπώνεται σε μια σημαντική ποσοστιαία μεταβολή, η οποία όμως είναι απολύτως ανεπαρκής για να προκαλέσει ισχυρό επεκτατικό αποτέλεσμα στο ΑΕΠ. Επίσης, η εξέλιξη των επενδύσεων στη διάρκεια της κρίσης θέτει υπό αμφισβήτηση την υπόθεση περί θετικών επιδράσεων της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης στην επενδυτική συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα. Εάν στην παραπάνω εικόνα προστεθεί η κατάσταση του τραπεζικού συστήματος και το γεγονός ότι οι δημό-

σιες επενδύσεις δεν έχουν περιθώρια ουσιαστικής βελτίωσης ώστε να απορροφήσουν πιθανές αρνητικές διαταραχές στην εγχώρια ζήτηση από τη συνέχιση της λιτότητας, τότε φαίνεται ότι ο πραγματικός τομέας της οικονομίας βρίσκεται σε μια κατάσταση ενδογενούς επεκτατικής ανεπάρκειας. Η ανεπάρκεια αυτή προσδιορίζει και τις προσδοκίες ως προς τη δυναμική του χρέους και τη διεθνή φερεγγυότητα της οικονομίας. Η μακροοικονομική διαχείριση αυτής της ανεπάρκειας θα κρίνει την πορεία της χώρας το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα.

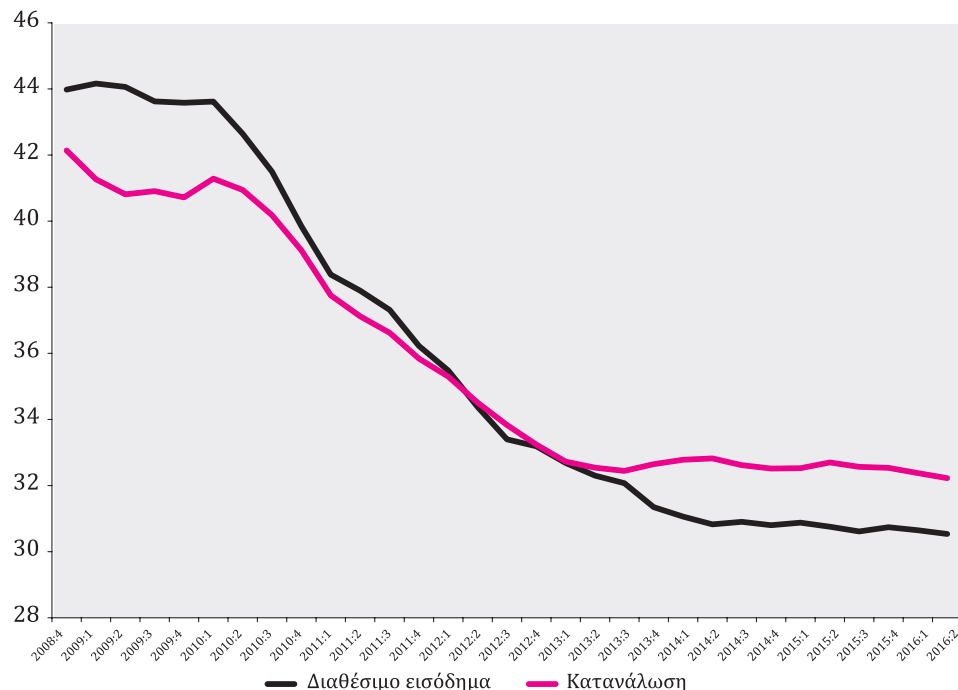
2.5 Η δυναμική της ιδιωτικής κατανάλωσης

Η ιδιωτική κατανάλωση εξακολουθεί να αποτελεί τον καθοριστικότερο παράγοντα προσδιορισμού της οικονομικής δραστηριότητας στο μακροαναπτυξιακό μοντέλο της Ελλάδας (βλ. Διάγραμμα 2.5). Κατά την άποψή μας, η διατηρησιμότητα της καταναλωτικής δαπάνης είναι αβέβαιη. Πιο συγκεκριμένα, το Διάγραμμα 2.6 παρουσιάζει το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα και την πραγματική κατανάλωση των νοικοκυριών την περίοδο μεταξύ του α' τριμήνου του 2008 και του β' τριμήνου του 2016. Παρατηρούμε ότι το διαθέσιμο εισόδημα ακολουθεί συνεχή πτώση, η οποία ομαλοποιείται μετά το 2014. Η εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος αντανάκλα την κλιμάκωση της λιτότητας και την εξέλιξη της ανεργίας, δεδομένης της φοροδιαφυγής. Το διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε από 43,7 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2008 σε 29,7 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο του 2016, ενώ σε ετήσια βάση η πτώση μεταξύ 2008 και 2015 ήταν ίση με 53,25 δισ. ευρώ. Αντίστοιχη είναι και η πορεία της κατανάλωσης, όπου σε επίπεδο τριμήνων υπήρξε μείωση από 41,3 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο του 2008 σε 31,9 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο του 2016, ενώ σε ετήσια βάση η πτώση μεταξύ 2008-2015 ήταν της τάξης των 39,3 δισ. ευρώ.

Ωστόσο, το πιο σημαντικό εμπειρικό εύρημα αφορά τη διαφορά μεταξύ κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος, η οποία γίνεται θετική μετά το β' τρίμηνο του 2012 και η οποία αυξάνεται στη συνέχεια. Τη σημασία αυτού του ευρήματος την αναδείξαμε τόσο στην Ετήσια όσο και στην Ενδιάμεση Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το 2016, καθώς τη θεωρούμε καθοριστική για τη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα της οικονομίας και την προοπτική διατηρήσιμης εξόδου της από την κρίση. Στο διάστημα μεταξύ του α' τριμήνου του 2014 και του β' τριμήνου του 2016 η κατανάλωση υπερβαίνει το διαθέσιμο εισόδημα κατά μέσο όρο 2 δισ. ευρώ. Επομένως, τίθεται το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο τα νοικοκυριά χρηματοδοτούν αυτό το πλεονάζον επίπεδο κατανάλωσης.²³

23. Η τάση αυτή συνεχίστηκε και στο γ' τρίμηνο του 2016 με το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών να υποχωρεί κατά περίπου 1 δισ. ευρώ σε σχέση με το β' τρίμηνο του ίδιου έτους, ενώ η κατανάλωση αυξήθηκε κατά 400 εκατ. ευρώ το ίδιο διάστημα. Ωστόσο, έως την ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας Ετήσιας Έκθεσης, η Eurostat παρείχε μόνο μη εποχικά και μη ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία, τα οποία γι' αυτόν το λόγο δεν χρησιμοποιήθηκαν στο βασικό κείμενο. Το ίδιο ισχύει και για τα στοιχεία που σχολιάζονται παρακάτω στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

Διάγραμμα 2.6: Διαθέσιμο εισόδημα και κατανάλωση νοικοκυριών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

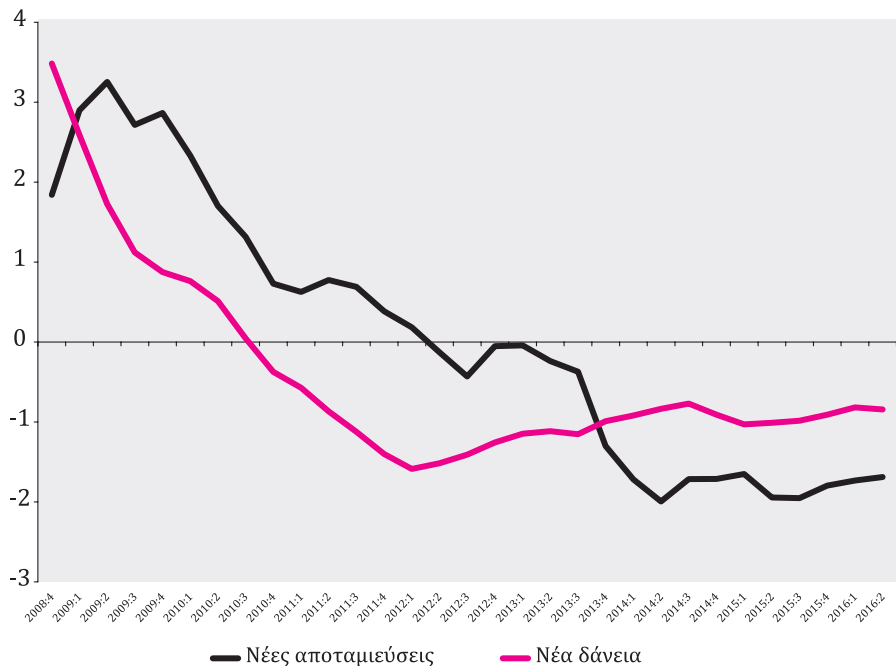

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μετακλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων και εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Η αύξηση της διαφοράς θα μπορούσε ενδεχομένως να οφείλεται στη φοροδιαφυγή-εισφοροδιαφυγή και στην αδήλωτη εργασία. Βέβαια, τα φαινόμενα αυτά υπήρχαν και πριν το 2012. Παράλληλα, μετά την εφαρμογή των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων η διενέργεια συναλλαγών στην γκρίζα οικονομία έγινε δυσκολότερη. Κατ' αυτό τον τρόπο ενδέχεται ένα μέρος της νέας κατανάλωσης να αφορά την επίσημη καταγραφή συναλλαγών οι οποίες προηγουμένως λάμβαναν χώρα στην γκρίζα οικονομία. Με δεδομένους αυτούς τους παράγοντες, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία από μακροοικονομική σκοπιά είναι η περαιτέρω εξέταση της χρηματοδότησης της κατανάλωσης. Στο Διάγραμμα 2.7 απεικονίζονται οι πραγματικές νέες αποταμιεύσεις και τα πραγματικά νέα δάνεια των νοικοκυριών. Η διαφορά μεταξύ κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος αποτυπώνεται στις αρνητικές νέες αποταμιεύσεις μετά το β' τρίμηνο του 2012. Δεδομένου του διαθέσιμου εισοδήματος –καθώς και του μη δηλωθέντος–, τα νοικοκυριά θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν την κατανάλωσή τους είτε μέσω νέου δανεισμού είτε μέσω των καταθέσεών τους.

Διάγραμμα 2.7: Πραγματικές νέες αποταμιεύσεις και νέα δάνεια των νοικοκυριών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Eurostat και Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μετακυλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων και εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

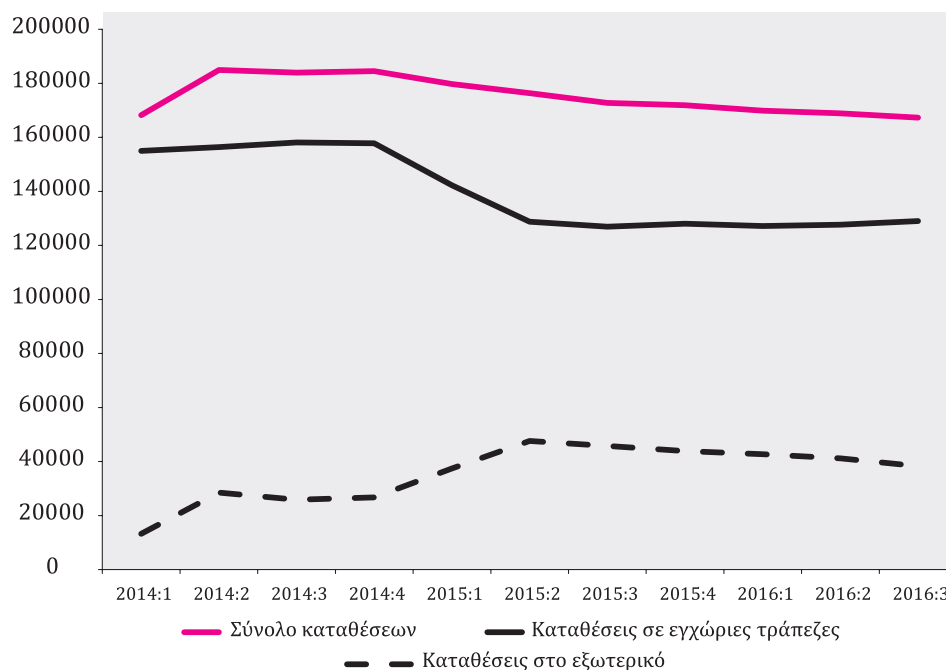
Στο Διάγραμμα 2.7 παρατηρούμε ότι τα νοικοκυριά έχουν αρνητικό νέο δανεισμό ήδη από το γ' τρίμηνο του 2010, ουσιαστικά δηλαδή από τότε που άρχισε η απομόχλευση της οικονομίας. Επομένως, μόνη πηγή χρηματοδότησης της κατανάλωσης των νοικοκυριών είναι η συμπίεση των καταθέσεων – τουλάχιστον για όσα νοικοκυριά διαθέτουν καταθέσεις.

Στο Διάγραμμα 2.8 παρουσιάζονται οι καταθέσεις των νοικοκυριών σε εγχώριες τράπεζες και στο εξωτερικό μετά το 2013. Με μια πρώτη ανάγνωση, παρατηρείται συνεχής πτώση του συνόλου των καταθέσεων των νοικοκυριών από το β' τρίμηνο του 2014, γεγονός που αποτυπώνει ότι η ασκούμενη οικονομική πολιτική οδηγεί σε μείωση του πλούτου των νοικοκυριών. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και τα ευρήματα της ECB (2016), κατά την οποία το μέσο ελληνικό νοικοκυριό έχει απολέσει το 40% του πλούτου του την περίοδο 2010-2014. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο συνολικός πλούτος των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 12% την ίδια περίοδο,²⁴ γεγονός που υποδηλώνει σοβαρή αύξηση της ανι-

24. Ο υπολογισμός βασίστηκε στα στοιχεία των χρηματοοικονομικών λογαριασμών ανά θεσμικό τομέα που παρέχονται από την Τράπεζα της Ελλάδος. Ομοίως ισχύει και για τον υπολογισμό της μεταβολής των καταθέσεων.

σότητας πλούτου. Όσον αφορά τις συνολικές καταθέσεις των νοικοκυριών, οι οποίες αντιστοιχούν στο 70% με 75% του πλούτου τους, μειώθηκαν κατά 19,8% μεταξύ του α' τριμήνου του 2010 και του α' τριμήνου του 2016.

Διάγραμμα 2.8: Όγκος καταθέσεων νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, 2014:1-2016:3)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

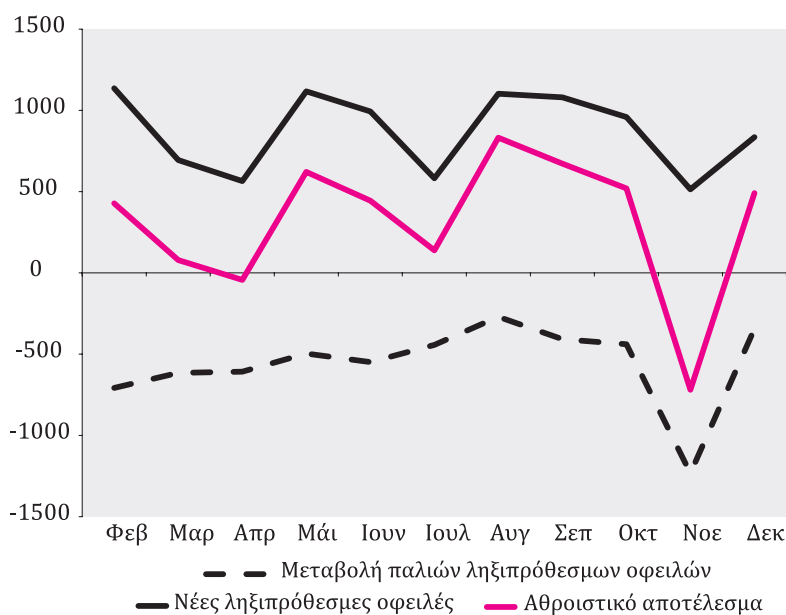
Παράλληλα, στη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου παρατηρούνται δύο κύματα φυγής καταθέσεων στο εξωτερικό. Το πρώτο εντοπίζεται το α' τρίμηνο του 2014, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με την περίοδο διαπραγμάτευσης του 2015 και αποτυπώνει το κλίμα αβεβαιότητας που καλλιεργήθηκε την εν λόγω περίοδο. Ειδικότερα για το 2016, οι καταθέσεις των νοικοκυριών στα εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα μεταξύ του β' και του γ' τριμήνου αυξήθηκαν κατά 1,31 δισ. ευρώ, ενώ οι καταθέσεις στο εξωτερικό μειώθηκαν κατά 2,87 δισ. ευρώ. Με άλλα λόγια, τα νοικοκυριά επαναπατρίζουν καταθέσεις τμήμα των οποίων φαίνεται να χρηματοδοτεί την κατανάλωσή τους.

Τα Διαγράμματα 2.9α και 2.9β απεικονίζουν τις ληξιπρόθεσμες οφειλές των νοικοκυριών προς το Δημόσιο και προς τον τραπεζικό τομέα αντίστοιχα. Αναφορικά με τις ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το Δημόσιο, παρατηρείται μία βελτίωση όσον αφορά τις παλιές ληξιπρόθεσμες οφειλές, των οποίων η μείωση όμως είναι σαφώς μικρότερη της αύξησης των νέων ληξιπρόθεσμων οφειλών. Με εξαίρεση τον Απρί-

λιο και κυρίως το Νοέμβριο του 2016, οι ληξιπρόθεσμες οφειλές αυξήθηκαν κατά μέσο όρο 315 εκατ. ευρώ ανά μήνα.

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα με τις υποχρεώσεις του ιδιωτικού τομέα προς τις τράπεζες, όπου το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων έφτασε το 37% του συνόλου των δανείων το 2016. Το μόνο θετικό γεγονός είναι ότι η αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων είναι πλέον ηπιότερη. Όπως έχουμε δείξει και σε προηγούμενες Εκθέσεις μας, η δημοσιονομική λιτότητα και η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης οδηγούν συνεπώς στη μείωση των χρηματοοικονομικών ροών από τα νοικοκυριά προς το Δημόσιο και τις τράπεζες, λόγω τόσο της συμπίεσης του διαθέσιμου εισοδήματός τους όσο και της προσπάθειάς τους να διατηρήσουν ένα επίπεδο κατανάλωσης.

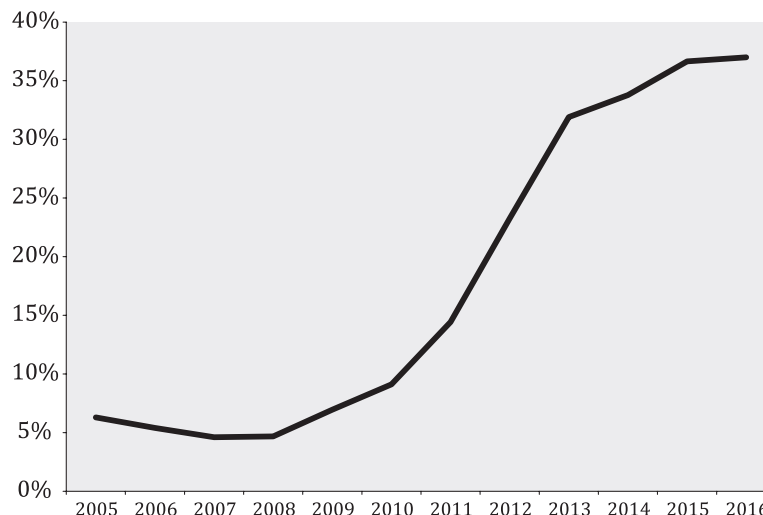
Διάγραμμα 2.9α: Ληξιπρόθεσμες οφειλές ιδιωτικού τομέα προς το Δημόσιο σε εκατ. ευρώ (Ελλάδα, Φεβρουάριος-Δεκέμβριος 2016)

Πηγή: Γενική Γραμματεία Δημοσίων Εσόδων (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα ποσά αφορούν το σύνολο των φυσικών και των νομικών προσώπων, με την αναλογία των φυσικών προσώπων επί του συνόλου να κυμαίνεται μεταξύ 40% και 45%. Από τα στοιχεία του διαγράμματος έχουν αφαιρεθεί οι διαγραφές και η αποπληρωμή παλιών και νέων ληξιπρόθεσμων οφειλών.

Διάγραμμα 2.9β: Μη εξυπηρετούμενα δάνεια ιδιωτικού τομέα ως ποσοστό (%) των συνολικών δανείων (Ελλάδα, 2005-2016)

Πηγή: World Bank

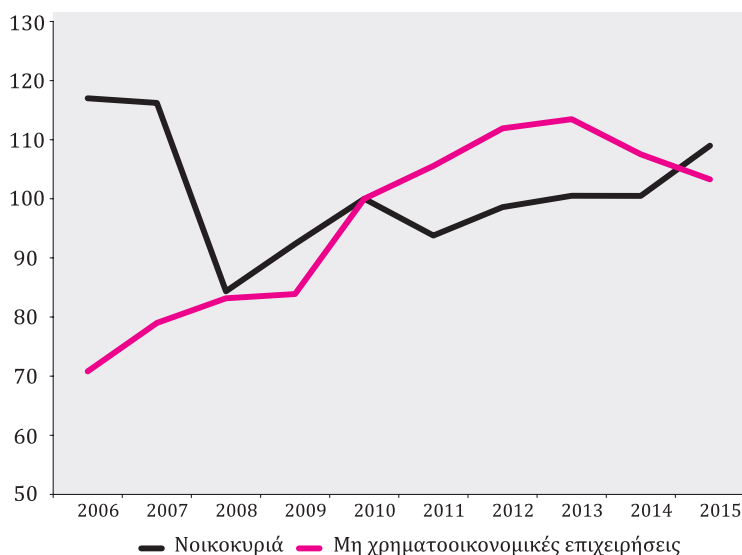
Στο πλαίσιο αυτό, η σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ κατανάλωσης, διαθέσιμου εισοδήματος και αποταμίευσης μας οδηγεί στην εξαγωγή των παρακάτω συμπερασμάτων: Πρώτον, η συνέχιση της χρηματοδότησης της κατανάλωσης με μείωση των καταθέσεων ίσως δεν είναι διατηρήσιμη, ιδιαίτερα στην περίπτωση όξυνσης της οικονομικής και της πολιτικής αβεβαιότητας και περαιτέρω αύξησης της φορολογικής επιβάρυνσης και της οικονομικής ανισότητας. Συνεπώς, οι όποιες προσδοκίες για θετική μεταβολή της κατανάλωσης και για επεκτατική συμβολή της στο ΑΕΠ θα πρέπει να στηρίζονται σε ισχυρές ενδείξεις αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματος. Αυτό μπορεί να συμβεί ως αποτέλεσμα της αύξησης των εισοδημάτων ή της μείωσης των φόρων ή της αύξησης της απασχόλησης και της μείωσης των επισφαλών μορφών εργασίας σε όφελος της πλήρους απασχόλησης είτε με την εφαρμογή ενός μείγματος όλων των παραπάνω.

Δεύτερον, η μείωση της καθαρής αποταμίευσης λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για την καταθετική βάση του τραπεζικού τομέα, ειδικά σε συνθήκες αβεβαιότητας, η οποία τροφοδοτεί και τη διατήρηση καταθέσεων στο εξωτερικό, επιδεινώνοντας τα προβλήματα φερεγγυότητας και ρευστότητάς του. Η εκτίμησή μας είναι ότι η συνέχιση της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης και της δημοσιονομικής λιτότητας, ειδικά μετά τη δέσμευση της χώρας για υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα τα επόμενα χρόνια, θα παρατείνει την εμπλοκή στη σταθεροποίηση του τραπεζικού συστήματος, καθώς θα δυσχεράνει την αποπληρωμή του χρέους νοικοκυριών και επιχειρήσεων, συντηρώντας σε υψηλό επίπεδο τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια και υπονομεύοντας την κεφαλαιακή επάρκεια και την ποιότητα των χαρτοφυλακίων των τραπεζών. Επιπλέον, η συμπίεση του διαθέσιμου εισοδήματος που θα προκληθεί από την περαιτέρω αύξηση των φόρων, πολύ περισ-

σότερο σε περίπτωση μείωσης του αφορολόγητου ορίου, θα μειώσει εκ νέου τη φοροδοτική ικανότητα των νοικοκυριών δυσχεραίνοντας τη δημοσιονομική προσαρμογή της οικονομίας.

Το Διάγραμμα 2.10 παρουσιάζει την εξέλιξη του δείκτη χρέος προς ακαθάριστα έσοδα των νοικοκυριών και των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων το διάστημα 2006-2015. Ο δείκτης χρέος προς ακαθάριστα έσοδα των νοικοκυριών ακολουθεί σταθερά αυξητική πορεία μέχρι το 2013, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει μικρή βελτίωση, η οποία όμως σε καμιά περίπτωση δεν επαρκεί για την αντιστάθμιση της μεγάλης αύξησης της προηγούμενης περιόδου. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2007-2013 ο δείκτης αυξήθηκε από 70 σε 114 μονάδες (αύξηση 60%), ενώ το 2015 υποχώρησε στις 103 μονάδες. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μεταβολές του δείκτη δεν οφείλονται στην αύξηση του χρέους των νοικοκυριών αλλά στη δραματική μείωση του διαθέσιμου εισοδήματός τους (βλ. ΤτΕ, 2016β).

Διάγραμμα 2.10: Δείκτης χρέος προς ακαθάριστα έσοδα μετά φόρων νοικοκυριών και επιχειρήσεων (Ελλάδα, 2006-2015, 2010=100)

Πηγή: Eurostat, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ανάλογη είναι και η πορεία του δείκτη χρέος προς ακαθάριστα έσοδα των επιχειρήσεων την περίοδο 2011-2013, αν και στην παρούσα φάση η δυναμική του δείκτη είναι αυξητική. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι ο δείκτης βρίσκεται μεν σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό του 2007, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Το 2007 το ύψος του δείκτη οφειλόταν κυρίως στον μεγάλο όγκο δανείων, ενώ μετά τη μεγάλη απομόχλευση της περιόδου 2010-2015 (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016β) η αύξηση του δείκτη οφείλεται αποκλειστικά στην πτώση των εσόδων. Και στις δύο περι-

πτώσεις η χρηματοοικονομική κατάσταση των θεσμικών αυτών φορέων κρίνεται ιδιαίτερα ασταθής.

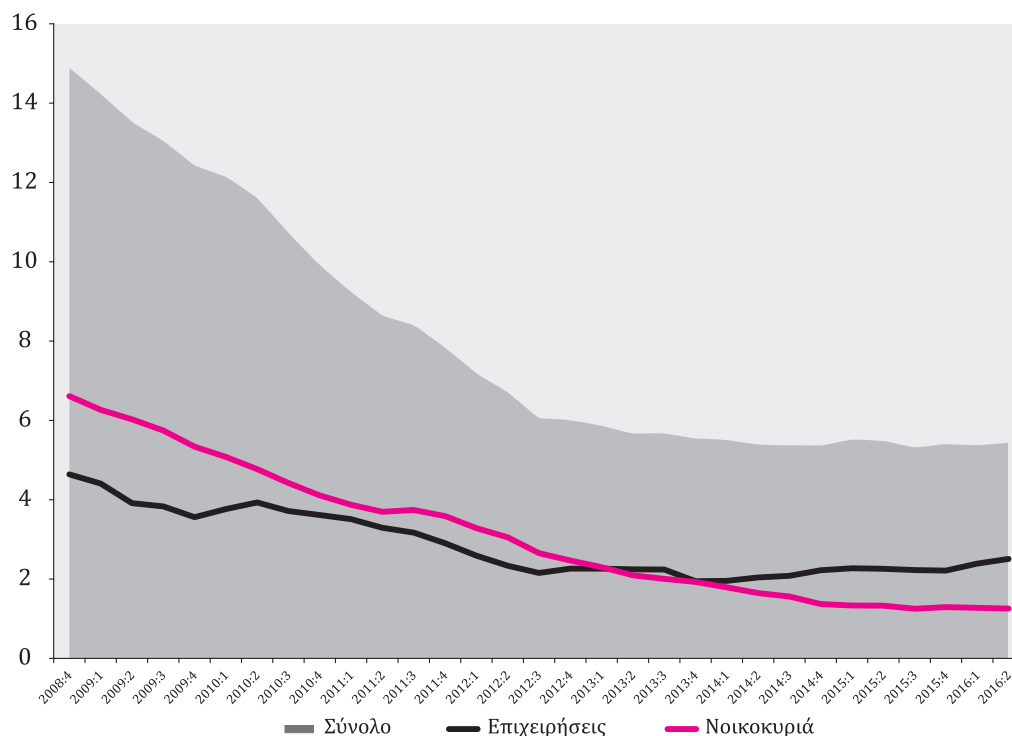
Στο αναλυτικό αυτό πλαίσιο, ακόμη και αν η οικονομία μεταβεί τα επόμενα τρίμηνα σε θετικούς ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, αυτό δεν πρέπει να θεωρείται σαφής ένδειξη εξόδου της από την κρίση, ίσως ούτε ένδειξη σταθεροποίησής της στο βαθμό που δεν συνδυάζεται με διατηρήσιμη μείωση των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων. Από μια άλλη οπτική, για να γίνει κατανοητό το παραπάνω επιχείρημά μας, αν, για παράδειγμα, τα ελληνικά νοικοκυριά ικανοποιούσαν πλήρως ή το μεγαλύτερο μέρος των υποχρεώσεών τους προς τις τράπεζες και το κράτος, τότε αυτό που θα παρατηρούσαμε θα ήταν η κατάρρευση της κατανάλωσης και της δραστηριότητας του πραγματικού τομέα της οικονομίας. Το ίδιο θα ισχύσει και αν το επόμενο διάστημα παρατηρηθεί αύξηση των εισοδημάτων των νοικοκυριών. Η κατανομή τους μεταξύ κατανάλωσης και εξυπηρέτησης των υποχρεώσεών τους θα προσδιορίσει τη δυναμική του πραγματικού τομέα και τη σταθεροποίηση και τη φερεγγυότητα του τραπεζικού τομέα. Ανάλογη θα ήταν και η συμπεριφορά των επιχειρήσεων ως προς τις επενδυτικές τους αποφάσεις και την εξυπηρέτηση των υποχρεώσεών τους. Η σταθεροποίηση και η επέκταση του πραγματικού τομέα θα πρέπει να συνδυάζεται με βελτίωση της φερεγγυότητας και της ρευστότητας του τραπεζικού τομέα για να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις σταθερής και διατηρήσιμης εξόδου της οικονομίας από την κρίση.

2.6 Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου

Στο Διάγραμμα 2.11 αποτυπώνονται οι συνολικές πραγματικές επενδύσεις και οι επενδύσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Παρατηρούμε ότι στο σύνολό τους οι επενδύσεις εμφανίζουν μεγάλη πτώση μέχρι το γ' τρίμηνο του 2012 (από 15 δισ. ευρώ το δ' τρίμηνο του 2008 σε 5 δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2012). Ακολούθως συνεχίζεται η μείωσή τους αλλά με μικρότερο ρυθμό. Το χαμηλότερο επίπεδο επενδύσεων εντοπίζεται το γ' τρίμηνο του 2015 (4,4 δισ. ευρώ), προφανώς λόγω της έντονης αβεβαιότητας εκείνης της περιόδου και της εφαρμογής των κεφαλαιακών ελέγχων. Στη συνέχεια οι επενδύσεις επανακάμπτουν σε επίπεδα αντίστοιχα του 2014. Πρέπει επιπλέον να υπογραμμιστεί ότι το πραγματικό επίπεδο των επενδύσεων είναι τόσο χαμηλό, ώστε μια μικρή αύξηση του όγκου τους αποτυπώνεται ως υψηλός ρυθμός αύξησης, χωρίς ωστόσο ισχυρό επεκτατικό μακροοικονομικό αποτέλεσμα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διάρθρωση των επενδύσεων. Παρατηρούμε ότι οι επενδύσεις των νοικοκυριών ήταν υψηλότερες από αυτές των επιχειρήσεων μέχρι το β' τρίμηνο του 2013. Οι επενδύσεις των νοικοκυριών παρουσιάζουν σταθεροποίηση μετά το 2013, ενώ την ίδια περίοδο οι επενδύσεις των επιχειρήσεων αυξάνονται οριακά, αλλά εξακολουθούν να παραμένουν σε πολύ χαμηλό επίπεδο, διαψεύδοντας τις προσδοκίες των σχεδιαστών της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης.

Διάγραμμα 2.11: Πραγματικές ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

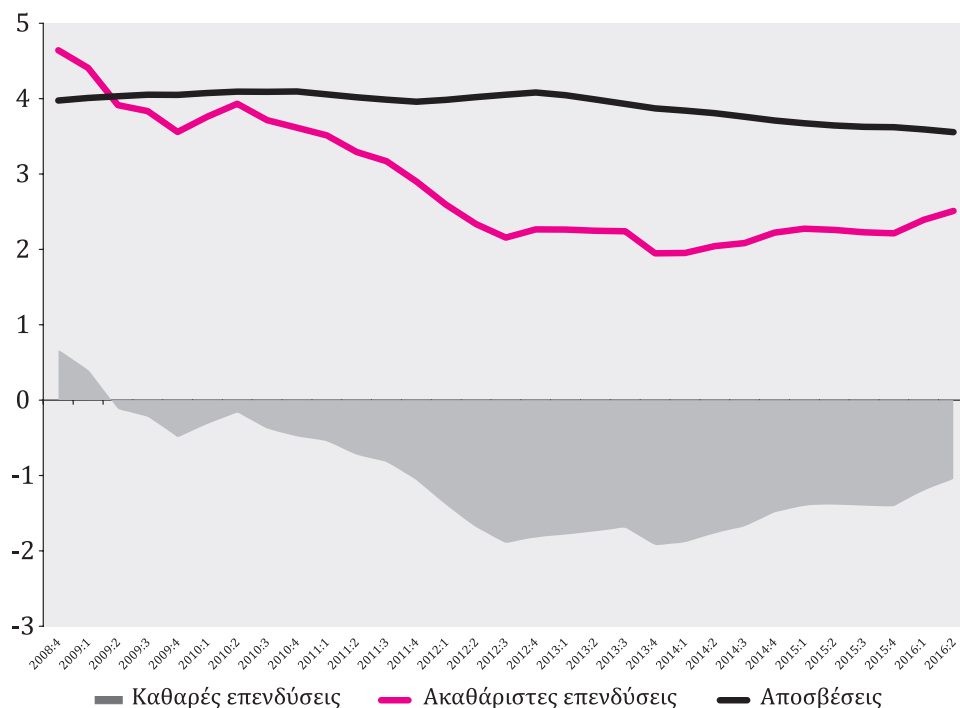

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μετακυλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων, εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Το Διάγραμμα 2.12 αποτυπώνει τις πραγματικές ακαθάριστες και καθαρές επενδύσεις μαζί με τις αποσβέσεις των επιχειρήσεων. Παρατηρούμε ότι ήδη από το β' τρίμηνο του 2009 οι αποσβέσεις υπερβαίνουν τις ακαθάριστες επενδύσεις, γεγονός που συνεπάγεται αρνητικές καθαρές επενδύσεις. Το εύρημα αυτό αποκαλύπτει το μέγεθος της αποεπένδυσης, τη συρρίκνωση του παραγωγικού δυναμικού και τη μείωση του δυνητικού προϊόντος της οικονομίας. Το μέγεθος της αποεπένδυσης αναδεικνύει το έλλειμμα ποιότητας της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, το οποίο, όπως έχουμε δείξει (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016α), διευρύνθηκε από την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης και της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας.

Διάγραμμα 2.12: Πραγματικές ακαθάριστες και καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και πραγματικές αποσβέσεις των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

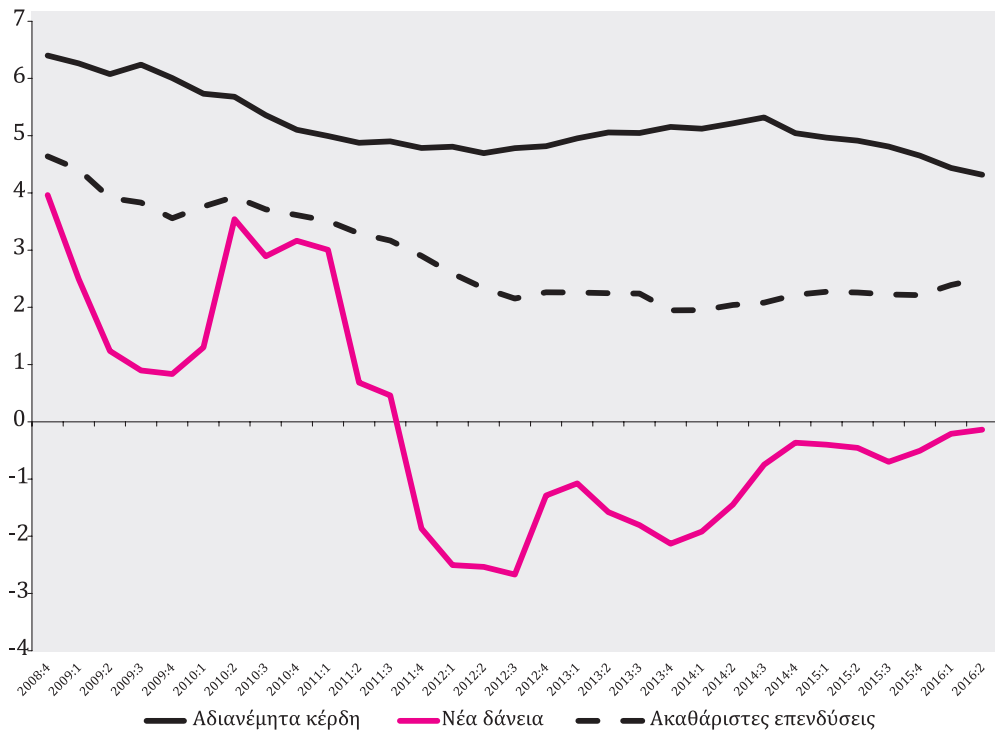

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μετακυλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων, εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Στον δημόσιο διάλογο η ιδιαίτερα περιορισμένη επενδυτική δραστηριότητα συνδέεται με την περιορισμένη πρόσβαση σε ρευστότητα, κυρίως σε τραπεζικό δανεισμό. Το Διάγραμμα 2.13 αποτυπώνει τα αδιανέμητα κέρδη, τα νέα δάνεια και τις ακαθάριστες επενδύσεις των επιχειρήσεων. Τα αδιανέμητα κέρδη των επιχειρήσεων ακολουθούν ήπια πτωτική πορεία, με εξαίρεση την περίοδο από το β' τρίμηνο του 2012 έως το γ' τρίμηνο του 2014, όπου παρατηρείται οριακή αύξηση. Παράλληλα, τα νέα δάνεια των επιχειρήσεων παρουσιάζουν αντίστοιχη συμπεριφορά με τα νέα δάνεια των νοικοκυριών και για τους ίδιους λόγους, με εξαίρεση το 2010, έτος κατά το οποίο αλλάζει η λογιστική καταγραφή των επιχειρηματικών δανείων από την Τράπεζα της Ελλάδος. Επομένως, η παρατηρούμενη αύξηση οφείλεται κυρίως σε λογιστικούς λόγους παρά σε πραγματικό αποτέλεσμα. Τα στοιχεία του Διαγράμματος 2.11 δείχνουν ότι το επίπεδο των επενδύσεων βρίσκεται μονίμως χαμηλότερα του επιπέδου των αδιανέμητων κερδών. Με άλλα λόγια, τα τελευταία χρόνια οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους με ίδιους πόρους, αλλά δεν το επέλεξαν.

Διάγραμμα 2.13: Αδιανέμητα κέρδη, νέα δάνεια και ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Eurostat και Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

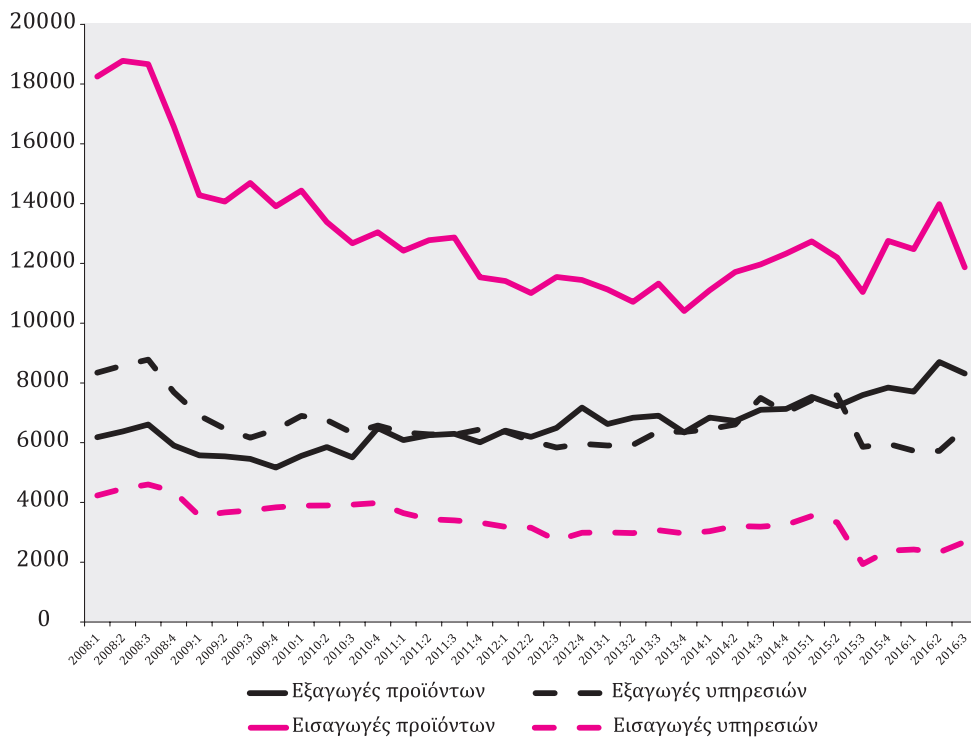
Σημείωση: Μετακυλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων, εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Αν και η ύφεση –συνεπώς και οι χαμηλές ή και αρνητικές προσδοκίες κερδοφορίας– θα μπορούσε πολύ εύκολα να ερμηνεύσει την αποεπένδυση των τελευταίων ετών, η διαφορά επενδύσεων και αδιανέμητων κερδών αποκαλύπτει σημαντικές πλευρές της κυρίαρχης επιχειρηματικής κουλτούρας στην Ελλάδα. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι πέραν της επενδυτικής δραστηριότητας η πρόσβαση των επιχειρήσεων σε ρευστότητα είναι σημαντική για την τρέχουσα χρηματοοικονομική λειτουργία τους. Αυτές οι όψεις της επενδυτικής συμπεριφοράς της οικονομίας προσδιορίζουν και τις προσδοκίες για τις πιθανές επιδράσεις που θα είχε η ένταξη της Ελλάδας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της ΕΚΤ, οι οποίες κατά την εκτίμησή μας θα ήταν θετικές μεν αλλά πολύ περιορισμένες ως προς το αναπτυξιακό τους αποτέλεσμα.

2.7 Το εμπορικό ισοζύγιο

Το Διάγραμμα 2.14 αποτυπώνει τις πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές για προϊόντα και υπηρεσίες. Παρατηρούμε ότι οι εξαγωγές υπηρεσιών δεν έχουν ανακάμψει στα προ κρίσης επίπεδα, παρά την αύξηση της τουριστικής κίνησης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, η μεγαλύτερη πτώση εντοπίζεται στις θαλάσσιες μεταφορές, οι εισπράξεις των οποίων μειώθηκαν κατά 71% την περίοδο από το γ' τρίμηνο του 2008 έως το β' τρίμηνο του 2016. Παράλληλα, η εφαρμογή των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων είχε έντονα αρνητική επίδραση, καθώς το γ' τρίμηνο του 2015 η πτώση των εισπράξεων αντιστοιχούσε σε 1,8 δισ. ευρώ σε ονομαστικούς όρους.

Διάγραμμα 2.14: Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε δισ. ευρώ (Ελλάδα, 2008:1-2016:3, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Eurostat

Σημείωση: Τα στοιχεία είναι εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα.

Αντιθέτως, οι εξαγωγές προϊόντων ακολουθούν μια σταθερή, ωστόσο ισχνή, ανοδική πορεία από το α' τρίμηνο του 2010 η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να επιφέρει ισχυρό επεκτατικό αποτέλεσμα στην οικονομία (οι πραγματικές εξαγωγές προϊόντων στο διάστημα από το α' τρίμηνο του 2010 έως το β' τρίμηνο του

2016 αυξήθηκαν μόλις κατά 3,6 δισ. ευρώ). Ειδικότερα για το 2016, οι εξαγωγές προϊόντων εμφανίζουν αύξηση της τάξης των 800 εκατ. ευρώ μεταξύ γ' τριμήνου του 2015 και γ' τριμήνου του 2016.

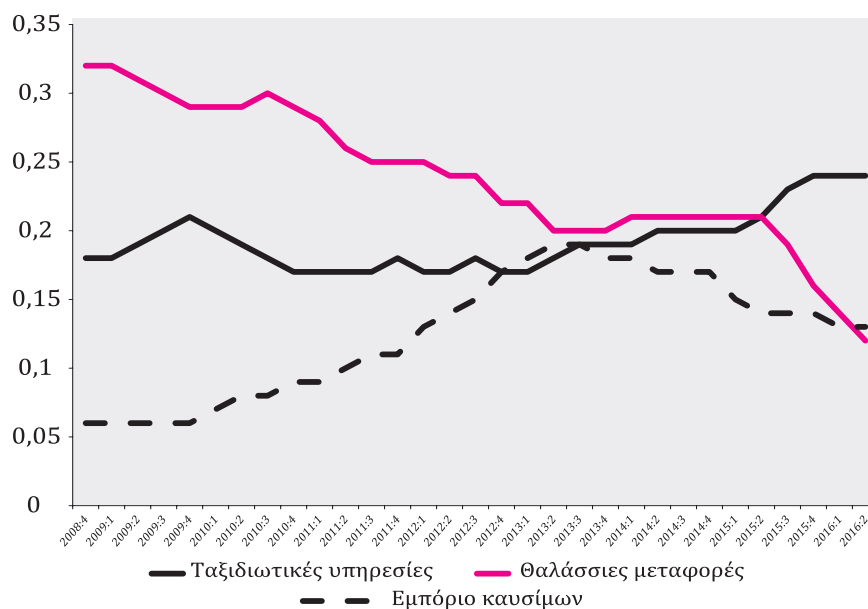
Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, καθοριστικό ρόλο στις εξαγωγές προϊόντων έχουν τα προϊόντα διύλισης πετρελαίου, τα οποία το 2015 αντιστοιχούσαν στο 28,3% των ελληνικών εξαγωγών. Οι υπόλοιπες εξαγωγές προϊόντων αφορούν προϊόντα εντάσεως εργασίας (κυρίως αγροτικά). Το Διάγραμμα 2.15 παρουσιάζει τα ποσοστά των τουριστικών υπηρεσιών, των θαλάσσιων μεταφορών και του εμπορίου καυσίμων, δηλαδή τα πιο εξαγωγίμα στοιχεία της ελληνικής οικονομίας, στο σύνολο των εξαγωγών. Έντονη είναι η πτώση του μεριδίου των θαλάσσιων μεταφορών την περίοδο μεταξύ του β' τριμήνου του 2015 και του β' τριμήνου του 2016 (μείωση από 21% σε 12%) και ηπιότερη εκείνη των προϊόντων διύλισης (μείωση 1% στο ίδιο διάστημα), σε αντίθεση με τις τουριστικές υπηρεσίες, οι οποίες αύξησαν το μερίδιό τους επί του συνόλου των εξαγωγών στο ίδιο διάστημα κατά 1%.

Οι εισαγωγές υπηρεσιών, οι οποίες ανέκαθεν κινούνταν σε χαμηλά επίπεδα, ακολουθούν μια συνεχή πτωτική πορεία μετά το α' τρίμηνο του 2009, ενώ έντονα αρνητική ήταν η επίπτωση της εφαρμογής των κεφαλαιακών ελέγχων το γ' τρίμηνο του 2015 μειώνοντας περαιτέρω τη συνολική αξία τους. Στον αντίποδα, οι εισαγωγές προϊόντων εμφανίζουν μείωση μέχρι το δ' τρίμηνο του 2013 και στη συνέχεια ανακάμπτουν με ρυθμό ταχύτερο των εξαγωγών προϊόντων. Το β' τρίμηνο του 2016 η αξία των εισαγωγών προϊόντων προσέγγιζε τα 14 δισ. ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί σε εκείνο του 2010, για να σημειώσει σημαντική πτώση κατά 2 περίπου δισ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2016.

Όπως έχουμε αναφέρει και σε προηγούμενες Εκθέσεις (INE ΓΣΕΕ, 2015, 2016α και 2016β), η εφαρμογή της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, που στόχο είχε τη μείωση του κόστους-τιμής των εξαγωγίμων προϊόντων και επομένως την αύξηση των εξαγωγών, αφενός δεν είχε σημαντικό επεκτατικό αποτέλεσμα, αφετέρου δεν άλλαξε την παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας. Επομένως, η δυναμική του ισοζυγίου προϊόντων θα εξακολουθήσει να είναι αρνητική, ενώ η εξισορροπητική προσαρμογή του θα εξαρτάται από τη συμπίεση του διαθέσιμου εισοδήματος.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εξαγωγική πολιτική που προωθείται μέσω της εφαρμογής των ΠΟΠ συντελείται σε μια περίοδο όπου το παγκόσμιο εμπόριο βρίσκεται σε ύφεση δυσχεραίνοντας περαιτέρω την επίτευξη του στόχου για αύξηση των εξαγωγών. Ο ρυθμός μεταβολής των παγκόσμιων εξαγωγών, ο οποίος εμφανίζεται στο Διάγραμμα 2.16, αυξήθηκε σημαντικά το 2010 και το 2011, ανακάμπτοντας από την παγκόσμια κρίση του 2007-2008. Όμως, κατόπιν έμεινε στάσιμος την περίοδο 2012-2014, ενώ για το 2015 παρατηρείται σημαντική υποχώρηση.

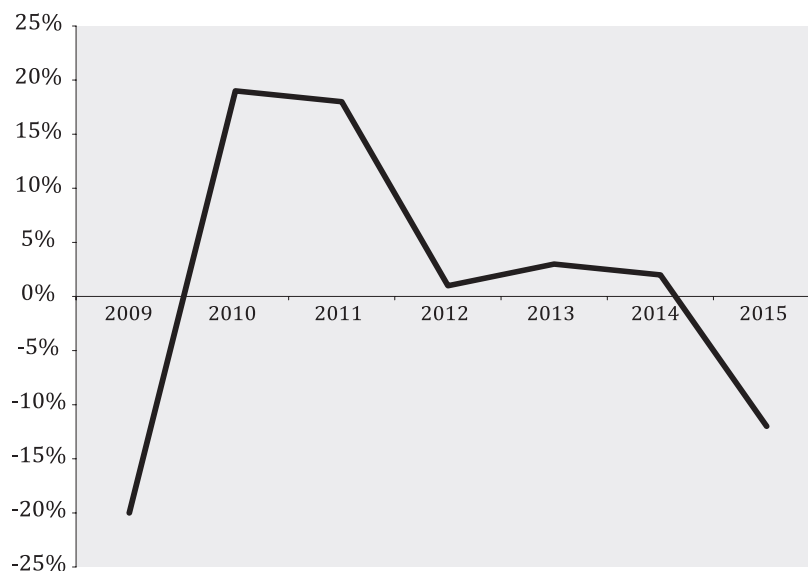
Διάγραμμα 2.15: Μερίδιο κύριων εξαγωγικών προϊόντων και υπηρεσιών επί του συνόλου των πραγματικών εξαγωγών (Ελλάδα, 2008:4-2016:2, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Μετακλιόμενοι μέσοι όροι 4 περιόδων.

Διάγραμμα 2.16: Ρυθμός μεταβολής παγκόσμιων εξαγωγών (2009-2015, ποσοστό [%] μεταβολής σε σχέση με το προηγούμενο έτος)

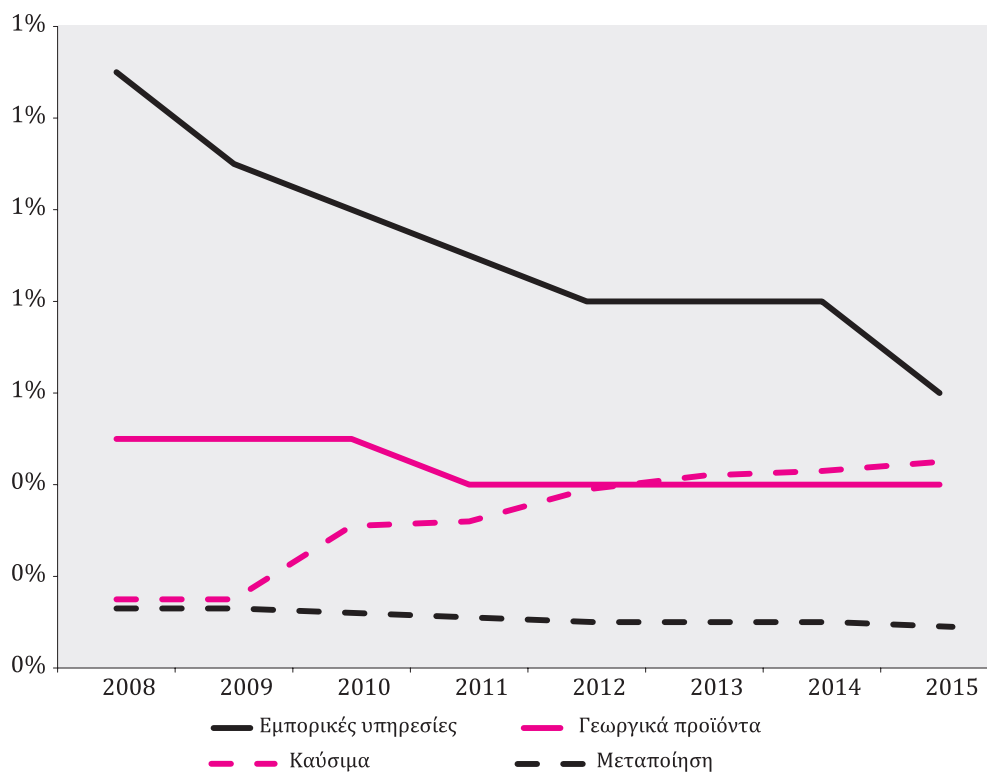

Πηγή: World Trade Organization (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σε αυτό το παγκοσμίως δυσχερές οικονομικό περιβάλλον, οι προσδοκίες για αναπτυξιακή ώθηση μέσω των εξαγωγών φαντάζουν υπεραισιόδοξες. Ουσιαστικά η επιτυχία του αφηγήματος της εξωστρεφούς μεγέθυνσης θα κριθεί από το αν τα εγχώρια προϊόντα και οι εγχώριες υπηρεσίες θα αυξήσουν το μερίδιό τους και από τη δημιουργία νέων μεριδίων στις παγκόσμιες εξαγωγές, ο όγκος των οποίων μειώνεται.

Το Διάγραμμα 2.17 απεικονίζει το μερίδιο των κύριων εγχώριων κλάδων στις παγκόσμιες εξαγωγές για την περίοδο 2008-2015. Το μερίδιο των εμπορικών υπηρεσιών εμφανίζει υποχώρηση, ενώ η μεταποίηση, της οποίας το μερίδιο κινείται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, μειώθηκε από 0,13% σε 0,9% στην υπό εξέταση περίοδο. Τα γεωργικά προϊόντα διατηρούν ένα σχετικά σταθερό μερίδιο επί των παγκόσμιων εξαγωγών γεωργικών προϊόντων, ενώ αύξηση του μεριδίου παρουσιάζεται στα καύσιμα (από 0,15% το 2008 σε 0,45% το 2015), αν και, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, με πτωτική τάση όταν εξετάζεται σε ονομαστικούς όρους.

Διάγραμμα 2.17: Μερίδιο ελληνικών εξαγωγών κύριων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας επί των παγκόσμιων εξαγωγών αντίστοιχων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (Ελλάδα, 2008-2015)

Πηγή: World Trade Organization (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Συνοπτικά, η εξαγωγική δραστηριότητα δείχνει σημεία σταθερής αλλά ιδιαίτερα αργής ανόδου μέσω της υποκατάστασης των εξαγωγών υπηρεσιών από τις εξαγωγές προϊόντων. Ωστόσο, την τρέχουσα περίοδο ο όγκος των εξαγωγών δεν μπορεί να αποτελέσει αναπτυξιακό μοχλό της οικονομίας, κάτι το οποίο οφείλεται κυρίως σε δύο λόγους: Πρώτον, η παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας είναι τέτοια, που δημιουργεί ενδογενώς ένα έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο. Με άλλα λόγια, η εγχώρια παραγωγή βασίζεται ιδιαίτερα στις εισαγωγές. Δεύτερον, το διεθνές περιβάλλον είναι πιθανό να λειτουργήσει περαιτέρω αρνητικά στην αύξηση του όγκου των εξαγωγών, ιδιαίτερα στο καθεστώς αβεβαιότητας που έχει δημιουργηθεί από το Brexit και από την πιθανή στροφή των ΗΠΑ σε πολιτικές προστατευτισμού. Επομένως, η χώρα μας θα πρέπει το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα να σχεδιάσει με αναπτυξιακό πραγματισμό το παραγωγικό μοντέλο που θα μπορούσε να βγάλει την οικονομία από την κρίση. Όλες οι ενδείξεις συγκλίνουν ότι η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης και η ιδεοληπτική αναφορά στην εξωστρεφή ανάπτυξη θα πρέπει να επαναξιολογηθούν.

Κεφάλαιο 3

Η κατάσταση της αγοράς εργασίας

Η κατάσταση της αγοράς εργασίας

3.1 Εισαγωγή

Η οικονομική κρίση και η εφαρμογή των ΠΟΠ προκάλεσαν δραματικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας της Ελλάδας.²⁵ Τα δικαιώματα των εργαζομένων και το βιοτικό τους επίπεδο θυσιάστηκαν στο όνομα της ανταγωνιστικότητας, των επενδύσεων, της απασχόλησης και της προσδοκίας μετασχηματισμού της οικονομίας σε ένα μοντέλο εξωστρεφούς ανάπτυξης. Η αγορά εργασίας είναι πολύ πιθανό να βρίσκεται μπροστά σε ένα νέο σοκ απορρύθμισης, το οποίο θα προσδιοριστεί από τις επιπτώσεις των νέων παρεμβάσεων που θα περιλαμβάνει η ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης του τρίτου ΠΟΠ. Η τρέχουσα κατάσταση της οικονομίας αποκαλύπτει ότι οι θυσίες των εργαζομένων εξυπηρέτησαν μόνο νεοφιλελεύθερες ιδεοληψίες. Η ακραία απορρύθμιση της αγοράς εργασίας λειτούργησε ως υφεσιακός μηχανισμός και συνέβαλε στην αποεπένδυση και στην επιδείνωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και της δυνητικής αναπτυξιακής δυναμικής της.

Παρά την αποκλιμάκωση του επίσημου ποσοστού ανεργίας, η οποία συγκαλύπτει τη μεγάλη αύξηση των επισφαλών μορφών εργασίας, αυτό εξακολουθεί να είναι δραματικά υψηλό υποβαθμίζοντας περαιτέρω το βιοτικό επίπεδο της κοινωνίας. Ο εργαζόμενος πληθυσμός είναι σχεδόν ο μισός σε σχέση με τον πληθυσμό που βρίσκεται σε εργάσιμη ηλικία. Οι μακροχρόνια άνεργοι αντιστοιχούν περίπου στα τρία τέταρτα του συνολικού αριθμού των ανέργων και δεν δικαιούνται επίδομα ανεργίας. Η απορρύθμιση φαίνεται να έχει «πετύχει» μόνο ως προς την αύξηση των άτυπων μορφών εργασίας και τη μείωση του κόστους εργασίας. Τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα της ανεργίας είναι πρόβλημα ζήτησης εργασίας και όχι προσφοράς και κόστους εργασίας. Αν στην εικόνα αυτή προσθέσουμε τις ιδεοληπτικές απαιτήσεις των δανειστών για περαιτέρω μέτρα απορρύθμισης και συνέχιση της λιτότητας, τότε η προοπτική της αγοράς εργασίας δεν αφήνει περιθώρια αισιοδοξίας και προοπτικής ποιοτικής ανάπτυξής της. Υπάρχει άμεση ανάγκη παρέμβασης στην αγορά εργασίας, αλλά με άλλη φιλοσοφία και πλαίσιο μέτρων, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές συνέπειες αφενός της ανεργίας στους μακροχρόνια άνεργους, στις γυναίκες, στους νέους, στη μετανάστευση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και αφετέρου της αύξησης των επισφαλών μορφών εργασίας στο βιοτικό επίπεδο και στην καθημερινότητα των εργαζομένων.

25. Για τις επιπτώσεις της οικονομικής πολιτικής της λιτότητας στην αγορά εργασίας των χωρών-μελών της ΕΕ βλ. ETUI (2016), IAGS (2017).

3.2 Η εξέλιξη της ανεργίας

Η δραματική κατάσταση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα καθιστά αναγκαίο να χρησιμοποιήσουμε εναλλακτικούς δείκτες μέτρησης της ανεργίας. Η εκτίμησή μας είναι ότι κάτι τέτοιο θα βοηθούσε στην εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων για τις επιπτώσεις της ανεργίας στη μακροοικονομική συμπεριφορά της οικονομίας, αλλά κυρίως για τις συνθήκες που επιτρέπουν ή δυσχεραίνουν τη συντήρηση των εργαζομένων και το βιοτικό επίπεδο των οικογενειών τους. Στο πλαίσιο αυτό εκτιμούμε ότι το Bureau of Labor Statistics (BLS) των ΗΠΑ (US Department of Labor) έχει διαμορφώσει πολύ χρήσιμους εναλλακτικούς δείκτες ανεργίας που αποτυπώνουν πληρέστερα την κατάσταση της αγοράς εργασίας. Οι δείκτες του BLS έχουν καταστεί ιδιαίτερα επίκαιροι στη διάρκεια της κρίσης, η οποία έχει καταδείξει την ανεπάρκεια των επίσημων δεικτών μέτρησης της ανεργίας που χρησιμοποιήθηκαν σε περιόδους κατά τις οποίες υπήρχε άνθηση της οικονομικής δραστηριότητας και περιορισμένη ανάπτυξη επισφαλών μορφών εργασίας.

Οι δείκτες του BLS αναδεικνύουν τις σημαντικότερες διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας τόσο από την πλευρά της συντήρησης και του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων όσο και από την πλευρά σημαντικών ομάδων του εργατικού δυναμικού που διογκώθηκαν και εξακολουθούν να διογκώνονται στη διάρκεια της κρίσης και βρίσκονται στην ασαφή ζώνη μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας. Από την οπτική των συμφερόντων και των αξιών των συνδικάτων, οι κυριότεροι από τους δείκτες του BLS που θα ήταν χρήσιμο να εκτιμηθούν για την ελληνική οικονομία είναι οι εξής:

Ποσοστό ανεργίας (U3): Ο δείκτης αυτός μετράει το λόγο των ανέργων ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Είναι ο δείκτης ανεργίας που χρησιμοποιείται συνήθως, ο οποίος υιοθετεί κυρίως την οπτική των συμφερόντων των επιχειρήσεων, διότι αναφέρεται στη διαδικασία παραγωγής και στην αξιοποίηση του κεφαλαίου. Είναι ένας δείκτης που αποτυπώνει τη μακροοικονομική λειτουργία της ανεργίας και κυρίως την επίδρασή της στον προσδιορισμό των χρηματικών μισθών, όπως αυτοί προκύπτουν από τις διαπραγματεύσεις (συλλογικές ή ατομικές) μεταξύ μισθωτών και εργοδοτών, αλλά δεν εκτιμά την έκταση των επιπτώσεων της ανεργίας στο βιοτικό επίπεδο.

Ποσοστό ανέργων και αποθαρρημένων (U4): Ο δείκτης αυτός μετράει το λόγο των ανέργων και των αποθαρρημένων ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Σε αντίθεση με το ποσοστό ανεργίας U3, το ποσοστό U4 λαμβάνει υπόψη το φαινόμενο της αποθάρρυνσης μιας μερίδας ανέργων, οι οποίοι δεν καταγράφονται ως τέτοιοι από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Αποθαρρημένοι άνεργοι είναι οι άνεργοι που δεν αναζητούν απασχόληση, αλλά θα ήθελαν να έχουν εργασία και είναι διατεθειμένοι να την αναλάβουν μέσα στις δύο επόμενες εβδομάδες.

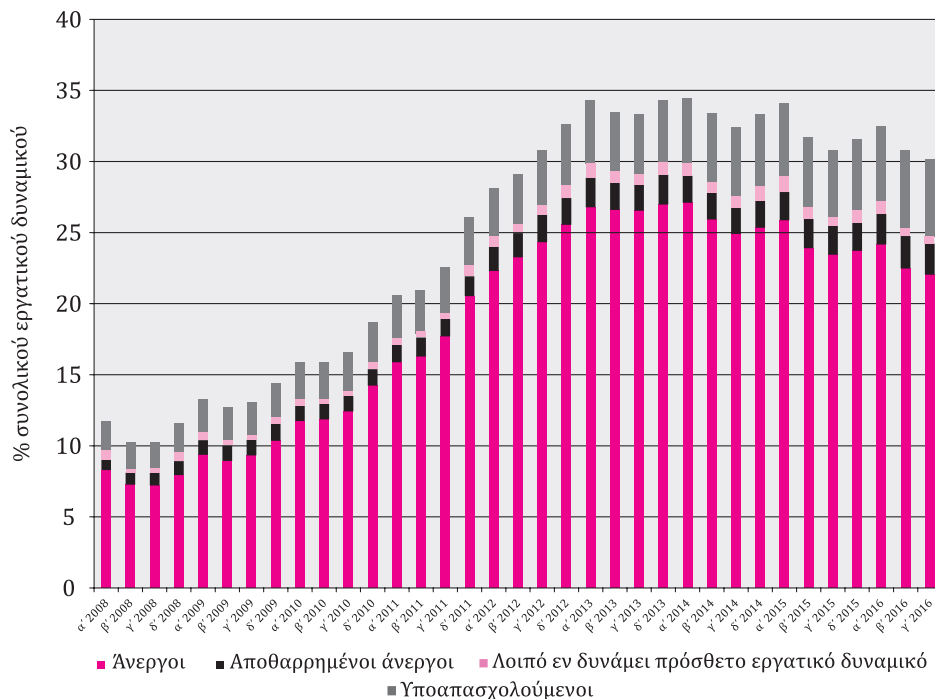
Επαυξημένο ποσοστό ανεργίας (U5): Ο δείκτης αυτός μετράει το λόγο των ανέργων, των αποθαρρημένων και του λοιπού εν δυνάμει πρόσθετου εργατικού

δυναμικού ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Το λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό είναι κυρίως άτομα που αναζητούσαν εργασία κατά τον τελευταίο μήνα, αλλά δεν ήταν διαθέσιμα να αναλάβουν εργασία μέσα στις επόμενες δύο εβδομάδες.

Ποσοστό ανέργων, αποθαρρημένων και υποαπασχολούμενων (U6): Ο δείκτης αυτός μετράει το λόγο των ανέργων, των αποθαρρημένων ανέργων, του λοιπού εν δυνάμει πρόσθετου εργατικού δυναμικού και της μη ηθελημένης μερικής απασχόλησης ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Ο U6 είναι δείκτης ιδιαίτερα χρήσιμος, καθώς αναφέρεται σε μια διευρυμένη έννοια του εργατικού δυναμικού και περιγράφει την έκταση της ανεργίας από την πλευρά της κοινωνικής αναπαραγωγής και των κοινωνικών επιπτώσεων της ανεργίας.

Με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το επίσημο ποσοστό ανεργίας, όπως αποτυπώνεται από το δείκτη U3, το γ' τρίμηνο του 2016 ήταν 22,6% (Διάγραμμα 3.1) έναντι 24% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015. Το σύνολο των απασχολούμενων ανήλθε σε 3.736,7 χιλιάδες άτομα (εκ των οποίων 2.473,7 χιλιάδες μισθωτοί), ενώ οι άνεργοι ανήλθαν σε 1.092,6 χιλιάδες άτομα και ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός σε 4.379 χιλιάδες άτομα.

Διάγραμμα 3.1: Εναλλακτικοί δείκτες ανεργίας στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2008-γ' τρίμηνο 2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Οι αποθαρρημένοι άνεργοι ανέρχονταν κατά το γ' τρίμηνο του 2016 σε 108,3 χιλιάδες άτομα (2,18% του εργατικού δυναμικού) έναντι 44,6 χιλιάδων (0,88% του εργατικού δυναμικού) κατά το αντίστοιχο τρίμηνο του 2008 (βλ. Πίνακα 3.1 και Διάγραμμα 3.1). Οι αποθαρρημένοι είναι επομένως μια αυξανόμενη ομάδα του πληθυσμού στη διάρκεια της κρίσης και τοποθετείται στην ενδιάμεση ζώνη μεταξύ ανεργίας και αεργίας (δηλαδή μη ενεργού πληθυσμού). Η μεγέθυνσή της ανακόπηκε από το καλοκαίρι του 2014 έως το τέλος του 2015. Ωστόσο, στη διάρκεια του 2016 επέστρεψε σε αυξητική τάση και αποτελεί ένδειξη επιδείνωσης της κατάστασης της αγοράς εργασίας.

Πίνακας 3.1: Αποθαρρημένοι άνεργοι στην Ελλάδα (γ' τρίμηνο 2016)

Ποσοστό (%) ανεργίας γ' τριμήνου του 2016	Αριθμός αποθαρρημένων ανέργων το γ' τρίμηνο του 2016	Αριθμός αποθαρρημένων ανέργων το γ' τρίμηνο του 2008	Ποσοστό (%) ανεργίας γ' τριμήνου του 2016 εάν οι αποθαρρημένοι αναζητούσαν εργασία
22,6%	108,3 χιλιάδες άτομα	44,6 χιλιάδες άτομα	24,22%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Στη διάρκεια της κρίσης, ο πληθυσμός των ηλικιών 15-64 ετών παρουσίασε μείωση της τάξης των 400 χιλιάδων ατόμων. Είναι συνεπώς εύλογη η υπόθεση ότι ένα τμήμα του αποθαρρημένου εργατικού δυναμικού της χώρας περιλαμβάνεται στη μεταναστευτική ροή από την Ελλάδα προς το εξωτερικό και ότι επομένως το φαινόμενο της αποθάρρυνσης, όπως αυτό εμφανίζεται στα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, είναι πιθανόν υποεκτιμημένο.

Σε αντίθεση με τους αποθαρρημένους, το λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό (που είναι κυρίως άτομα τα οποία αναζητούσαν εργασία κατά τον τελευταίο μήνα, αλλά δεν ήταν διαθέσιμα να εργαστούν αμέσως) δεν μεταβάλλει ουσιαστικά το ποσοστό ανεργίας (βλ. Διάγραμμα 3.1). Ωστόσο, το φαινόμενο της ακούσιας υποαπασχόλησης (την οποία ταυτίζουμε εδώ με την ακούσια μερική απασχόληση) παρουσίασε στη διάρκεια της κρίσης μεγάλη αύξηση, από 96,2 χιλιάδες το γ' τρίμηνο του 2008 σε 266,1 χιλιάδες άτομα το γ' τρίμηνο του 2016 (βλ. Πίνακα 3.2 και Διάγραμμα 3.1).

Πίνακας 3.2: Η ακούσια μερική απασχόληση στην Ελλάδα (γ' τρίμηνο 2016)

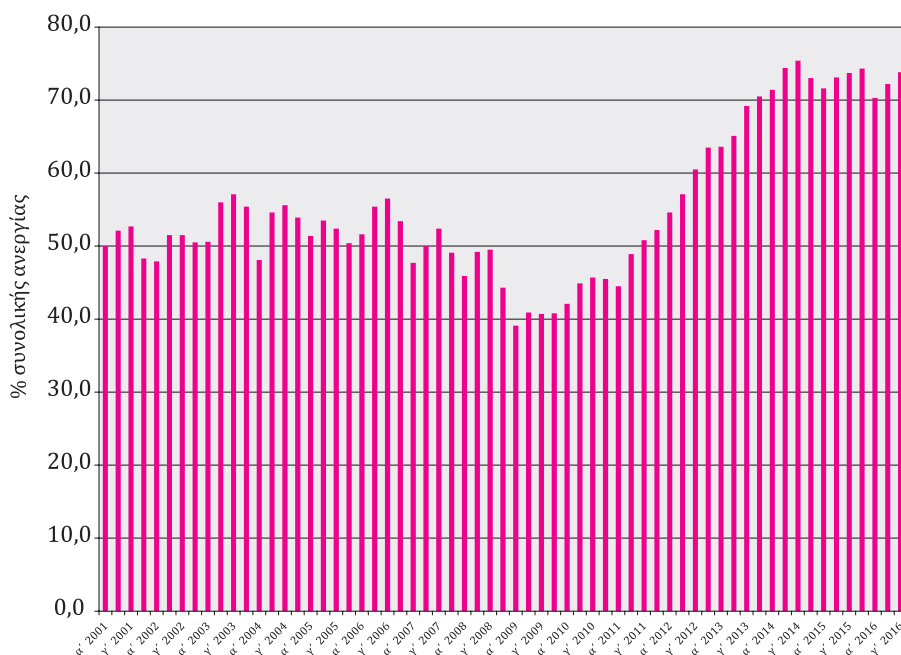
Ποσοστό (%) ανεργίας γ' τριμήνου του 2016	Αριθμός υποαπασχολούμενων με μερική απασχόληση το γ' τρίμηνο του 2016	Αριθμός υποαπασχολούμενων με μερική απασχόληση το γ' τρίμηνο του 2008	Ποσοστό (%) ανεργίας, αποθάρρυνσης και υποαπασχόλησης γ' τριμήνου του 2016
22,6%	266,1 χιλιάδες άτομα	96,2 χιλιάδες άτομα	29,6%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Η ακούσια υποαπασχόληση και οι αποθαρρημένοι άνεργοι είναι δύο ομάδες του εργατικού δυναμικού που υπήρχαν μεν πριν το 2008, αλλά με περιορισμένη επίδραση στην κατάσταση της αγοράς εργασίας. Στη διάρκεια της κρίσης αναδείχθηκαν σε σημαντικές ομάδες του εργατικού δυναμικού και αποτυπώνουν τις επιπτώσεις της κρίσης και της απορρύθμισης στην ποιότητα της εργασίας και στο βιοτικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας. Όλες οι κατηγορίες της διευρυμένης έννοιας της ανεργίας, ουσιαστικά του πραγματικού ποσοστού ανεργίας, που μας ενδιαφέρει από την άποψη του βιοτικού επιπέδου της κοινωνίας (δείκτης U6), εμφανίζονται στο Διάγραμμα 3.1. Αυτό που δεν φαίνεται είναι το τμήμα του εργατικού δυναμικού που μετανάστευσε και το οποίο, εάν παρέμενε στη χώρα, θα αύξανε ακόμη περισσότερο το δείκτη U6. Μια τέτοια ενσωμάτωση των ατόμων που μεταναστεύουν στο δείκτη ανεργίας θα ήταν θεμιτή στην περίπτωση που θα επιθυμούσαμε να διαμορφώσουμε ένα δείκτη για την ικανότητα της οικονομίας να προσφέρει εργασία στον πληθυσμό.

Σημαντικό επίσης πρόβλημα της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα είναι το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων (άνω του ενός έτους) στο σύνολο των ανέργων, το οποίο υπερβαίνει το 70% (Διάγραμμα 3.2). Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι, παρά την τάση σταθεροποίησης στον αριθμό των μακροχρόνια ανέργων, η οποία παρατηρείται από τα τέλη του 2014, το πρόβλημα παραμένει κρίσιμο.

Διάγραμμα 3.2: Μακροχρόνια ανεργία στην Ελλάδα
(α' τρίμηνο 2001-γ' τρίμηνο 2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Οι επιπτώσεις της μακροχρόνιας ανεργίας στο βιοτικό επίπεδο είναι σημαντικές, καθώς η πλειονότητα των ανέργων μένει εκτός της αγοράς εργασίας για μεγάλο χρονικό διάστημα και συνεπώς δεν έχει πρόσβαση στο επίδομα ανεργίας. Επιπλέον, η παρατεταμένη παραμονή των ανέργων εκτός της αγοράς εργασίας οδηγεί σε ταχύτατη απαξίωση των δεξιοτήτων τους, εξέλιξη που καθιστά την ανεργία διαρθρωτικό πρόβλημα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι επίσης το γεγονός ότι το υψηλό ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων στο σύνολο των ανέργων αποτελούσε πρόβλημα και πριν από την έναρξη της παρούσας κρίσης, δείχνοντας έτσι τις δομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας στη δημιουργία θέσεων εργασίας.

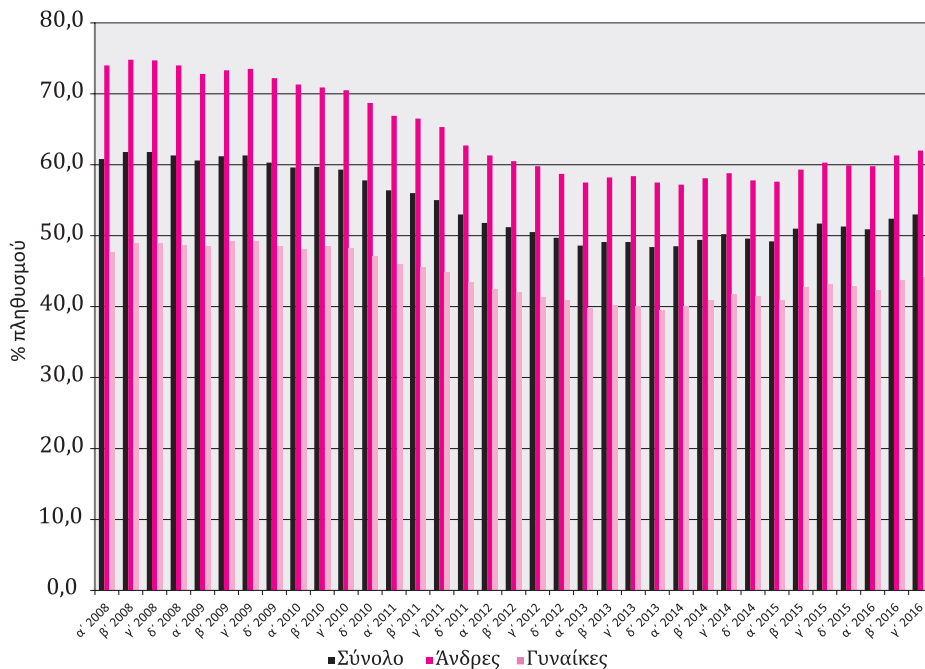
Εξετάζοντας άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας, παρατηρούμε ότι το ποσοστό ανεργίας εμφανίζεται σημαντικά υψηλότερο στις γυναίκες (27,2%) σε σχέση με τους άνδρες (18,9%) και στις νεότερες ηλικίες σε σχέση με τις γηραιότερες. Ειδικότερα, η ανεργία στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών βρίσκεται στο 44,2%, στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών στο 33,2%, στην ηλικιακή ομάδα 30-44 ετών στο 21,5%, στην ηλικιακή ομάδα 45-64 ετών στο 18,5% και τέλος στην ηλικιακή ομάδα 65-74 ετών στο 13%. Είναι επίσης σημαντικό να τονίσουμε ότι στην κρίση το επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να μην έχει πολύ μεγάλη σημασία για την προστασία από την ανεργία. Πιο συγκεκριμένα, οι άνεργοι με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (έως κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση) εμφανίζουν ποσοστό ανεργίας 24,7%, οι άνεργοι με μέσο επίπεδο εκπαίδευσης (ανώτερη δευτεροβάθμια έως απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) εμφανίζουν ποσοστό ανεργίας 25,1% και οι άνεργοι με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης (απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) εμφανίζουν ποσοστό ανεργίας 17,9%. Το υψηλό επίπεδο ανεργίας στα υψηλά μορφωτικά στρώματα αποτελεί ένδειξη της χαμηλής διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας αλλά και του ότι οι πολιτικές που στοχεύουν στην προσφορά εργασίας (π.χ. προγράμματα κατάρτισης) δεν εξασφαλίζουν τη μείωση της ανεργίας. Επιπλέον, το ενιαίο υψηλό επίπεδο ανεργίας σε όλα τα μορφωτικά επίπεδα αποτελεί σαφή ένδειξη ότι ο δρόμος για τη μείωση της ανεργίας περνάει μέσα από πολιτικές ενίσχυσης της ζήτησης.

Εξετάζοντας την ανεργία στο επίπεδο της Αποκεντρωμένης Διοίκησης, παρατηρούμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται στη Δυτική Μακεδονία (29,8%) και ακολουθούν η Δυτική Ελλάδα (29,2%), η Θεσσαλία (24,8%), η Στερεά Ελλάδα (24,2%), η Κεντρική Μακεδονία (23,8%), η Ήπειρος (23,5%), η Αττική (22,8%), η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (22,3%), η Κρήτη (19,2%), το Βόρειο Αιγαίο (17,8%), η Πελοπόννησος (17,6%), το Νότιο Αιγαίο (13%) και τέλος το Ιόνιο (12,1%). Στο σύνολο των περιοχών αυτών παρατηρούμε αργή αποκλιμάκωση της ανεργίας σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015 με εξαίρεση τη Δυτική Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου, όπου παρουσιάζεται μικρή αύξηση της ανεργίας.

3.3 Η εξέλιξη της απασχόλησης

Το Διάγραμμα 3.3 αποτυπώνει το βαθμό απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Παρατηρούμε ότι το γ' τρίμηνο του 2016 ο βαθμός απασχόλησης ανερχόταν σε 53%, ενώ το αντίστοιχο τρίμηνο του 2008 ήταν 60,8%. Το πολύ χαμηλό ποσοστό απασχόλησης αναδεικνύει αφενός τις δραματικές συνέπειες της κρίσης και της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής στο σύστημα παραγωγής και αφετέρου την εμπλοκή σε βασικά υποσυστήματα της οικονομίας, όπως το ασφαλιστικό σύστημα.

Διάγραμμα 3.3: Βαθμός απασχόλησης εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2008-γ' τρίμηνο 2016)

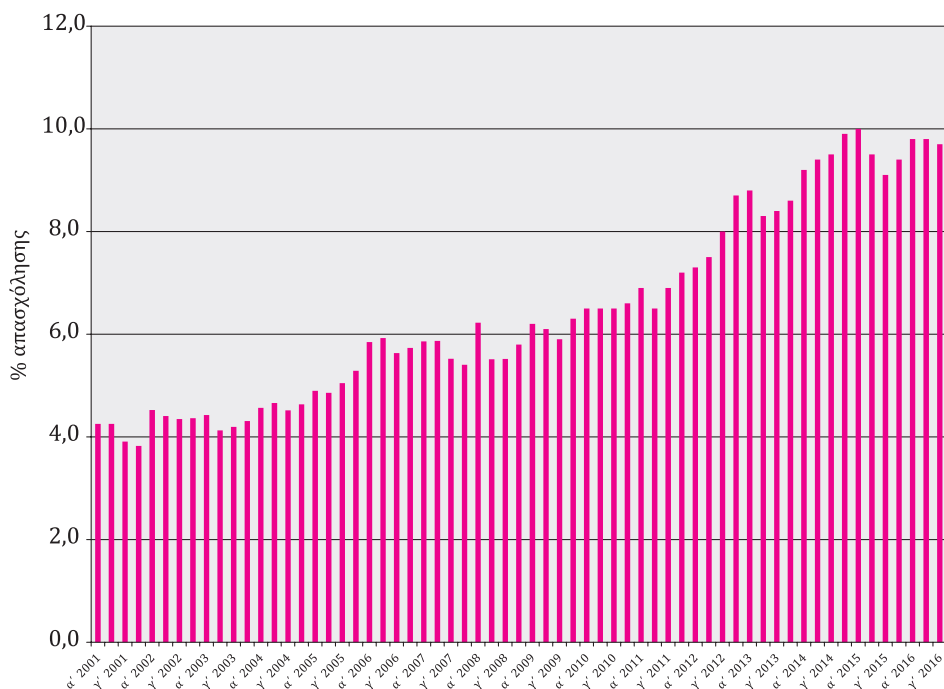

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Επιπλέον, παρατηρούμε ότι ο βαθμός συμμετοχής στον ανδρικό πληθυσμό μειώνεται από 74% το γ' τρίμηνο του 2008 σε 62% το γ' τρίμηνο του 2016, ενώ αντίστοιχα την ίδια περίοδο ο βαθμός συμμετοχής στις γυναίκες μειώνεται από 47,7% σε 44,2%.

Στο Διάγραμμα 3.4 παρατηρούμε ότι το ποσοστό της μερικής απασχόλησης έχει σταθεροποιηθεί σε υψηλό επίπεδο· από περίπου 6% επί του συνόλου της απασχόλησης το 2009 βρίσκεται πλέον στο 9,7% το γ' τρίμηνο του 2016. Όπως θα αναλύσουμε και στη συνέχεια, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των εργαζομένων, περίπου το 68,9%, δηλώνει ότι δεν μπορούσε να βρει θέση εργασίας πλήρους απασχόλησης.

Διάγραμμα 3.4: Ποσοστό (%) μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα (α' τρίμηνο 2001-γ' τρίμηνο 2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Με άλλα λόγια, η αύξηση της μερικής απασχόλησης δεν είναι αποτέλεσμα της θέλησης των εργαζομένων για ευελιξία στο ωράριο ή στον τύπο εργασίας τους, αλλά αδυναμίας της οικονομίας να δημιουργήσει ποιοτικές θέσεις εργασίας.

3.4 Εξέλιξη και χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας και της ανεργίας με βάση τα στοιχεία της ΕΡΓΑΝΗ και του ΟΑΕΔ

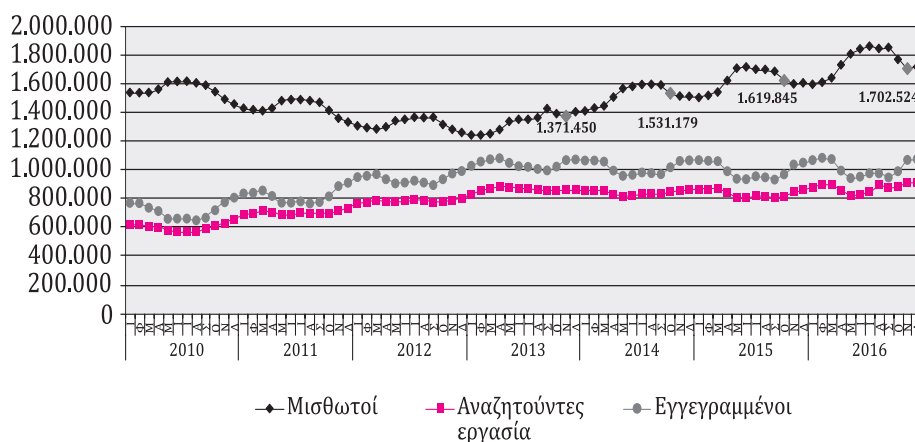
Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΡΓΑΝΗ, το 2016 το ισοζύγιο μεταξύ των προσλήψεων και των αποχωρήσεων ήταν θετικό, καθώς ο αριθμός των νέων θέσεων εργασίας ανήλθε σε 136.260. Τα τέσσερα τελευταία έτη το θετικό ισοζύγιο συσσωρευτικά ανέρχεται πλέον σε 468.570 νέες θέσεις εργασίας, υπερκαλύπτοντας κατά 174.462 θέσεις το αντίστοιχο αρνητικό ισοζύγιο των 294.108 θέσεων οι οποίες απωλέσθησαν την τριετία 2010-2012 (βλ. Πίνακα 3.3).

Η σημαντική όμως αυτή αύξηση του μεγέθους της μισθωτής εργασίας στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας δεν έχει αντίκτυπο στον αριθμό των ανέργων, καθώς δεν έχει επιφέρει αντίστοιχη μείωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 2013 μέχρι σήμερα, κατά μέσο όρο, ο μηνιαίος αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων στα

μητρώα του ΟΑΕΔ εξακολουθεί να υπερβαίνει το 1 εκατ., ενώ ο μηνιαίος αριθμός των ανέργων που αναζητούν εργασία κυμαίνεται κατά μέσο όρο περί τις 850.000 (Διάγραμμα 3.5). Επίσης, η εκρηκτική αύξηση των μακροχρόνια ανέργων σε συνδυασμό με την αλλαγή των προϋποθέσεων το 2013 για την καταβολή του επιδόματος ανεργίας, είχε ως αποτέλεσμα, όπως σημειώσαμε παραπάνω, τη σημαντική μείωση των επιδοτούμενων ανέργων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην κατηγορία των «Κοινών» επιδοτούμενων ανέργων ο ετήσιος αριθμός των καταβαλλόμενων επιδομάτων μειώθηκε περίπου κατά το ήμισυ σε σχέση με τον αντίστοιχο του 2010. Στην κατηγορία των επιδοτούμενων σε τουριστικά επαγγέλματα τα καταβαλλόμενα επιδόματα μειώθηκαν επίσης σε σχέση με αυτά του 2010 κατά το ένα τέταρτο. Τέλος, ο αριθμός των νέων αιτήσεων για επιδότηση μετά τη σημαντική αύξηση το 2011 και το 2012 παρέμεινε σταθερός για τα επόμενα τρία έτη και αυξήθηκε κατά το τελευταίο (βλ. Διάγραμμα 3.6).

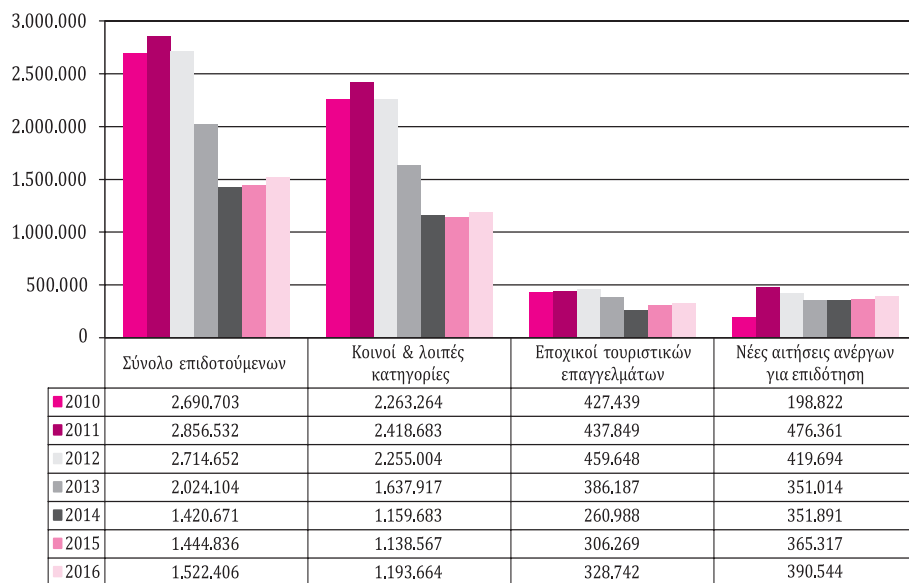
Διάγραμμα 3.5: Μηνιαία εξέλιξη της μισθωτής εργασίας²⁶ και των ανέργων (2010-2016)

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ: Μηνιαίοι Πίνακες Ροών Απασχόλησης, Μηνιαίες Συνοπτικές Εκθέσεις Εγγεγραμμένων Ανέργων στα μητρώα του ΟΑΕΔ, 2010-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

26. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι οι καθαρές ροές δεν αντιπροσωπεύουν «φυσικά πρόσωπα» αλλά συνολικό αριθμό καθαρών θέσεων εργασίας. Παρ' όλα αυτά από το διάγραμμα διαφαίνεται ως τάση η διαχρονική εξέλιξη της μισθωτής εργασίας. Η μηνιαία εξέλιξη της μισθωτής εργασίας προκύπτει από την αθροιστική συχνότητα των μηνιαίων καθαρών ροών θεωρώντας ότι αυτές αντιστοιχούν σε «φυσικά πρόσωπα». Για τη διαμόρφωση του διαγράμματος πήραμε ως βάση το σύνολο των μισθωτών που αναφέρεται στο ειδικό τεύχος της ΕΡΓΑΝΗ του Νοεμβρίου του 2013. Επιπλέον δεδομένα αποτέλεσαν και τα αντίστοιχα σύνολα των μισθωτών των τριών επόμενων ετήσιων ειδικών τευχών της ΕΡΓΑΝΗ, του Οκτωβρίου του 2014 και του 2015, καθώς και του Νοεμβρίου του 2016.

Διάγραμμα 3.6: Ετήσιος αριθμός καταβληθέντων επιδομάτων κατά κατηγορία επιδοτούμενων ανέργων και νέες αιτήσεις ανέργων για επιδότηση (2010-2016)

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ: Μηνιαίες Συνοπτικές Εκθέσεις Εγγεγραμμένων Ανέργων στα μητρώα του ΟΑΕΔ, 2010-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Κατά τα τέσσερα τελευταία έτη, ιδίως όμως τα τελευταία τρία, αυξάνονται σημαντικά τόσο οι αναγγελίες πρόσληψης όσο και οι συνολικές αποχωρήσεις (βλ. Πίνακα 3.3). Ειδικότερα, η αύξηση των συνολικών αποχωρήσεων οφείλεται στη σημαντική αύξηση των οικειοθελών αποχωρήσεων και των λήξεων των συμβάσεων ορισμένου χρόνου. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 2012 οι οικειοθελείς αποχωρήσεις αναλογούσαν περίπου στο 27% των συνολικών αποχωρήσεων, το 2013 αναλογούσαν στο ένα τρίτο, ενώ κατά τα τρία τελευταία έτη αναλογούν περίπου στο 40%. Ομοίως, οι καταγγελθείσες συμβάσεις (λήξεις) ορισμένου χρόνου, που μέχρι και το 2012 αναλογούσαν περίπου στο 56% επί του συνόλου των απολύσεων, το 2013 αυξήθηκαν στο 63% αυτών, ενώ κατά τα τρία τελευταία έτη πλησιάζουν το 70%.

Πίνακας 3.3: Ετήσιος συγκεντρωτικός πίνακας ρών απασχόλησης
(2010-2016)

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Καθαρές ροές	-96.150	-125.944	-72.014	133.488	99.122	99.700	136.260
Αναγγελίες πρόσληψεων	945.911	839.015	849.494	1.149.194	1.566.139	1.809.552	2.142.974
Σύνολο αποχωρήσεων (εκροών)	1.042.061	964.959	921.508	1.015.706	1.467.017	1.709.852	2.006.714
Οικειοθελείς αποχωρήσεις	306.598	263.388	251.768	336.158	585.593	705.147	865.941
Σύνολο απολύσεων (καταγγελίες συμβάσεων)	735.463	701.571	669.740	679.548	881.424	1.004.705	1.140.773
Καταγγελίες συμβάσεων αορίστου χρόνου	315.070	307.959	295.429	253.438	281.711	310.418	337.786
Λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου	420.393	393.612	374.311	426.110	599.713	694.287	802.987
Οικειοθελείς αποχωρήσεις (% στο σύνολο αποχωρήσεων)	29,4%	27,3%	27,3%	33,1%	39,9%	41,2%	43,2%
Λήξεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου (% στο σύνολο απολύσεων)	57,2%	56,1%	55,9%	62,7%	68,0%	69,1%	70,4%

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΟΑΕΔ – ΕΡΓΑΝΗ: Μηνιαίοι Πίνακες Ρών Απασχόλησης, 2010-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των ρών απασχόλησης τα τελευταία 3 έτη είναι ότι το 40% τόσο των αναγγελιών πρόσληψης όσο και των αποχωρήσεων αντιστοιχούν στους δύο κλάδους του τουρισμού (δραστηριότητες εστίασης και καταλύματα από τους 87 διψήφιους κλάδους της ελληνικής οικονομίας), ενώ πλησιάζει το ήμισυ η συμμετοχή των εν λόγω κλάδων στις οικειοθελείς αποχωρήσεις (47%).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ΕΡΓΑΝΗ²⁷, ο αριθμός των μισθωτών (ως φυσικών προσώπων) με σχέση ιδιωτικού δικαίου ανήλθε σε 1.702.524, εκ των οποίων λιγότερο από το ήμισυ είναι γυναίκες (46,4%). Οι νέοι μέχρι 24 ετών αναλογούν στο 7,7%, σχεδόν το 13% έχει ηλικία από 25-29 ετών, το 48,1% των μισθωτών έχει ηλικία από 30-44 ετών, περίπου το 30,9% έχει ηλικία από 45-64 ετών και μόλις το 0,5% είναι άνω των 64 ετών. Σχεδόν 1 στους 5 μισθωτούς εργάζεται

27. Ειδικό τεύχος Ιανουαρίου του 2017: Αποτελέσματα της ηλεκτρονικής καταγραφής του συνόλου των επιχειρήσεων και των εργαζομένων μισθωτών με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου από 1/10 έως 15/11/2016.

μέχρι και 20 ώρες την εβδομάδα, ενώ 7 στους 10 εργάζονται από 35 και άνω ώρες την εβδομάδα (βλ. Πίνακα 3.4).

Η μισθωτή απασχόληση από το 2013 αυξήθηκε κατά 331.074 άτομα (24,1%). Η εν λόγω μεταβολή οφείλεται κατά 53,7% σε αύξηση των ανδρών, κατά 44,2% στην αύξηση της ηλικιακής ομάδας 45-64 ετών και κατά 34,1% στην αύξηση της ηλικιακής ομάδας 30-44 ετών. Επίσης, οφείλεται στην αύξηση των μερικώς απασχολουμένων σε ποσοστό 31,2%, των μισθωτών που αμείβονται από 500-700 ευρώ σε ποσοστό 38,8% και των μισθωτών που αμείβονται από 701-900 ευρώ σε ποσοστό 20,8%.

Στον Πίνακα 3.4 παρατηρούμε επίσης ότι με μερική ή εκ περιτροπής εργασία εργάζονται 382.729 άνδρες και γυναίκες, μέγεθος που αναλογεί στο 22,48% των μισθωτών, ποσοστό παραπλήσιο με αυτό του προηγούμενου έτους. Από το υπόλοιπο 77,5% των μισθωτών, το 40,7% αμείβεται από 500 ευρώ μέχρι και 1.000 ευρώ και το 36,8% αμείβεται με πάνω από 1.000 ευρώ. Με μερική ή εκ περιτροπής απασχόληση εργαζόταν το 2013 το 20,24% των μισθωτών και το 2014 το 21,81%.

Πίνακας 3.4: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά φύλο, ηλικιακή ομάδα, ώρες εργασίας και εύρος μηνιαίων αποδοχών (2016, ετήσιες μεταβολές 2013-2016)

ΜΙΣΘΩΤΟΙ		2016	%	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2013-2016
Σύνολο		1.702.524	100	159.729	88.666	82.679	331.074
Φύλο	Άνδρες	911.999	53,57	77.578	52.140	48.162	177.880
	Γυναίκες	790.525	46,43	82.151	36.526	34.517	153.194
Εύρος ηλικιών	<19	4.113	0,24	180	360	276	816
	19-24	126.656	7,44	16.708	7.054	13.820	37.582
	25-29	218.541	12,84	15.391	4.989	9.494	29.874
	30-44	819.646	48,14	70.459	25.941	16.632	113.032
	45-64	525.905	30,89	55.767	49.208	41.403	146.378
	>65	7.663	0,45	1.224	1.114	1.054	3.392
Ώρες εργασίας	1-2	8.652	0,51	-3.490	145	-3.475	-6.820
	2,1-4	22.245	1,31	4.237	1.799	5.133	11.169
	4,1-10	71.691	4,21	9.363	2.395	8.807	20.565
	10,1-20	238.961	14,04	21.852	5.510	16.457	43.819
	20,1-35	198.448	11,66	19.351	15.328	20.487	55.166
	>=35	1.162.527	68,28	108.416	63.489	35.270	207.175

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΜΙΣΘΩΤΟΙ		2016	%	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2013-2016
Σύνολο		1.702.524	100	159.729	88.666	82.679	331.074
Εύρος μηνιαίου μισθού (σε ευρώ)	Μερική ή εκ περιτροπής απασχόληση	382.729	22,48	56.386	29.792	19.019	105.197
	501-600	176.256	10,35	31.712	18.153	20.990	70.855
	601-700	143.328	8,42	31.853	14.511	-8.559	37.805
	701-800	147.583	8,67	22.986	10.339	7.987	41.312
	801-900	119.526	7,02	12.744	5.343	3.749	21.836
	901-1.000	106.811	6,27	5.896	2.272	9.954	18.122
	1.001-1.200	180.216	10,59	10.472	0	9.077	19.549
	1.201-1.500	166.602	9,79	-1.475	1.366	13.954	13.845
	1.501-2.000	135.328	7,95	-2.222	1.709	7.666	7.153
	2.001-2.500	64.945	3,81	-1.523	1.510	987	974
	2.501-3.000	31.293	1,84	-2.117	1.268	76	-773
	>=3.000	47.907	2,81	-4.983	2.403	-2.221	-4.801

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ: Ειδικά τεύχη 2013-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Οι επιχειρήσεις που απασχολούν μέχρι 4 εργαζομένους²⁸ αποτελούν τον κύριο όγκο του συνόλου των επιχειρήσεων (τα τρία τέταρτα), ενώ περισσότεροι από τους μισούς μισθωτούς εργάζονται είτε σε επιχειρήσεις με πάνω από 250 εργαζομένους είτε σε επιχειρήσεις που απασχολούν από 10 μέχρι 49 εργαζομένους (26% και 27% αντίστοιχα), όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.5.

Πίνακας 3.5: Αριθμός εργαζομένων μισθωτών ανά μέγεθος επιχείρησης (2016, ετήσιες μεταβολές 2014-2016)

Εύρος εργαζομένων	2016				2015-2016		2014-2016	
	Επιχειρήσεις	%	Εργαζόμενοι	%	Επιχειρήσεις	Εργαζόμενοι	Επιχειρήσεις	Εργαζόμενοι
1 - 4	171.977	73,8	303.362	17,1	6.091	12.743	10.211	21.990
5 - 9	31.983	13,7	207.829	11,7	2.294	14.856	4.429	28.933
10 - 49	25.401	10,9	478.148	27,0	2.307	42.747	3.772	70.761
50 - 249	3.249	1,4	321.900	18,2	160	14.349	307	27.262
> 250	541	0,2	459.845	26,0	18	12.657	23	44.142
Σύνολο	233.151	100	1.771.084	100	10.870	97.352	18.742	193.088

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ: Ειδικά τεύχη 2014-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

28. Στην κατηγορία αυτή υπολογίζεται το σύνολο των καλυμμένων θέσεων εργασίας, δηλαδή περιλαμβάνονται οι εργαζόμενοι που απασχολούνται σε περισσότερες από μία επιχειρήσεις, μέγεθος που διαφοροποιείται από αυτό των μισθωτών ως φυσικών προσώπων σε ποσοστό 4%.

Όσον αφορά τις μεταβολές που επήλθαν στον αριθμό των επιχειρήσεων σε σχέση με το 2015, διαπιστώνουμε ότι αυξήθηκαν κατά 10.870 και σε ποσοστό 4,89%, ενώ πάνω από το ήμισυ της εν λόγω μεταβολής οφείλεται στην αύξηση των μικρών επιχειρήσεων (1 έως 4 μισθωτοί και ποσοστό 56%). Αντίθετα, η αύξηση των εργαζομένων μισθωτών οφείλεται κατά 44% στην αύξηση της απασχόλησης σε επιχειρήσεις που απασχολούν από 10 έως 49 εργαζομένους.

Ο κύριος όγκος τόσο στις επιχειρήσεις όσο και στη μισθωτή απασχόληση διαχρονικά συγκεντρώνεται σε τρεις κλάδους, οι οποίοι απορροφούν σήμερα το 41,5% των επιχειρήσεων και το 34,5% των μισθωτών (λιανικό εμπόριο, χονδρικό εμπόριο και δραστηριότητες εστίασης), όπως φαίνεται στους Πίνακες 3.6 και 3.7.

Πίνακας 3.6: Αριθμός επιχειρήσεων το 2016 ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (ετήσιες μεταβολές)

ΚΛΑΔΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	2016	%	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2013-2016
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	41.967	18,0	3.440	1.409	2.010	6.859
56 Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	30.601	13,1	4.369	1.270	1.115	6.754
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	24.260	10,4	412	611	672	1.695
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	11.271	4,8	714	646	787	2.147
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	9.724	4,2	1.615	771	382	2.768
85 Εκπαίδευση	9.068	3,9	80	27	323	430
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	8.869	3,8	320	414	677	1.411
10 Βιομηχανία τροφίμων	7.735	3,3	262	250	495	1.007
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	7.698	3,3	504	325	548	1.377
55 Καταλύματα	6.259	2,7	2.217	253	-142	2.328
43 Εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες	5.418	2,3	363	191	542	1.096
Σύνολο επιχειρήσεων	233.151	100	17.714	7.872	10.870	36.456

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ: Ειδικά τεύχη 2013-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Πίνακας 3.7: Αριθμός εργαζομένων το 2016 ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (ετήσιες μεταβολές)

ΚΛΑΔΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	2016	%	2013 - 2014	2014 - 2015	2015 - 2016	2013 - 2016
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	235.766	13,5	15.704	11.398	17.573	44.675
56 Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	187.519	10,8	31.336	16.575	16.117	64.028
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	177.752	10,2	9.725	7.285	10.548	27.558
10 Βιομηχανία τροφίμων	83.674	4,8	6.676	3.435	3.936	14.047
85 Εκπαίδευση	75.627	4,3	11.142	-986	6.169	16.325
55 Καταλύματα	57.052	3,3	36.383	2.989	-9.615	29.757
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελματιών	55.763	3,2	4.921	2.605	4.166	11.692
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	43.854	2,5	10.082	10.935	-1.397	19.620
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	40.235	2,3	1.440	5.337	1.534	8.311
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	36.577	2,1	4.287	1.528	1.335	7.150
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	31.544	1,8	1.507	1.283	2.512	5.302
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	23.781	1,4	620	11.996	420	13.036
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	23.149	1,3	2.917	1.521	2.002	6.440
43 Εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες	20.122	1,2	2.159	464	2.444	5.067
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός της κοινωνικής ασφάλισης	8.374	0,5	-2.507	-9.858	275	-12.090
Μισθωτοί	1.742.857	100	165.623	94.056	91.681	351.360

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ: Ειδικά τεύχη 2013-2016 (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Σε σχέση με το προηγούμενο έτος, το λιανικό εμπόριο και οι δραστηριότητες εστίασης εμφανίζουν τις μεγαλύτερες αυξήσεις τόσο σε επιχειρήσεις όσο και σε απασχόληση²⁹, ενώ στην αύξηση της απασχόλησης συμμετέχουν περισσότεροι κλάδοι (χονδρικό εμπόριο, εκπαίδευση και δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας). Όσον αφορά τις επιχειρήσεις σε σχέση με το 2013, εκτός των παραπάνω τριών κλάδων, οι οποίοι συγκεντρώνουν τον κύριο όγκο αυτών, σημαντικές είναι οι αυξήσεις στους κλάδους των καταλυμάτων, των χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών, καθώς και των δραστηριοτήτων ανθρώπινης υγείας.

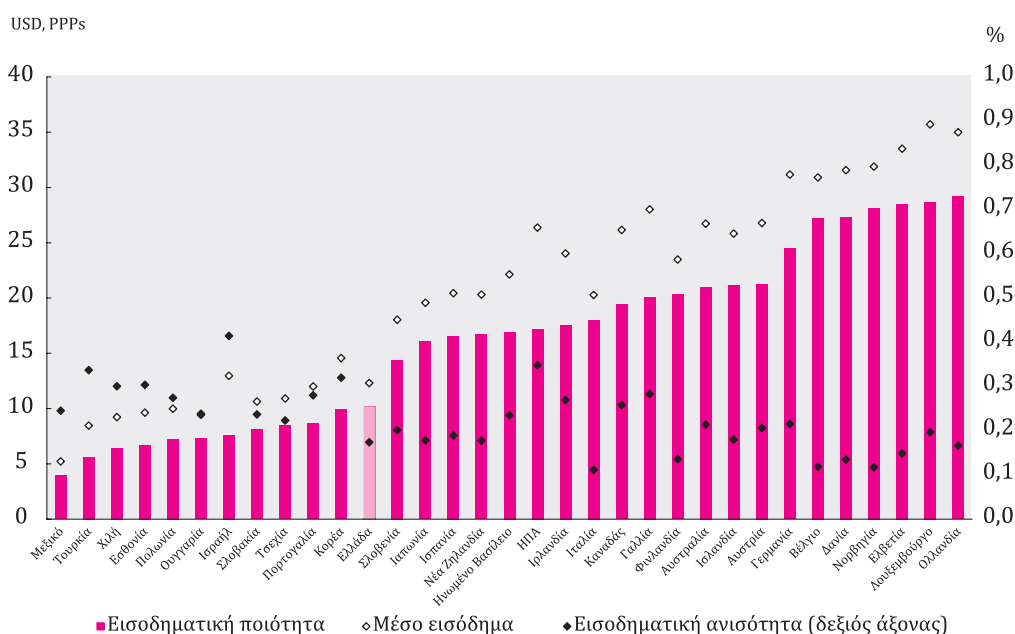
29. Στον αριθμό των μισθωτών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας συμπεριλαμβάνονται οι εργαζόμενοι που απασχολούνται ταυτόχρονα σε περισσότερους από έναν κλάδο, δηλαδή είναι αυξημένος κατά 2,4% σε σχέση με το αντίστοιχο σύνολο των μισθωτών, όπου αυτοί καταγράφονται ως «φυσικά πρόσωπα». Αυξημένα είναι επίσης σε σχέση με το μέγεθος των μισθωτών και τα στοιχεία που αναφέρονται στο σύνολο όσων εργάζονται στις περιφέρειες κατά 0,3% και κατά 1,7% στους νομούς της χώρας, δηλαδή όσων απασχολούνται ταυτόχρονα σε περισσότερες από μία περιφέρειες ή περιφερειακές ενότητες.

Σε σχέση με το 2013, όσον αφορά τη μισθωτή απασχόληση, εκτός των παραπάνω πέντε κλάδων, όπου αυξήθηκαν οι μισθωτοί σε σχέση με το προηγούμενο έτος, σημαντικό μερίδιο έχουν και οι αυξήσεις σε τέσσερις ακόμη κλάδους (καταλύματα, δημόσια διοίκηση και άμυνα, βιομηχανία τροφίμων και παροχή ηλεκτρικού ρεύματος). Η μισθωτή απασχόληση μειώθηκε την εξεταζόμενη περίοδο κυρίως στον κλάδο των ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων, εκτός της κοινωνικής ασφάλισης.

3.5 Αυξανόμενη ένταση και ανασφάλεια στους όρους απασχόλησης

Η παρατεταμένη κρίση στην αγορά εργασίας έχει διαμορφώσει μια σειρά από αρνητικές εξελίξεις στην ποιότητα της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του ΟΟΣΑ τα οποία δείχνουν την εισοδηματική ποιότητα που απολαμβάνουν οι εργαζόμενοι, η Ελλάδα βρίσκεται στην εικοστή δεύτερη θέση (βλ. Διάγραμμα 3.7). Η εισοδηματική ποιότητα εκτιμάται λαμβάνοντας υπόψη τόσο την κατανομή των εισοδημάτων όσο και την εισοδηματική ανισότητα εντός του εργατικού δυναμικού. Από τα στοιχεία του ΟΟΣΑ προκύπτει ότι στην Ελλάδα η σημαντικότερη συνιστώσα που προσδιορίζει τη θέση της είναι το χαμηλό μέσο εισόδημα, καθώς η χώρα μας ανήκει στη χαμηλότερη κατηγορία μέσων εισοδημάτων εντός των χωρών του ΟΟΣΑ.

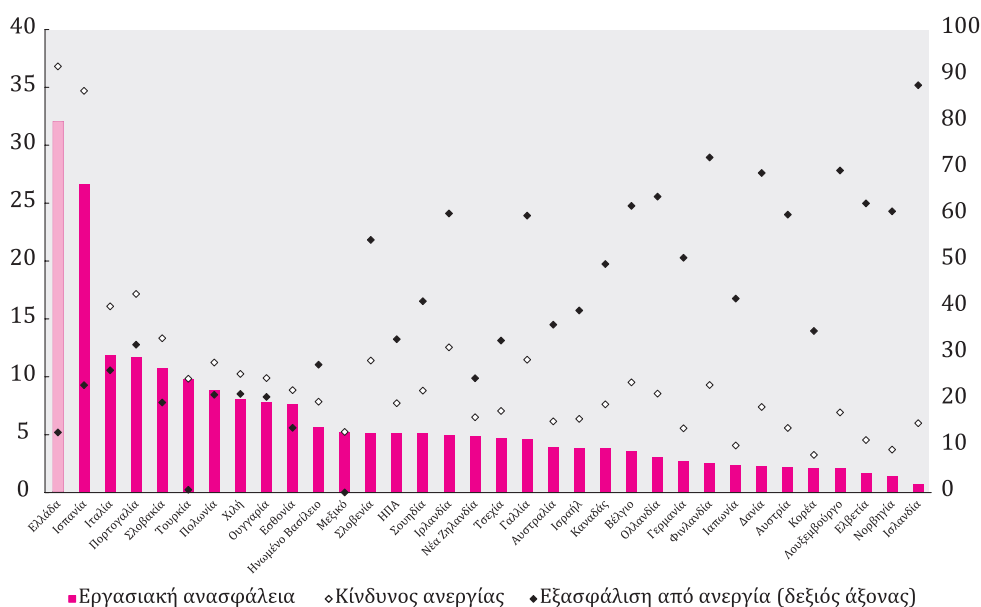
Διάγραμμα 3.7: Εισοδηματική ποιότητα, μέσο εισόδημα και εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ

Πηγή: OECD Job Quality database (2016)

Σημαντικό επίσης πρόβλημα της ελληνικής αγοράς εργασίας είναι η πολύ υψηλή εργασιακή ανασφάλεια. Με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, οι εργαζόμενοι στη χώρα μας αντιμετωπίζουν έναν συνδυασμό υψηλότερου κινδύνου ανεργίας και χαμηλής εξασφάλισης από την ανεργία (βλ. Διάγραμμα 3.8). Ο συνδυασμός αυτός οδηγεί στην υψηλότερη εργασιακή ανασφάλεια συγκριτικά με όλες τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ. Σημειώνουμε ότι ο κίνδυνος ανεργίας σχετίζεται με δύο παραμέτρους: Πρώτον, με το ποσοστό ανεργίας και, δεύτερον, με τη διάρκεια της ανεργίας. Αντίστοιχα, ο βαθμός εξασφάλισης των εργαζομένων από την ανεργία εξαρτάται από το μέγεθος του επιδόματος ανεργίας και την κάλυψη που αυτό επιτυγχάνει.

Διάγραμμα 3.8: Εργασιακή ανασφάλεια, κίνδυνος ανεργίας και εξασφάλιση από την ανεργία στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ

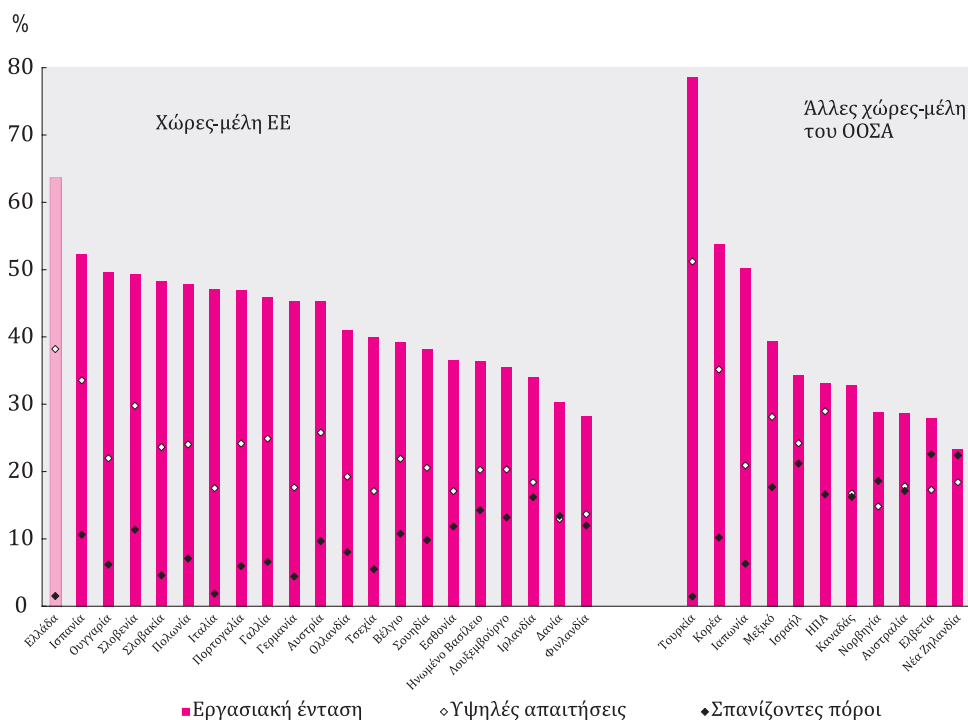

Πηγή: OECD Job Quality database (2016)

Δύο στοιχεία τα οποία πρέπει να σημειώσουμε είναι τα ακόλουθα: Πρώτον, με εξαίρεση την Ισπανία οι υπόλοιπες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ δεν εμφανίζουν αντίστοιχα οξυμμένο πρόβλημα κινδύνου από ανεργία. Δεύτερον, η εξασφάλιση από την ανεργία στην Ελλάδα είναι από τις χαμηλότερες στις χώρες του ΟΟΣΑ. Με άλλα λόγια, το εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα αντιμετωπίζει τον μεγαλύτερο κίνδυνο ανάμεσα στις αναπτυγμένες χώρες να μείνει άνεργο, χωρίς την ίδια στιγμή να υπάρχει ένα ικανοποιητικό σύστημα προστασίας των ανέργων, καθώς δεν υπάρχει ουσιαστική μέριμνα για την προστασία των μακροχρόνια ανέργων.

Ένα δεύτερο στατιστικό στοιχείο στο οποίο η Ελλάδα ξεχωρίζει, με αρνητικό τρόπο, σε σχέση με τις υπόλοιπες αναπτυγμένες χώρες είναι η υψηλότερη εργασιακή ένταση (βλ. Διάγραμμα 3.9). Ειδικότερα, η Ελλάδα έρχεται πρώτη στο βαθμό εργασιακής έντασης ως αποτέλεσμα ενός εκρηκτικού συνδυασμού αφενός υψηλών απαιτήσεων των εργοδοτών προς τους εργαζομένους και αφετέρου μικρής πρόσβασης των τελευταίων σε πόρους που είναι αναγκαίοι για την επιτυχή εκτέλεση της εργασίας τους. Είναι ιδιαίτερα αποθαρρυντικό να σημειώσουμε ότι η κατηγορία των υψηλών απαιτήσεων από την εργασία σχετίζεται όχι μόνο με το χρόνο τον οποίο έχει στη διάθεσή του ο εργαζόμενος για να εκτελέσει την εργασία του, ο οποίος, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, στην περίπτωση της χώρας μας είναι ανεπαρκής, αλλά και με τον κίνδυνο για την υγεία που προκύπτει κατά την εκτέλεση της εργασίας, ο οποίος είναι ιδιαίτερα υψηλός.

Διάγραμμα 3.9: Εργασιακή ένταση στην Ελλάδα και σε χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ

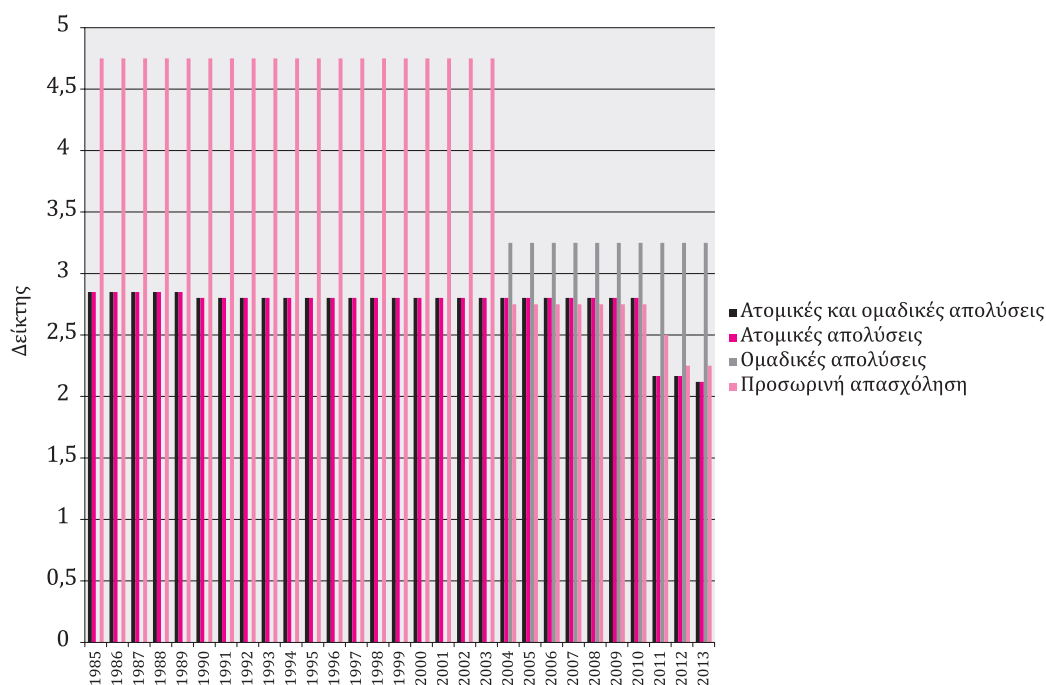
Πηγή: OECD Job Quality database (2016)

Αντίστοιχα, η κατηγορία των «Σπανιζόντων πόρων» που έχουν στη διάθεσή τους οι εργαζόμενοι για να εκτελέσουν την εργασία τους επηρεάζεται από τη δυνατότητά τους να επιδεικνύουν αυτονομία κατά την εκτέλεση της εργασίας τους, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ιεράρχηση των καθηκόντων και τη μέθοδο δουλειάς, όπως και την πιθανότητα να αποκτήσουν εκπαίδευση κατά την εργασία. Επιπλέον, επι-

ρεάζεται από την υποστήριξη την οποία λαμβάνουν οι εργαζόμενοι στην εργασία τους. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι στη χώρα μας βρίσκονται αντιμέτωποι με μια διπλή δυσκολία: από τη μια, τις υψηλές απαιτήσεις των εργοδοτών και, από την άλλη, την έλλειψη κατάλληλων μέσων προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους που τους έχουν ανατεθεί, γεγονός το οποίο τους οδηγεί σε υψηλή εργασιακή ένταση με άμεσα αρνητικές επιπτώσεις και για την υγεία τους.

Τέλος, σημειώνουμε ότι, επίσης με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, παρατηρούμε μια διαχρονική διάβρωση της νομικής προστασίας της εργασίας (βλ. Διάγραμμα 3.10).

Διάγραμμα 3.10: Δείκτες νομικής προστασίας της απασχόλησης στην Ελλάδα (1985-2013)

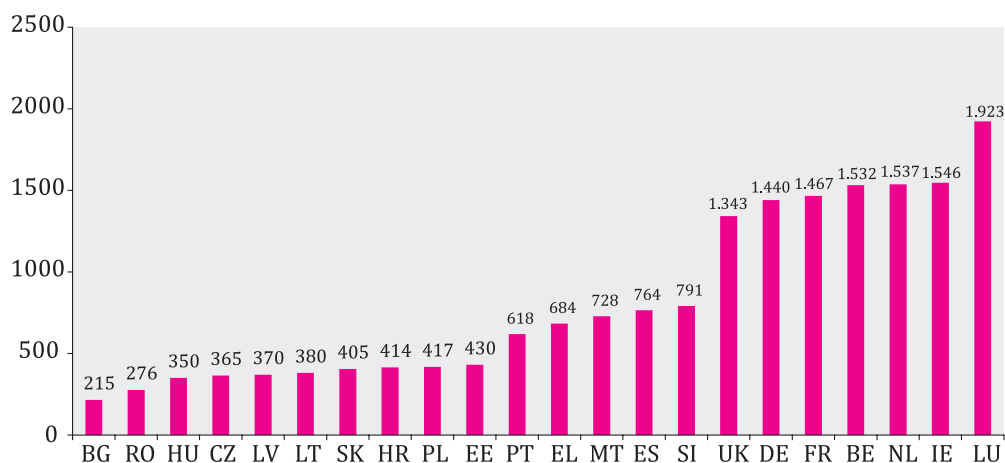
Πηγή: OECD LFS – Strictness of EPL

Ειδικότερα, παρατηρούμε χειροτέρευση της νομικής προστασίας της εργασίας, τόσο στην κατηγορία της προστασίας του εργαζομένου από ατομική απόλυση όσο και στην κατηγορία της προστασίας της προσωρινής απασχόλησης. Αντίθετα, παρατηρούμε σχετική σταθερότητα στη νομική προστασία από ομαδική απόλυση, η οποία ωστόσο κινδυνεύει και αυτή να ανατραπεί από μελλοντικές αλλαγές στη σχετική νομοθεσία.

3.6 Εξελίξεις στους κατώτατους μισθούς στην Ελλάδα και στην ΕΕ³⁰

Το Διάγραμμα 3.11 αποτυπώνει την εξέλιξη των κατώτατων μηνιαίων μισθών των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση το β' εξάμηνο του 2016. Πρόκειται για τους μεικτούς κατώτατους μηνιαίους μισθούς (δηλαδή πριν από την αφαίρεση του φόρου εισοδήματος και των κοινωνικών εισφορών που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι).

Διάγραμμα 3.11: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (β' εξάμηνο 2016)

Πηγή: Eurostat

Από τη σύγκριση³¹ των κατώτατων μηνιαίων μισθών σε ευρώ προκύπτει ότι οι αποκλίσεις είναι πολύ μεγάλες ανάμεσα, για παράδειγμα, στις χώρες-μέλη του λεγόμενου ευρωπαϊκού νότου (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα) και σε χώρες-μέλη του σκληρού πυρήνα της ΕΕ, αλλά και ανάμεσα στις νέες χώρες-μέλη της ΕΕ (με εξαίρεση τη Μάλτα και τη Σλοβενία) και στο σύνολο των υπόλοιπων χωρών-μελών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.11, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε απόλυτα μεγέθη κυμαίνεται:

- μεταξύ 1.343 και 1.923 ευρώ σε μια πρώτη ομάδα χωρών, που αποτελείται από το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία, τη Γαλλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, την Ιρλανδία και το Λουξεμβούργο,

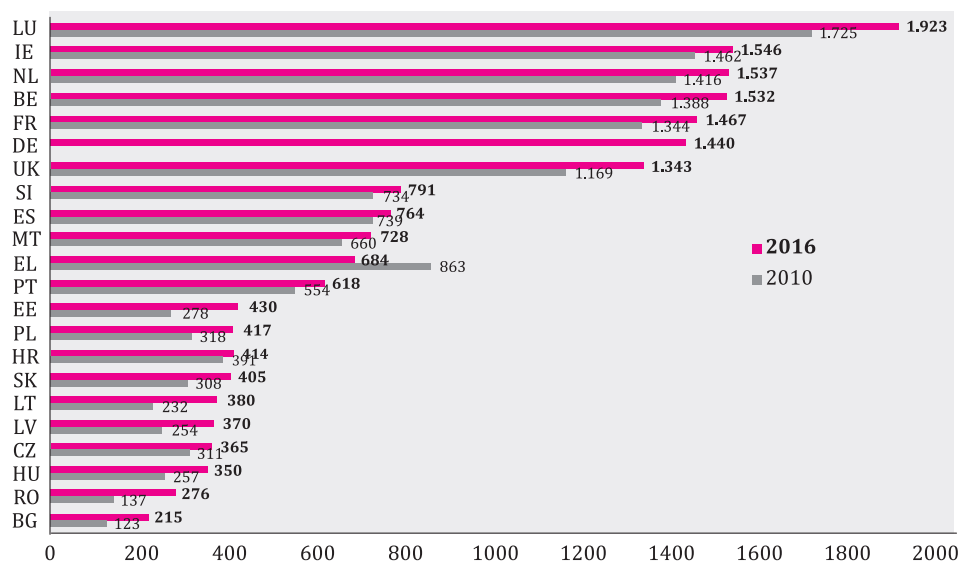
30. Θεσμοθετημένος εθνικός κατώτατος μισθός υπάρχει σήμερα σε 22 από τις 28 χώρες-μέλη της ΕΕ ύστερα από την εισαγωγή του και στη Γερμανία το 2015. Στις υπόλοιπες 6 χώρες της ΕΕ (Αυστρία, Δανία, Σουηδία, Φινλανδία, Ιταλία και Κύπρος) δεν υπάρχει μεν κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο, υπάρχουν όμως κατώτατοι μισθοί τους οποίους διαπραγματεύονται οι κοινωνικοί εταίροι σε κλαδικό επίπεδο.

31. Η στατιστική ανάλυση που ακολουθεί έχει διορθώσει τα στοιχεία με τρόπο ώστε να λάβει υπόψη τις περιπτώσεις στις οποίες ο μηνιαίος μισθός καταβάλλεται πάνω από 12 φορές ετησίως, όπως συμβαίνει στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στην Ελλάδα, όπου ο μισθός καταβάλλεται 14 φορές ετησίως.

- μεταξύ 618 και 791 ευρώ σε μια *δεύτερη ομάδα χωρών*, που αποτελείται από την Πορτογαλία (στοιχεία α' εξαμήνου 2015), την Ελλάδα³², τη Μάλτα, την Ισπανία και τη Σλοβενία,
- μεταξύ 215 και 430 ευρώ στην *τρίτη ομάδα χωρών* (υπόλοιπα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ, χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης).

Ειδικότερα για την Ελλάδα παρατηρούμε (βλ. Διάγραμμα 3.12) ότι ο κατώτατος μεικτός μηνιαίος μισθός σε ευρώ το 2016, που ανέρχεται πλέον σε 684 ευρώ σε 12μηνιαία βάση (από 863 ευρώ το 2010 και 877 ευρώ με την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας [ΕΓΣΣΕ] πριν από το δεύτερο Μνημόνιο), είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μισθό πολλών νέων κρατών-μελών της ΕΕ, αλλά χαμηλότερος του αντίστοιχου μισθού στη Σλοβενία (791 ευρώ), στην Ισπανία (764 ευρώ) και στη Μάλτα (728 ευρώ), ενώ έχει μειωθεί σημαντικά η απόσταση από τον κατώτατο μισθό της Πορτογαλίας (618 ευρώ). Ωστόσο, αποκλίνει πλέον σημαντικά έναντι των κατώτατων μισθών στις πιο αναπτυγμένες χώρες-μέλη της ΕΕ, στις οποίες υπάρχει θεσμοθετημένος εθνικός κατώτατος μισθός που υπερβαίνει τα 1.343 ευρώ.

Διάγραμμα 3.12: Κατώτατοι μισθοί σε ευρώ στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση β' εξάμηνο 2010 και β' εξάμηνο 2016)

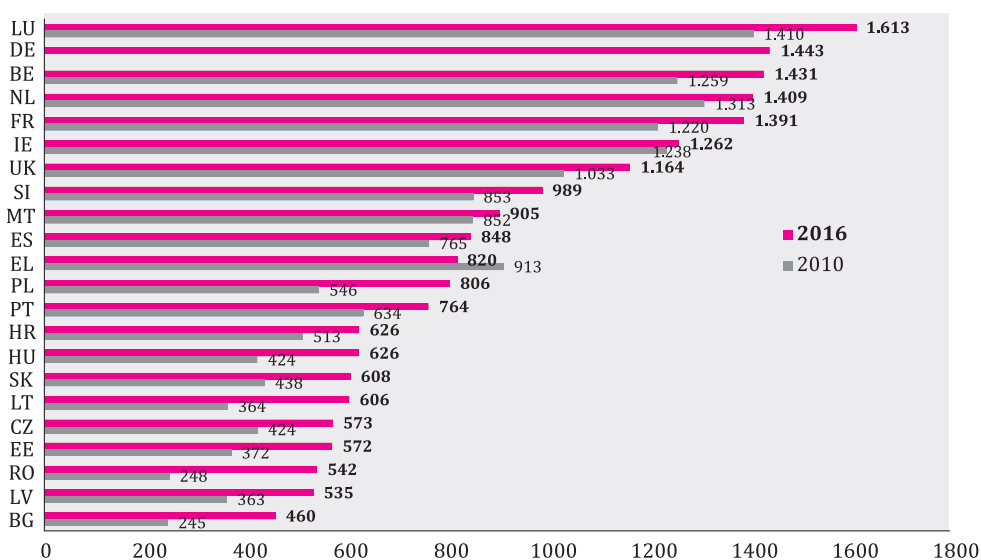

Πηγή: Eurostat

32. Η κατάταξη της Ελλάδας γίνεται από τη Eurostat με βάση την ονομαστική μείωση (22%) του κατώτατου μισθού που επιβλήθηκε με την Πράξη 6 του Υπουργικού Συμβουλίου το Φεβρουάριο του 2012, δηλαδή 684 ευρώ σε 12μηνιαία βάση (586 ευρώ x 14/12).

Στο Διάγραμμα 3.13 παρουσιάζεται η σύγκριση των κατώτατων μισθών σε μονάδες αγοραστικής δύναμης λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές των τιμών ανάμεσα στις χώρες βάσει ενός συγκρίσιμου και αντιπροσωπευτικού καλαθιού αγαθών και υπηρεσιών. Με τον τρόπο αυτό εξαλείφονται οι επιπτώσεις από τις διαφορές του επιπέδου των τιμών στις δαπάνες της τελικής κατανάλωσης των νοικοκυριών. Επομένως, οι κατώτατοι μισθοί που εκφράζονται σε εθνικό νόμισμα μετατρέπονται σε μια κοινή νομισματική μονάδα, ώστε να είναι συγκρίσιμη η αγοραστική τους δύναμη. Παρατηρούμε ότι η κατάταξη των χωρών παραμένει σε γενικές γραμμές αμετάβλητη. Ωστόσο, οι αποκλίσεις των κατώτατων μηνιαίων μισθών είναι μικρότερες όταν εκφράζονται σε μονάδες αγοραστικής δύναμης από ό,τι σε ευρώ.

Διάγραμμα 3.13: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS) στις χώρες της ΕΕ (σύγκριση β' εξάμηνο 2010 και β' εξάμηνο 2016)

Πηγή: Eurostat

Η εξάλειψη των διαφορών στις τιμές έχει ως αποτέλεσμα να αυξάνεται ο κατώτατος μισθός κυρίως στα νέα κράτη-μέλη, όπως επίσης –σε μικρότερο βαθμό– και στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στην Ελλάδα. Αντίθετα, στις πιο αναπτυγμένες χώρες σημειώνεται σχετική μείωση του επιπέδου του κατώτατου μισθού. Ο κατώτατος μισθός σε μονάδες αγοραστικής δύναμης στην Ελλάδα κατρακυλά στην κατάταξη των χωρών που έχουν θεσμοθετημένο κατώτατο μισθό σε εθνικό επίπεδο από την έβδομη στη δέκατη θέση (ή στην ενδέκατη μετά και την εισαγωγή του κατώτατου μισθού στη Γερμανία από το 2015). Είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο μισθό της Ισπανίας, της Μάλτας και της Σλοβενίας, στο ίδιο περι-

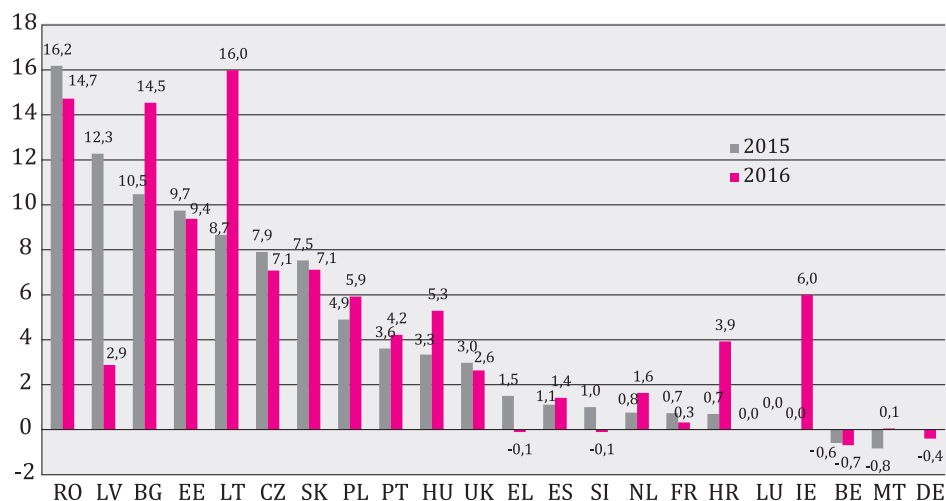
που επίπεδο με τον κατώτατο μισθό της Πολωνίας, ενώ συρρικνώνεται σημαντικά η απόσταση που υπήρχε πάντοτε με την Πορτογαλία. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η μείωση της διαφοράς του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα από τον αντίστοιχο στην Κροατία, στην Ουγγαρία, στη Σλοβακία και στη Λιθουανία.

Κατά τη διάρκεια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, οι εργαζόμενοι που αμείβονται με τα κατώτατα όρια έχουν υποστεί σε διάφορες χώρες της ΕΕ απώλειες σε όρους πραγματικών αποδοχών εξαιτίας της επιβράδυνσης των ονομαστικών αυξήσεων και της υστέρησής τους συγκριτικά με την άνοδο των τιμών ή/και του παγώματος των κατώτατων μισθών. Ωστόσο, με εξαίρεση την Ελλάδα, σε καμία χώρα της ΕΕ –συμπεριλαμβανομένων και των χωρών που εντάχθηκαν σε ΠΟΠ– δεν έχει γίνει ονομαστική μείωση του κατώτατου μισθού στη διάρκεια της κρίσης. Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα της ΕΕ όπου, στο πλαίσιο του δευτέρου Μνημονίου, επιβλήθηκε το 2012 ονομαστική μείωση πρωτοφανούς εύρους στον κατώτατο μισθό κατά 22% (και κατά 32% για τους νέους ηλικίας κάτω των 25 ετών) και έκτοτε ο κατώτατος μισθός παραμένει παγωμένος στο ίδιο επίπεδο. Ο κατώτατος μισθός, μέσω της δραστηρικής ονομαστικής συρρίκνωσής του, σε συνδυασμό και με την πλήρη αποδόμηση και κατάρρευση του συστήματος συλλογικής διαπραγμάτευσης και των ΣΣΕ, μετατράπηκε από εργαλείο προστασίας των χαμηλόμισθων σε επιταχυντή της γενικευμένης μείωσης των μισθών στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, όπως επιδίωκε η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης.

Μετά τη συρρίκνωση ή τη συγκράτηση των πραγματικών κατώτατων αποδοχών κατά την περίοδο της κρίσης διαφαίνεται μια νέα δυναμική σε διάφορες χώρες της ΕΕ που χαρακτηρίζεται από σημαντικές αυξήσεις του κατώτατου μισθού. Από την επεξεργασία των στοιχείων της Eurostat³³ (βλ. Διάγραμμα 3.14) διαπιστώνουμε ότι μεγάλες ποσοστιαίες αυξήσεις του κατώτατου πραγματικού μισθού σημειώνονται το 2015 και το 2016 στη Ρουμανία (16,2% και 12,3%), στη Βουλγαρία (10,5% και 14,5%), στις Βαλτικές Χώρες (Λετονία 12,3% και 2,9%, Λιθουανία 8,7% και 16%, Εσθονία 9,7% και 9,4%) και σε μικρότερη κλίμακα στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης (Τσεχία, Σλοβακία, Πολωνία, Ουγγαρία).

33. Αξιοποιώντας τα στατιστικά στοιχεία της βάσης δεδομένων της Eurostat, αποπληθωρίσαμε τον κατώτατο μισθό κάθε χώρας με τον εκάστοτε εναρμονισμένο εθνικό Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) σε ετήσια βάση. Για το ΔΤΚ του έτους 2016 χρησιμοποιήσαμε την πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2016).

Διάγραμμα 3.14: Ποσοστιαία (%) μεταβολή κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ το 2015 και το 2016

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων INE ΓΣΕΕ)

Οι ποσοστιαίες αυξήσεις των κατώτατων πραγματικών αποδοχών είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές στις χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, όπου οι μισθοί είναι χαμηλοί σε απόλυτους όρους. Επίσης, σε χώρες οι οποίες εφάρμοσαν προγράμματα λιτότητας υπό την επιτήρηση των θεσμών, έπειτα από μια περίοδο παγώματος ή χαμηλών ονομαστικών αυξήσεων, παρατηρούμε την τελευταία διετία αυξήσεις του κατώτατου πραγματικού μισθού (Πορτογαλία 3,6% το 2015 και 4,2% το 2016, Ιρλανδία 6% το 2016). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ύστερα από σειρά ετών κατά τα οποία ο πραγματικός κατώτατος μισθός έμεινε στάσιμος ή μειώθηκε, το 2015 και το 2016 σημειώνονται αυξήσεις (3% και 2,6% αντίστοιχα), που ενισχύουν την αγοραστική δύναμη των χαμηλόμισθων. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλε ενδεχομένως και η καμπάνια για αύξηση του κατώτατου μισθού (living-wage campaign)³⁴ με στόχο την πρόληψη της φτώχειας στην εργασία και τη διασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης των εργαζομένων. Τέλος, στην Ελλάδα και στην Ισπανία οι μικρές αυξήσεις σε πραγματικούς όρους την τελευταία διετία αντανakλούν κυρίως τον αρνητικό πληθωρισμό, ενώ οι μικρές μειώσεις στη Γερμανία, στη Μάλτα και στο Βέλγιο απηχούν το πάγωμα των ονομαστικών μισθών ή χαμηλότερες ονομαστικές αυξήσεις σε σχέση με τον πληθωρισμό.

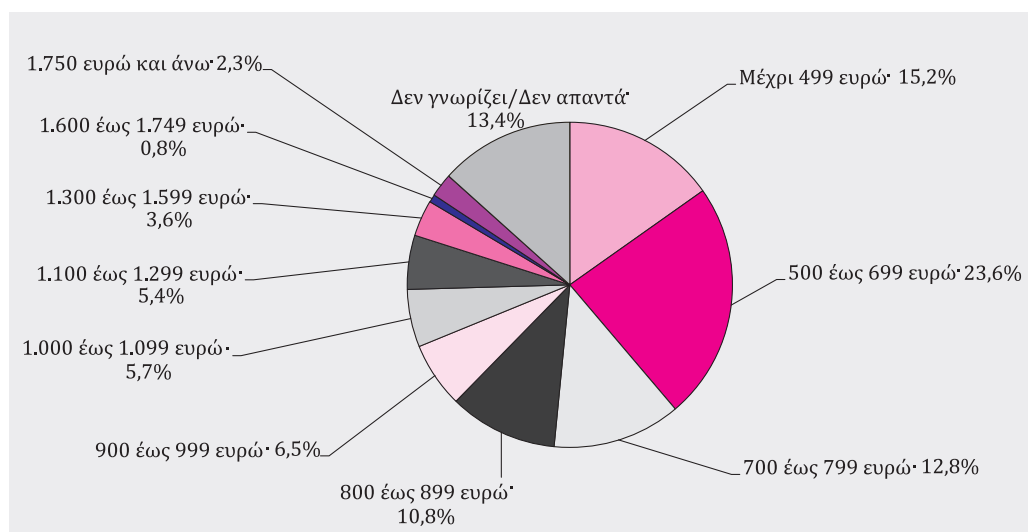
34. Βλ. Living Wage Foundation 2015, "What is the living wage?", <http://www.livingwage.org.uk/what-living-wage>.

3.7 Αμοιβές στον ιδιωτικό και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα στην Ελλάδα

Από την επεξεργασία των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2016) και ειδικότερα από τα ερωτηματολόγια σχετικά με το ύψος των μηνιαίων αμοιβών που απολαμβάνουν οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα (βλ. Διάγραμμα 3.15) προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν τις εξής καθαρές μηνιαίες αποδοχές:

- κάτω των 800 ευρώ σε ποσοστό 51,6% (15,2% μέχρι 499 ευρώ, 23,6% μεταξύ 500-699 ευρώ και 12,8% μεταξύ 700-800 ευρώ),
- μεταξύ 800-999 ευρώ σε ποσοστό 17,3% (10,8% μεταξύ 800-899 ευρώ και 6,5% μεταξύ 900-999 ευρώ),
- άνω των 1.000 ευρώ σε ποσοστό 17,8% (11,1% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 6,7% άνω των 1.300 ευρώ),
- ενώ το 13,4% δεν γνωρίζει / δεν απαντά.

Διάγραμμα 3.15: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2016) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

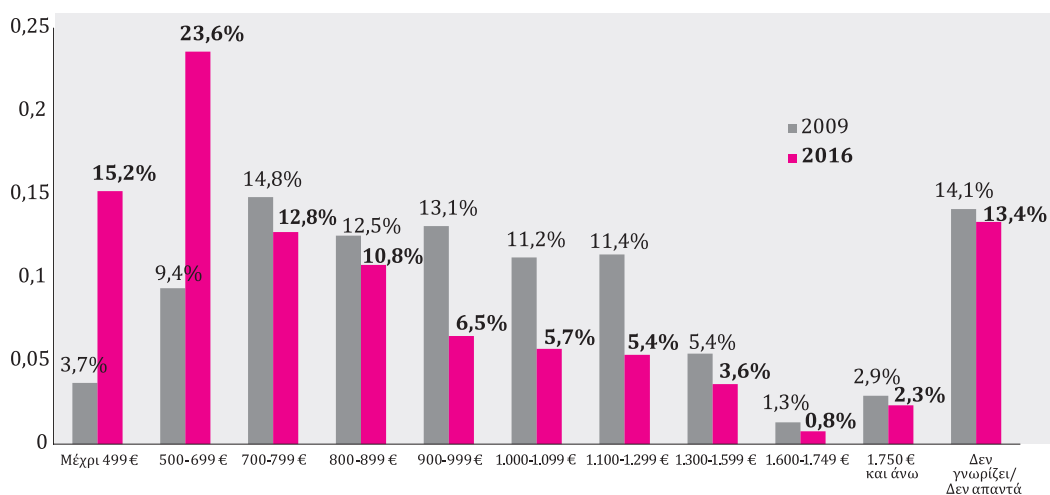
Από τη σύγκριση των ευρημάτων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού των ετών 2009 και 2016, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.16, παρατηρούμε ότι στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας:

Έχει αυξηθεί σημαντικά το ποσοστό των χαμηλόμισθων εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 700 ευρώ, το οποίο ανέρχεται πλέον σε 38,8% το 2016

(από 13,1% το 2009), ενώ μειώνεται κατά 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες το ποσοστό για αποδοχές μεταξύ 700-899 ευρώ (23,6% το 2016 από 27,3% το 2009).

Παράλληλα, έχει μειωθεί δραστικά, κατά το ήμισυ περίπου, το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ 900-1.300 ευρώ, το οποίο ανέρχεται σε 17,6% το 2016 (από 35,7% το 2009).

Διάγραμμα 3.16: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων ιδιωτικού τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009 και 2016)

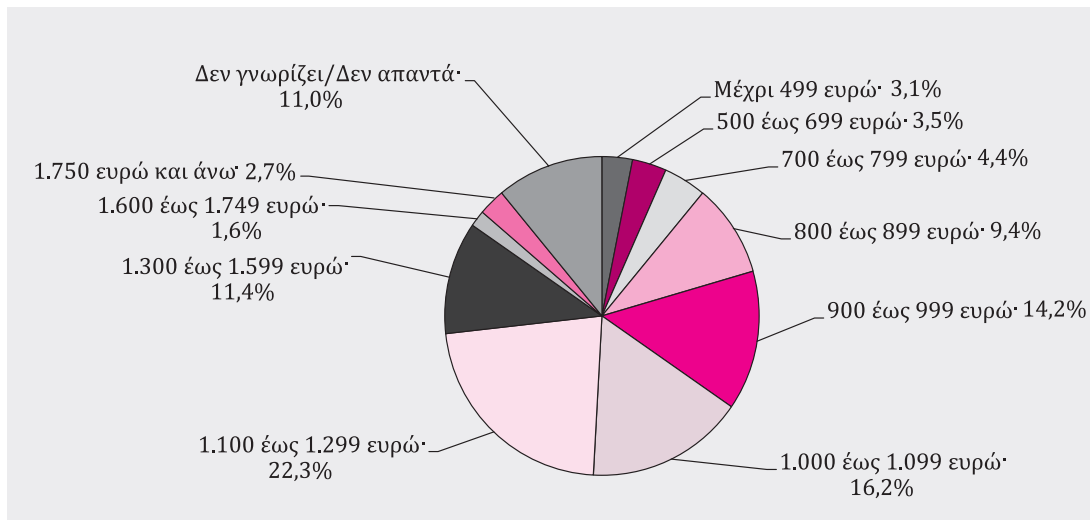

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2009 και β' τρίμηνο 2016) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 3.17 δείχνει την ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ανά εύρος αποδοχών. Από τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2016), προκύπτει ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν τις εξής καθαρές μηνιαίες αποδοχές:

- κάτω των 800 ευρώ σε ποσοστό 11% (3,1% έως 499 ευρώ, 3,5% μεταξύ 500-699 ευρώ και 4,4% μεταξύ 700-799 ευρώ),
- μεταξύ 800-999 ευρώ σε ποσοστό 23,6% (9,4% μεταξύ 800-899 ευρώ και 14,2% μεταξύ 900-999 ευρώ),
- άνω των 1.000 ευρώ σε ποσοστό 54,2% (38,5% μεταξύ 1.000-1.299 ευρώ και 15,7% άνω των 1.300 ευρώ),
- ενώ το 11% δεν γνωρίζει / δεν απαντά.

Διάγραμμα 3.17: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (2016)

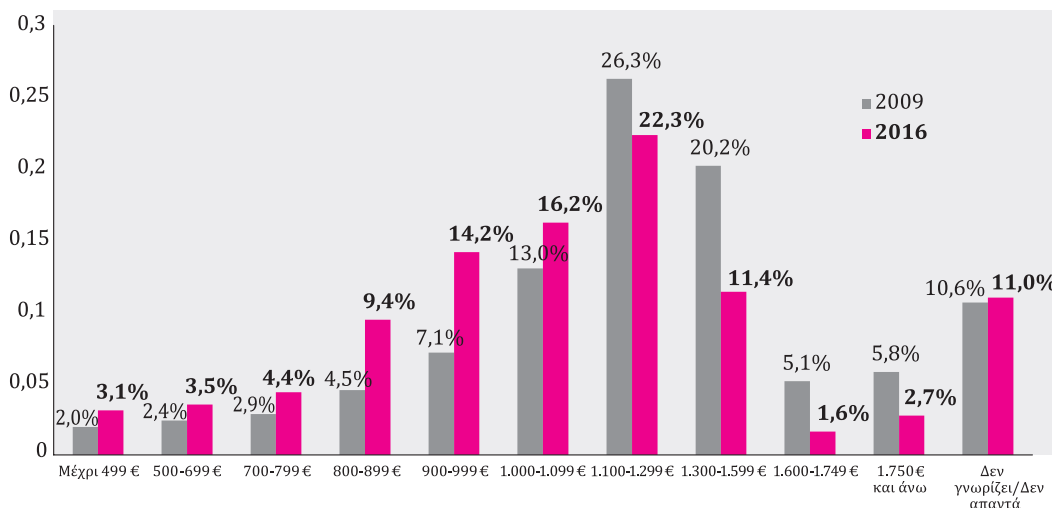
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2016) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Από τη σύγκριση των ευρημάτων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού ανάμεσα στα έτη 2009 και 2016, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.18, προκύπτει ότι στον ευρύτερο δημόσιο τομέα:

Έχει αυξηθεί σημαντικά το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 1.000 ευρώ, το οποίο ανέρχεται πλέον σε 34,6% το 2016 (από 18,9% το 2009), και έχει αυξηθεί λίγο το ποσοστό για αποδοχές μεταξύ 1.000-1.100 ευρώ (16,2% το 2016 από 13% το 2009).

Αντίθετα, έχει μειωθεί σημαντικά το ποσοστό των εργαζομένων που δηλώνει καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ 1.100-1.599 ευρώ, το οποίο ανέρχεται σε 33,7% το 2016 (από 46,5% το 2009), όπως και το ποσοστό των εργαζομένων με αποδοχές άνω των 1.600 ευρώ (4,3% το 2016 από 10,9% το 2009).

Διάγραμμα 3.18: Ποσοστιαία (%) κατανομή εργαζομένων ευρύτερου δημόσιου τομέα ανά εύρος καθαρών μηνιαίων αποδοχών (σύγκριση 2009 και 2016)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2009 και β' τρίμηνο 2016) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

3.8 Οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας και η ευελιξία της απασχόλησης κατά το 2016

Στη διάρκεια του 2016 η κατάσταση στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων παρέμεινε αμετάβλητη, καθώς εξακολουθούσαν να ισχύουν και να εφαρμόζονται οι νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν την πενταετία 2010-2014, οι οποίες καθιέρωσαν ένα σύστημα επίλυσης συλλογικών διαφορών ριζικά διαφορετικό από το αρχικό νομοθετικό πλαίσιο του Ν. 1876/90. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση το τρίτο Μνημόνιο, του Αυγούστου του 2015, και τις μετέπειτα ενδιάμεσες συμφωνίες η κυβέρνηση έχει αναλάβει τη δέσμευση έναντι των θεσμών να προχωρήσει εντός του 2016 στην επανεξέταση του θεσμικού πλαισίου της αγοράς εργασίας, συμπεριλαμβανομένου και αυτού των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Υπενθυμίζεται ότι η σχετική διαδικασία προέβλεπε ότι η κυβέρνηση θα δρομολογούσε, όπως και έκανε, μια διαδικασία διαβούλευσης με επικεφαλής μια ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομώνων. Κύριος σκοπός αυτής της ομάδας ήταν η επανεξέταση των υφιστάμενων πλαισίων της αγοράς εργασίας βάσει των βέλτιστων πρακτικών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των ομαδικών απολύσεων, της συνδικαλιστικής νομοθεσίας και του απεργιακού δικαιώματος, καθώς και των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Στη διαδικασία αυτή συμμετείχε και η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ). Η συμφωνία με τους δανειστές προέβλεπε επίσης ρητά ότι:

- Οποιαδήποτε αλλαγή στο νομοθετικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας θα πρέπει να γίνει μόνο εφόσον προηγηθεί συνεννόηση και συμφωνία με τους δανειστές.
- Καμία αλλαγή στο ισχύον νομοθετικό πλαίσιο των συλλογικών διαπραγματεύσεων δεν πρέπει να γίνει πριν από την ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης του προγράμματος προσαρμογής, συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 103 του Ν. 4172/2013, το οποίο ορίζει τη διαδικασία καθορισμού του κατώτατου μισθού και του κατώτατου ημερομισθίου στον ιδιωτικό τομέα.
- Οι αλλαγές στις πολιτικές για την αγορά εργασίας δεν θα πρέπει να οδηγούν σε επιστροφή στις ρυθμίσεις του παρελθόντος «που δεν είναι συμβατές με τους στόχους της προώθησης της βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης».

Η κυβέρνηση φαίνεται να έχει ως «βάση διαπραγματεύσεως» το πόρισμα της ανεξάρτητης επιτροπής εμπειρογνομόνων³⁵, τη σχετική έκθεση της ΔΟΕ (ILO, 2016), αλλά και την «Κοινή δήλωση κοινωνικών εταίρων» στις 19/7/2016³⁶, επιδιώκοντας την επαναφορά των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και την επανακαθιέρωση της ΕΓΣΣΕ ως μηχανισμού διαμόρφωσης των εθνικών κατώτατων μισθών με καθολική και δεσμευτική ισχύ. Ωστόσο, μέχρι την ημερομηνία ολοκλήρωσης της συγγραφής αυτού του κειμένου οι διαπραγματεύσεις της κυβέρνησης με τους δανειστές βρίσκονταν σε εξέλιξη χωρίς να έχει διαφανεί η προοπτική ολοκλήρωσής τους.

Κατά συνέπεια, το σύνολο του θεσμικού πλαισίου όπως αυτό διαμορφώθηκε τα προηγούμενα χρόνια εξακολουθεί να ισχύει δίχως καμία περαιτέρω εξέλιξη, παγιώνοντας πλέον μια καθαρή εικόνα σε ό,τι αφορά τη συλλογική προστασία και τα δικαιώματα των εργαζομένων (βλ. Κεφάλαιο 5). Εδραιώνεται η καθολική επικράτηση των συλλογικών συμβάσεων σε επίπεδο επιχείρησης, με παράλληλη σημαντική υποχώρηση της υπογραφής κλαδικών ή ομοιοεπαγγελματικών συλλογικών συμβάσεων σε επίπεδο εθνικό ή τοπικό. Ένα άλλο σημείο το οποίο έχει ιδιαίτερη αξία να επισημανθεί είναι ότι οι νομοθετικές παρεμβάσεις στο σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων είχαν, εκτός των άλλων, ως αποτέλεσμα τον δραστικό περιορισμό της προσφυγής των συνδικαλιστικών και των εργοδοτικών οργανώσεων στις υπηρεσίες του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) συγκριτικά με τη συχνότητα προσφυγής τους κατά τα προηγούμενα έτη. Για παράδειγμα, ενώ το 2010 οι αιτήσεις μεσολάβησης στον ΟΜΕΔ ανέρχονταν σε 139, μειώθηκαν διαδοχικά ως εξής: α) 2011: 44, β) 2012: 20, γ) 2013: 12, δ) 2014: 21, και ε) 2015: 18. Αντίστοιχα οι αιτήσεις διαιτησίας ανέρχονταν το 2010 σε 66 και στη συνέχεια μειώθηκαν ως εξής: α) 2011: 29, β) 2012: 7, γ) 2013: 0, δ) 2014: 7 και ε) 2015: 8.

35. Βλ. σχετικά: α) την ανεπίσημη μετάφραση από το αγγλικό πρωτότυπο (<http://s.kathimerini.gr/resources/article-files/protaseis-epitrophs-sofwn.pdf>) και β) το πλήρες κείμενο στα αγγλικά (<http://www.capital.gr/Content/RelatedFiles/68/6898c2f55b6f4348828383f331261304.pdf>).

36. Βλ. <http://www.gsee.gr/wp-content/uploads/2016/07/Symfwnia-GSEE-Ergodotwn-gia-ta-Ergasiaka-2016.pdf>.

3.8.1 Η εικόνα των Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας το 2016

Το 2016 οι εθνικές ή τοπικές κλαδικές ΣΣΕ εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά ολιγάριθμες, ενώ για έβδομη χρονιά οι επιχειρησιακές ΣΣΕ υπερτερούν συντριπτικά. Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας το 2016 υπογράφηκαν μόνο 10 κλαδικές/ομοιοεπαγγελματικές συλλογικές συμβάσεις, δηλαδή στα ίδια περίπου επίπεδα με τα προηγούμενα έτη. Αντίθετα, ο αριθμός των επιχειρησιακών ΣΣΕ ανέρχεται σε 318, αντιπροσωπεύοντας το 95,21% του συνόλου των ΣΣΕ (βλ. Πίνακα 3.8).

Από την εξέταση των στοιχείων του Υπουργείου Εργασίας σε ό,τι αφορά την πορεία των κλαδικών/ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ, προκύπτει ότι ο αριθμός τους από το 2014 και μετά κυμαίνεται σταθερά μεταξύ 10 έως 14 και σε συγκεκριμένους κλάδους ή επαγγέλματα (τουρισμός-ξενοδοχεία, ηλεκτρολόγοι εργαζόμενοι σε ανελκυστήρες και σε ξενοδοχεία, εργαζόμενοι στα κέντρα ξένων γλωσσών, τράπεζες, βιομηχανία καπνού, εργαζόμενοι στη ναυτιλία και στα τουριστικά γραφεία). Από την άλλη πλευρά, παρατηρείται απουσία κλαδικών συμβάσεων σε μεγάλους κλάδους της οικονομίας, όπως το εμπόριο, η βιομηχανία τροφίμων κ.ά.

Πίνακας 3.8: Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (2010-2016)

Έτος	Κλαδικές/εθνικές/ ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις	Επιχειρησιακές συμβάσεις	Τοπικές ομοιοεπαγγελματικές συμβάσεις	Σύνολο	Ποσοστό (%) συμμετοχής επιχειρησιακών συμβάσεων
2010	65	227	14	306	74,18
2011	38	170	7	215	79,07
2012	23	976	6	1.005	97,11
2013	14	409	0	423	96,69
2014	14	286	5	305	93,77
2015	12	263	7	282	93,26
2016	10	318	6	334	95,21
Σύνολο	162	2.273	37	2.472	

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΣΕ)

Στο πλαίσιο αυτό, η έντονη αποδυνάμωση της συλλογικής προστασίας των εργαζομένων –μέσα από τη σημαντική υποχώρηση έως και εξαφάνιση των κλαδικών ΣΣΕ, αλλά και την «απαξίωση» της ΕΓΣΣΕ– ουσιαστικά υποστηρίζει τη συνολική απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την εδραίωση και τη γενίκευση του νεοφιλελεύθερου εργασιακού προτύπου, δηλαδή αυτού της απόλυτης κυριαρχίας του διευθυντικού δικαιώματος, της καθιέρωσης της εργοδοτικής ευελιξίας και της επισφάλειας της εργασίας, καθώς και της καθιέρωσης ενός χαμηλότατου κατώ-

τατου μισθού, ο οποίος θα αποτελεί μοχλό για τη συνολική συμπίεση των αποδοχών των εργαζομένων.

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να επισημανθεί η τάση, ήδη από τη δεκαετία του 1990, στο σύνολο σχεδόν των χωρών-μελών της ΕΕ για αποκέντρωση³⁷ της συλλογικής διαπραγματεύσεως από το εθνικό και το κλαδικό επίπεδο στο επίπεδο της επιχείρησης.³⁸ Σχεδόν πανομοιότυπες παρεμβάσεις παρατηρούνται στο πεδίο των ΣΣΕ και στις τρεις χώρες της νότιας Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα), όπου σύμφωνα με το ETUI (Müller, 2015) παρατηρούνται τρία κοινά χαρακτηριστικά:

- Οι επιχειρησιακές ΣΣΕ υπερισχύουν έναντι των κλαδικών, ακόμα και αν οι επιχειρησιακές περιλαμβάνουν χειρότερους όρους αμοιβής και εργασίας. Στην Ελλάδα και στην Ισπανία αυτό πραγματοποιήθηκε με την κατάργηση της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης (favourability principle), στη δε Πορτογαλία με τη δυνατότητα να υπάρχουν όροι στις κλαδικές ΣΣΕ οι οποίοι να προβλέπουν την απόκλιση των επιχειρησιακών ΣΣΕ προς το δυσμενέστερο για τους εργαζομένους.
- Καταργήθηκαν οι θεσμικές ρυθμίσεις που αφορούσαν την επεκτασιμότητα των ΣΣΕ (Πορτογαλία, Ελλάδα) ή/και τη μετενέργεια ισχύος τους (Ισπανία, Ελλάδα). Στην Πορτογαλία καθιερώθηκαν πολύ αυστηρά κριτήρια για την κήρυξη των ΣΣΕ ως γενικά υποχρεωτικών, με αποτέλεσμα ο αριθμός των καθολικά δεσμευτικών ΣΣΕ να μειωθεί από 131 το 2008 σε μόλις 13 το 2014 και ο αριθμός των εργαζομένων που καλύπτονται από ΣΣΕ από 1,7 εκατ. το 2008 σε 200 χιλιάδες το 2014. Αντίστοιχα στην Ισπανία ο αριθμός των εργαζομένων που καλύπτονται από ΣΣΕ μειώθηκε από 12 εκατ. το 2008 σε 8,4 εκατ. το 2014.
- Εισήχθησαν νομοθετικές ρυθμίσεις και στις τρεις χώρες που χορηγούν αρμοδιότητα διαπραγματεύσεως και σύναψης επιχειρησιακών ΣΣΕ σε ομάδες μη συνδικαλισμένων εργαζομένων (στην Ελλάδα οι «Ενώσεις Προσώπων»).

3.8.2 Η εικόνα των ατομικών συμβάσεων εργασίας το 2016

Όπως έχει επισημανθεί και στις προηγούμενες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ, η εφαρμογή του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ από 1/3/2013 καθιστά πλέον δυνατή μια πιο συστηματική και πλήρη καταγραφή των ροών απασχόλησης, καθώς και την αποτύπωση της πραγματικής εικόνας των εργασιακών σχέσεων

37. Η τάση αποκέντρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων έχει καταγραφεί με όρους όπως «ατομικοποίηση» (individualization), «κατακερματισμός» (fragmentation) ή «απορρυθμισμένη αποκέντρωση» (disorganized decentralization). Βλ. και Eurofound (2015).

38. Η αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων έχει ενταθεί στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, αν και με διαφορετικό ρυθμό σε κάθε χώρα και με διαφορετικό βαθμό συναίνεσης από τους κοινωνικούς εταίρους.

και των χαρακτηριστικών τους σε επίπεδο ατομικών συμβάσεων εργασίας. Σύμφωνα με τις Εκθέσεις του συστήματος ΕΡΓΑΝΗ του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ) του Υπουργείου Εργασίας που αφορούν τις ροές της μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, προκύπτει καθαρά ότι κατά τα τελευταία έτη υπερισχύει και γενικεύεται η τάση για προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας, κυρίως με ατομικές συμβάσεις μερικής απασχόλησης ή εκ περιτροπής εργασίας.

Η εξέταση και η ανάλυση των δεδομένων που αφορούν τις νέες προσλήψεις (μορφή εργασίας, συνολικός αριθμός και ποσοστιαία αναλογία ανά μορφή εργασίας) την περίοδο 2009-2016 αναδεικνύει βασικά χαρακτηριστικά των τάσεων της αγοράς εργασίας τα οποία συνοψίζονται στον Πίνακα 3.9.

Πίνακας 3.9: Νέες προσλήψεις ανά μορφή σύμβασης/απασχόλησης (2009-2016)

Νέες προσλήψεις - Συμβάσεις						
Έτος	Πλήρης εργασία	Μερική εργασία	Εκ περιτροπής εργασία	Γενικό σύνολο νέων προσλήψεων	Σύνολο μερικής και εκ περιτροπής εργασίας	Ποσοστό (%) ευέλικτων μορφών εργασίας επί του συνόλου
2016	969.965	859.439	313.570	2.142.974	1.173.009	54,7
2015	805.064	677.521	326.967	1.809.552	1.004.488	55,5
2014	775.221	566.373	224.545	1.566.139	790.918	50,5
2013	593.337	412.019	101.868	1.107.224	513.887	46,4
2012	375.843	241.985	66.615	684.443	308.600	45,1
2011	460.706	233.558	68.300	762.564	301.858	39,6
2010	586.281	228.994	60.677	875.952	289.671	33,1
2009	746.911	157.738	40.489	945.138	198.227	21,0
Απόκλιση 2009-2016	223.054	701.701	273.081	1.197.836	974.782	81,4
Απόκλιση 2009-2016 (%)	29,86	444,85	674,46	126,74	491,75	
Απόκλιση 2015-2016	164.901	181.918	-13.397	333.422	168.521	50,5
Απόκλιση 2015-2016 (%)	20,48	26,85	-4,10	18,43	16,78	

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

- Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, δηλαδή οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας, σταθεροποιούνται στις προτιμήσεις των εργοδοτών και των επιχειρήσεων, μιας και καταλαμβάνουν ποσοστιαία αναλογία πάνω από 50% τα 3 τελευταία έτη (2014, 2015, 2016).

- Αντίστοιχα οι προσλήψεις με πλήρη απασχόληση υποχωρούν σταθερά, αφού μειώνεται η ποσοστιαία αναλογία τους από 79% το 2009 σε 45,3% το 2016.
- Το ίδιο διάστημα η ποσοστιαία αναλογία των νέων προσλήψεων με ευέλικτες μορφές απασχόλησης μεταξύ 2009 και 2016 υπερδιπλασιάζεται. Ενώ το 2009 οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας αντιστοιχούσαν στο 21% του συνόλου των προσλήψεων, το 2016 αντιστοιχούν στο 54,7%.
- Σημαντικό επίσης δεδομένο το οποίο αποδεικνύει την ισχυρή τάση ενίσχυσης της εργασιακής ευελιξίας, με τη μορφή της αυξημένης κινητικότητας, αποτελεί ο καταγραφόμενος υπερδιπλασιασμός των νέων προσλήψεων από την ΕΡΓΑΝΗ μεταξύ των ετών 2009-2016.
- Σε επίπεδο ετήσιας σύγκρισης των δεδομένων (2015-2016), τα στοιχεία της ΕΡΓΑΝΗ πιστοποιούν την ουσιαστική καθιέρωση της ευέλικτης απασχόλησης στις νέες προσλήψεις. Κατά το έτος 2016 καταγράφονται 164.901 περισσότερες προσλήψεις σε σχέση με το 2015, οι οποίες κατανέμονται σχεδόν ισοποσα μεταξύ συμβάσεων πλήρους εργασίας (49,5%) και ευέλικτων μορφών εργασίας (50,5%).

Η σταθεροποίηση και η επέκταση της «ευελικτοποίησης» της αγοράς εργασίας κατά τα τελευταία έτη προκύπτει και από τη διαχρονική εξέλιξη των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων εργασίας, από συμβάσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας (βλ. Πίνακα 3.10), όπου σύμφωνα με τα στοιχεία των Εκθέσεων της ΕΡΓΑΝΗ και του ΣΕΠΕ παρατηρούμε τα εξής:

- Ο αριθμός των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από πλήρους απασχόλησης σε μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας συνεχίζει να είναι αυξημένος το 2016, πάνω από 200% σε σχέση με το 2009 (2016: 51.262, 2009: 16.977), ενώ το 2012 συνεχίζει να παρατηρείται το υψηλότερο ποσοστό μεταβολής (398%) σε σχέση με το 2009.
- Το 2016 η τάση για μετατροπές των ατομικών συμβάσεων από πλήρους απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές εργασίας φαίνεται να μειώνεται σε σχέση με το 2015 (-13,08%). Στο πλαίσιο αυτό, η εκ περιτροπής εργασία (εκούσια ή ακούσια) μειώνεται σημαντικά (-29,1% περίπου σε σχέση με το 2015, ενώ η μερική απασχόληση αυξάνεται κατά 5,41% σε σχέση με το 2015).
- Ο υψηλότερος αριθμός μετατροπών των ατομικών συμβάσεων εργασίας συνεχίζει να εμφανίζεται το 2012 (οπότε ο συνολικός αριθμός μετατροπών ατομικών συμβάσεων ανήλθε σε 84.490). Στη συνέχεια, κατά τα έτη 2013-2016, ο αριθμός αυτών των μετατροπών μειώνεται (2013: 58.054, 2014: 45.789, 2015: 57.251, 2016: 51.262).
- Το ποσοστό μεταβολής των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από πλήρους εργασίας σε μερικής και εκ περιτροπής εργασίας μεταξύ 2009-2016

παρουσιάζει συνολική αύξηση της τάξης του 201,95%. Ακόμα πιο εντυπωσιακή είναι η ποσοστιαία αύξηση κατά 790,69% των αναγκαστικών μετατροπών των ατομικών συμβάσεων εργασίας σε εκ περιτροπής εργασία μονομερώς από τον εργοδότη. Τέλος, οι μετατροπές των ατομικών συμβάσεων από πλήρους απασχόλησης σε μερικής και σε «εθελοντικής» εκ περιτροπής εργασίας έχουν αυξηθεί κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου κατά 166,8% και κατά 218,64% αντίστοιχα.

Πίνακας 3.10: Μετατροπές συμβάσεων πλήρους εργασίας σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης (2009-2016)

Έτος	Μετατροπή σύμβασης πλήρους εργασίας σε:					
	Μερική απασχόληση	Εκ περιτροπής με σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου	Εκ περιτροπής με μονομερή γνώμη του εργοδότη	Σύνολο εκ περιτροπής	Γενικό σύνολο μετατροπών	Συμμετοχή εκ περιτροπής στο σύνολο μεταβολών (%)
2016	32.600	13.211	5.451	18.662	51.262	36
2015	30.928	15.641	10.682	26.323	57.251	46
2014	25.488	12.405	7.896	20.301	45.789	44
2013	28.410	14.258	15.386	29.644	58.054	51
2012	49.640	21.478	13.372	34.850	84.490	41
2011	32.420	19.128	7.414	26.542	58.962	45
2010	18.713	6.527	1.013	7.540	26.253	29
2009	12.219	4.146	612	4.758	16.977	28
Απόκλιση 2009-2016	20.381	9.065	4.839	13.904	34.285	41
Απόκλιση 2009-2016 (%)	166,80	218,64	790,69	292,22	201,95	144,70
Απόκλιση 2015-2016	1.672	-2.430	-5.231	-7.661	-5.989	128
Απόκλιση 2015-2016 (%)	5,41	-15,54	-48,97	-29,10	-13,08	288,52

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Συμπερασματικά, παρατηρούμε μια σταθερή αύξηση της ευελιξίας της απασχόλησης η οποία τείνει να πάρει γενικευμένα χαρακτηριστικά. Η καθιέρωση της ευέλικτης εργασίας σε συνδυασμό με την υποβάθμιση και την αποδυνάμωση των ΣΣΕ, τους χαμηλούς μισθούς, την υψηλή ανεργία, την αυξημένη αδήλωτη εργασία (καταγεγραμμένη και μη) εδραιώνουν ένα έντονα απορρυθμισμένο εργασιακό τοπίο. Παρά τα συνεχή και επίμονα επιχειρήματα των θεσμών και των εργοδοτικών οργανώσεων ότι οι συντελούμενες αλλαγές στην αγορά εργασίας συνιστούν

αναγκαίες «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις» και μέτρα για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και για την αύξηση της απασχόλησης, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, όπως έχουμε δείξει και στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας Έκθεσης. Επίσης, οι πολιτικές των δανειστών φαίνεται να λειτουργούν αρνητικά και ως προς τη διαχείριση και την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας, ενώ είναι σε πλήρη αντίθεση με τις διακηρυγμένες πολιτικές της ΕΕ για καλύτερες και ποιοτικότερες θέσεις εργασίας.

Κεφάλαιο 4

Φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα της κρίσης

Φτώχεια και οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα της κρίσης

4.1 Εισαγωγή

Η απορρύθμιση της εγχώριας αγοράς εργασίας και η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης και της υπερφορολόγησης είχαν ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση της φτώχειας και την επιδείνωση των όρων διαβίωσης των ελληνικών νοικοκυριών. Τα φαινόμενα αυτά αποκτούν ανησυχητικά χαρακτηριστικά, καθώς πλήττουν περισσότερο τις κοινωνικά και εργασιακά ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Στις Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το 2015 και το 2016 επιχειρήσαμε μια σύγκριση της φτώχειας και της εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα πριν και μετά το 2010, έτσι ώστε να αναδειχθούν οι κοινωνικές επιπτώσεις των δύο πρώτων ΠΟΠ. Στην παρούσα Έκθεση η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στην περίοδο της κρίσης 2010-2015.

Τα εμπειρικά ευρήματα που ακολουθούν αναδεικνύουν αύξηση των ανισοτήτων σε βάρος των χαμηλότερων εισοδηματικών ομάδων. Ωστόσο, ανησυχητική είναι και η διεύρυνση των ανισοτήτων στο εσωτερικό των περισσότερων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων (αυτοαπασχολούμενοι, αγρότες, άνεργοι κ.ά.). Οι αρνητικές αυτές τάσεις υποδεικνύουν πως η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων στη χώρα μας δεν εμφανίζει μόνο οριζόντιο αλλά και κάθετο χαρακτήρα και πλήττει ένα μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Συνεπώς, καθίσταται επιτακτική η ανάληψη στοχευμένων πολιτικών και δράσεων για την αντιμετώπιση των φαινομένων της φτώχειας και της οικονομικής ανισότητας με ενίσχυση της απασχόλησης και της προστασίας των ομάδων που έχουν πληγεί από την κρίση.

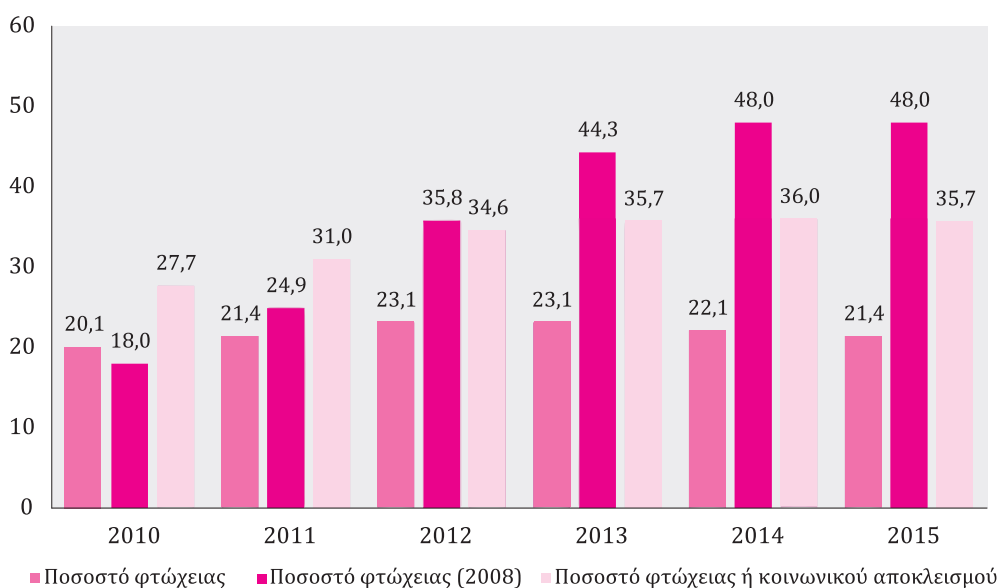
4.2 Η εξέλιξη της φτώχειας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης

Στο Διάγραμμα 4.1 εμφανίζονται τρεις διαφορετικοί δείκτες φτώχειας.³⁹ Ο πιο συμβατικός δείκτης του σχετικού ποσοστού φτώχειας είναι εκείνος που περιλαμβάνει τα άτομα των οποίων το εισόδημα ανέρχεται έως το 60% του διάμεσου διαθέσιμου εισοδήματος του πληθυσμού σε μια δεδομένη χρονική στιγμή. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η σχετική φτώχεια εμφανίζει αύξηση από 20,1% το 2010 σε 23,1% το 2013, ενώ μειώνεται στη συνέχεια φτάνοντας στο 21,4% το 2015. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί πως η γραμμή σχετικής φτώχειας εκτιμά-

39. Για μια πρόσφατη αναλυτική παρουσίαση του ποσοστού φτώχειας και της υλικής αποστέρησης στις χώρες της ΕΕ βλ. *iAGS (2017)*.

ται βάσει της παραδοχής ότι οι οικονομίες βρίσκονται σε μια κατάσταση σταθερής μεγέθυνσης των εισοδημάτων και πως σε τελική ανάλυση η ουσία της φτώχειας σχετίζεται, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, περισσότερο με την ανισότητα παρά με την ένδεια. Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας της κρίσης η παραδοχή αυτή υποεκτιμά τη σημαντική κατάρρευση των εισοδημάτων, συνεπώς και του διάμεσου εισοδήματος, το οποίο προσδιορίζει το όριο της φτώχειας.

Διάγραμμα 4.1: Εξέλιξη βασικών δεικτών ποσοστού (%) φτώχειας στην Ελλάδα (2010-2015)

Πηγή: Eurostat

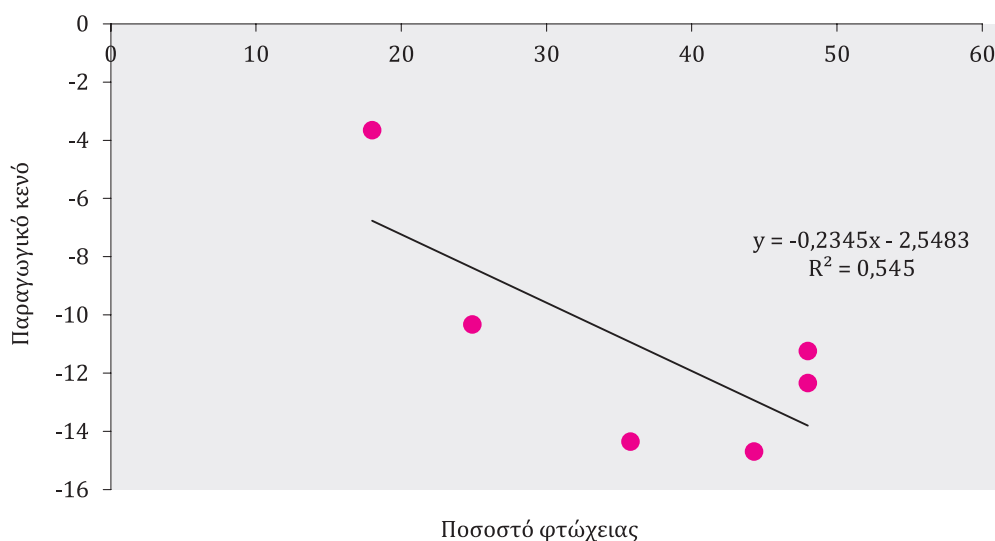
Για αυτόν το λόγο στο Διάγραμμα 4.1 συμπεριλαμβάνεται και ένας δεύτερος δείκτης φτώχειας στον οποίο ως όριο φτώχειας ορίζεται εκείνο του 2008, πριν δηλαδή το ξέσπασμα της κρίσης, έτσι ώστε η συγκριτική ανάλυση να αποκαλύψει το μέγεθος των συνεπειών της κρίσης σε όρους συγκριτικού βιοτικού επιπέδου. Πράγματι, βάσει του εναλλακτικού αυτού δείκτη, η φτώχεια αυξάνεται δραματικά από 18% το 2010 σε 48% το 2014-2015. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο μισός πληθυσμός της χώρας βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας του 2008.

Ο δείκτης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος χρησιμοποιείται από τη Eurostat στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής «Στρατηγικής 2020» αποτυπώνει μια πιο σύνθετη εκτίμηση του φαινομένου της φτώχειας, γιατί δεν περιορίζεται μόνο στην εξέλιξη των εισοδημάτων, αλλά εξετάζει και τη μεταβολή της υλικής αποστέρησης και της εργασιακής έντασης (Eurostat, 2012). Στο Διά-

γραμμά 4.1 παρατηρούμε ότι και αυτός ο δείκτης είναι σαφώς υψηλότερος από το συμβατικό ποσοστό της σχετικής φτώχειας. Πιο συγκεκριμένα, αυξάνεται από 27,7% το 2010 σε 35,7% το 2015, ελάχιστα μειωμένος σε σχέση με το 2014.

Η αύξηση της φτώχειας δεν έχει μόνο σημαντικές κοινωνικές συνέπειες, αλλά επηρεάζει αρνητικά και τις μακροοικονομικές επιδόσεις της οικονομίας και την αναπτυξιακή της δυναμική. Το Διάγραμμα 4.2 δείχνει την αρνητική συσχέτιση⁴⁰ μεταξύ του ποσοστού φτώχειας (σε όρους εισοδήματος του 2008) και του παραγωγικού κενού⁴¹. Υπάρχει σαφής εμπειρική ένδειξη ότι η αύξηση της φτώχειας διευρύνει το παραγωγικό κενό της οικονομίας, δηλαδή ουσιαστικά συμβάλλει και αναπαράγει τον εγκλωβισμό της σε κενό ζήτησης, που με τη σειρά του παράγει συνθήκες ύφεσης. Με άλλα λόγια, η έξοδος της χώρας από την κρίση προϋποθέτει πολιτικές ενίσχυσης των εισοδημάτων και παρεμβάσεις μείωσης της φτώχειας.

Διάγραμμα 4.2: Ποσοστό (%) φτώχειας (σε όρους εισοδήματος του 2008) και παραγωγικό κενό

Πηγή: Eurostat και AMECO (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

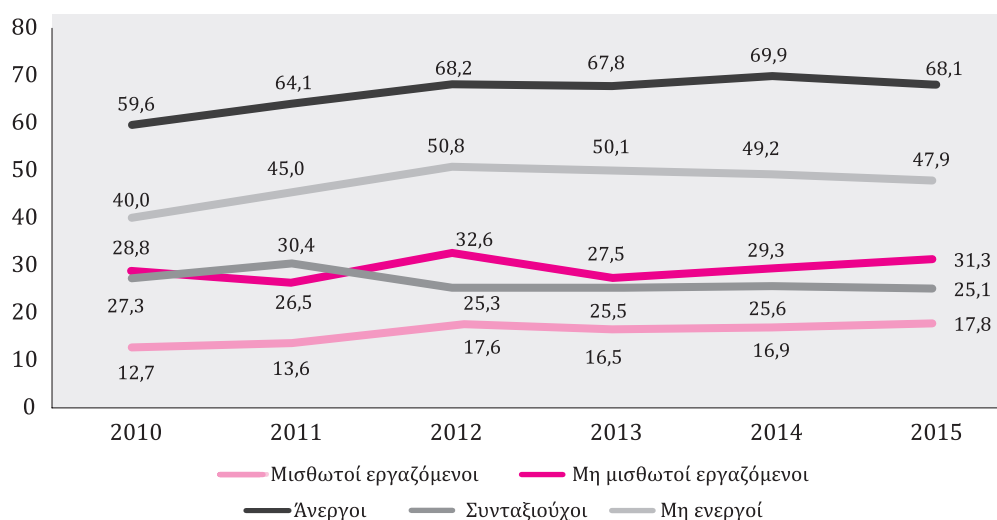
Στο Διάγραμμα 4.3 εμφανίζεται το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ως προς την εργασιακή του δραστηριότητα. Όπως ήταν αναμενόμενο, το μεγαλύτερο ποσοστό εντοπίζεται

40. Σε αντίστοιχη εκτίμηση του iAGS (2016) για τις χώρες της ΕΕ ο συντελεστής προσδιορισμού (R^2) αποτιμάται περίπου στο ίδιο επίπεδο (0,59).

41. Όταν το παραγωγικό κενό λαμβάνει αρνητικές τιμές, η οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση ύφεσης. Όσο υψηλότερη είναι η αρνητική τιμή τόσο βαθύτερη είναι η ύφεση.

στους ανέργους, το οποίο αυξήθηκε την περίοδο 2010-2015 κατά 8,5%. Παρ' όλη τη μείωση που εμφανίζει το ποσοστό των ανέργων που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας το 2015, ο δείκτης παραμένει κοντά στο συντριπτικό 70%, αναδεικνύοντας τις πολύ σοβαρές κοινωνικές προεκτάσεις της ανεργίας. Το ποσοστό φτώχειας στους μισθωτούς εργαζομένους αυξήθηκε σημαντικά μετά το 2011 και το 2015 βρίσκεται κοντά στο 18%. Οι υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες εμφανίζουν αύξηση στο ποσοστό φτώχειας μέσα στην κρίση με εξαίρεση τους συνταξιούχους, οι οποίοι παρουσιάζουν μείωση της τάξεως των 2,2 ποσοστιαίων μονάδων μεταξύ 2010-2015. Το γεγονός ότι οι συνταξιούχοι αποτελούν μία από τις πολυπληθέστερες κοινωνικές ομάδες συνέβαλε σημαντικά στη συγκράτηση του συνολικού ποσοστού φτώχειας.

Διάγραμμα 4.3: Ποσοστό (%) πληθυσμού στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα ως προς την επαγγελματική κατάσταση (2010-2015)

Πηγή: Eurostat

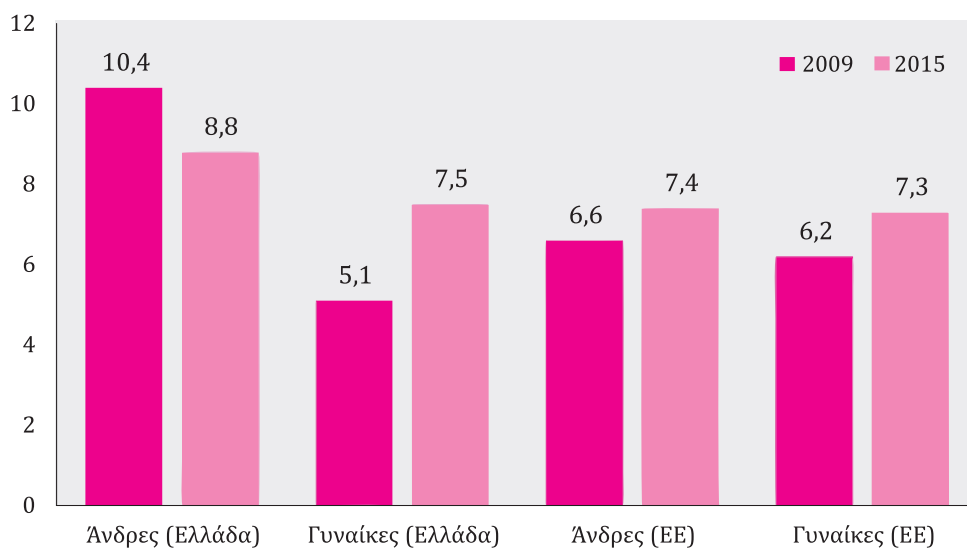
4.3 Φτώχεια και αγορά εργασίας στην Ελλάδα

Το Διάγραμμα 4.4 εμφανίζει το ποσοστό των εργαζομένων που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας⁴² ως προς το φύλο για την Ελλάδα και την ΕΕ. Παρατηρούμε ότι στην Ελλάδα μεταξύ του 2009 και του 2015 υπάρχει αποκλιμάκωση του ποσοστού των ανδρών που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας, ενώ αντίθετα παρατηρείται σαφής αύξηση του ποσοστού των γυναικών. Η ύφεση, σε συνδυασμό με

42. Βλ. επίσης Ιωαννίδης κ.ά. (2012).

την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, φαίνεται λοιπόν να έχει επιβαρύνει περισσότερο τις γυναίκες. Ωστόσο, το γεγονός ότι το ποσοστό των γυναικών που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών φαντάζει παράδοξο δεδομένων των μισθολογικών διακρίσεων σε βάρος των γυναικών. Αυτό θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στο γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό το εισόδημα των γυναικών σε ένα νοικοκυριό είναι δευτερεύον, που σημαίνει πως το συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού εξαρτάται κυρίως από το εισόδημα των ανδρών (European Parliament, 2016). Στην ΕΕ παρατηρείται ανάλογη αύξηση στο ποσοστό φτώχειας και στα δύο φύλα την περίοδο 2009-2015.

Διάγραμμα 4.4: Ποσοστό (%) μισθωτών εργαζομένων στο όριο της φτώχειας στην Ελλάδα και στην ΕΕ ανά φύλο (2009 και 2015)

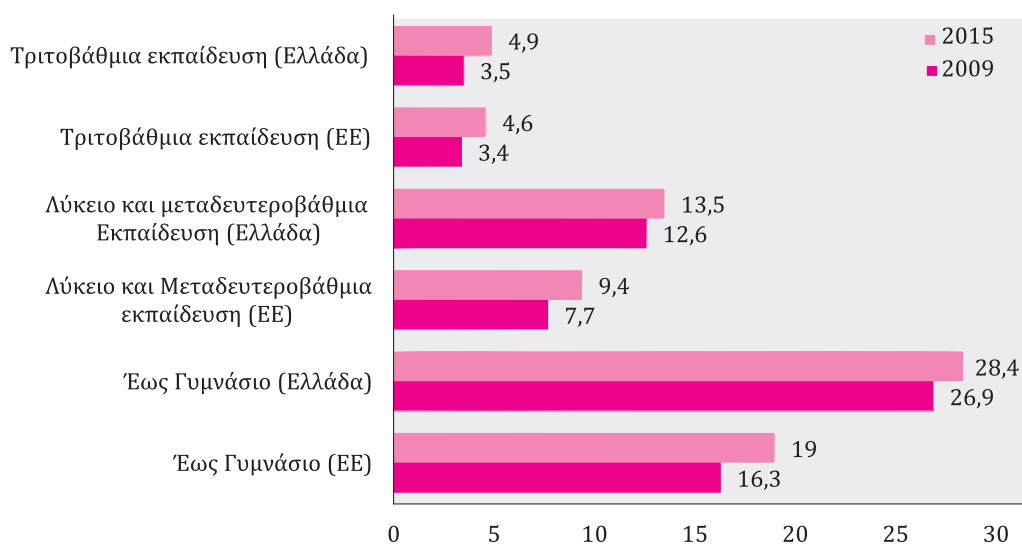

Πηγή: Eurostat

Διαχρονικά μία από τις βασικές αιτίες μισθολογικών ανισοτήτων είναι οι διαφορές στο εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζομένων. Στο Διάγραμμα 4.5 εμφανίζεται το ποσοστό των εργαζομένων που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε Ελλάδα και ΕΕ ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο για τα έτη 2009 και 2015. Είναι προφανές ότι τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ το επίπεδο εκπαίδευσης έχει καθοριστικό ρόλο στις μισθολογικές απολαβές και κατ'επέκταση στις συνθήκες διαβίωσης. Ωστόσο, στη χώρα μας οι διαφορές είναι πιο σημαντικές, καθώς το 2015 το 28,4% των εργαζομένων που κατείχαν έως γυμνασιακή εκπαίδευση βρίσκονταν στο όριο της φτώχειας, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ ήταν 19%. Ισχυρές είναι και οι αποκλίσεις μεταξύ των εργαζομένων που έχουν μέσο επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ μόνο μεταξύ εργαζομένων που είναι

απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης υπάρχει σύγκλιση στα ποσοστά φτώχειας. Τέλος, παρατηρούμε ότι ανεξαρτήτως εκπαιδευτικού επιπέδου, τόσο σε Ελλάδα όσο και σε ΕΕ, υπάρχει αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας.

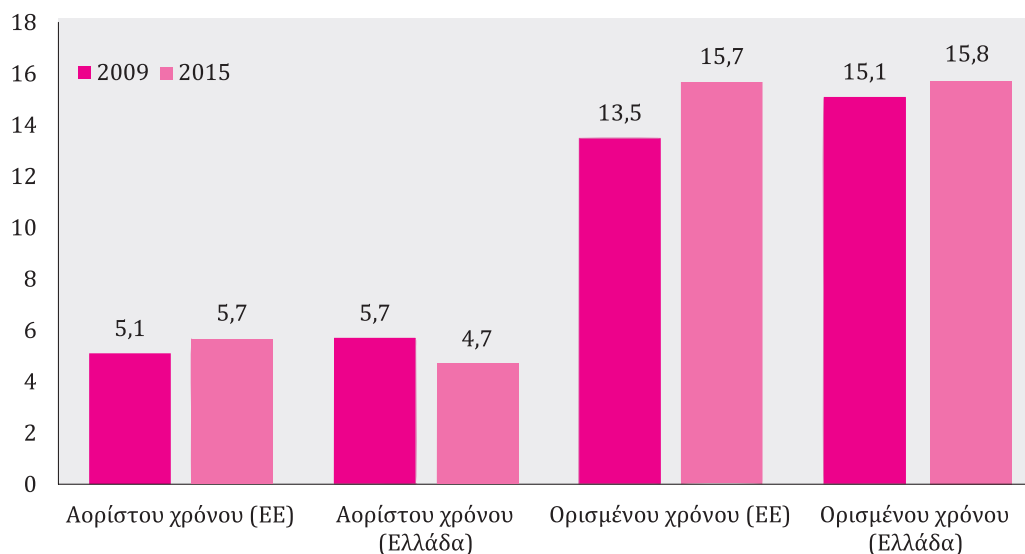
Διάγραμμα 4.5: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας σε Ελλάδα και ΕΕ ως προς το εκπαιδευτικό τους επίπεδο (2009 και 2015)

Πηγή: Eurostat

Στο Διάγραμμα 4.6 παρουσιάζεται το ποσοστό των εργαζομένων που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας ως προς τον τύπο της σύμβασης εργασίας τους για τα έτη 2009 και 2015. Όπως μπορούμε να δούμε, τόσο για την Ελλάδα όσο και για την ΕΕ το ποσοστό των εργαζομένων στο όριο της φτώχειας που έχουν συμβάσεις ορισμένου χρόνου είναι περίπου τριπλάσιο από εκείνο των εργαζομένων με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Τα ευρήματα αυτά καθιστούν προφανές πως οι σταθερές σχέσεις απασχόλησης όχι μόνο περιορίζουν την αβεβαιότητα των εργαζομένων ως προς το εργασιακό μέλλον τους, αλλά ταυτόχρονα εξασφαλίζουν και ένα σαφώς καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Βέβαια, παρατηρούμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας. Εξαίρεση συνιστούν οι εργαζόμενοι με συμβάσεις αορίστου χρόνου όπου το αντίστοιχο ποσοστό παρουσιάζει πτώση μεταξύ των ετών 2009 και 2015. Η μείωση αυτή υποδεικνύει πως η σύναψη συμβάσεων αορίστου χρόνου θωρακίζει τους εργαζομένους από τη γενικότερη τάση επιδείνωσης των όρων διαβίωσης και φτωχοποίησής τους.

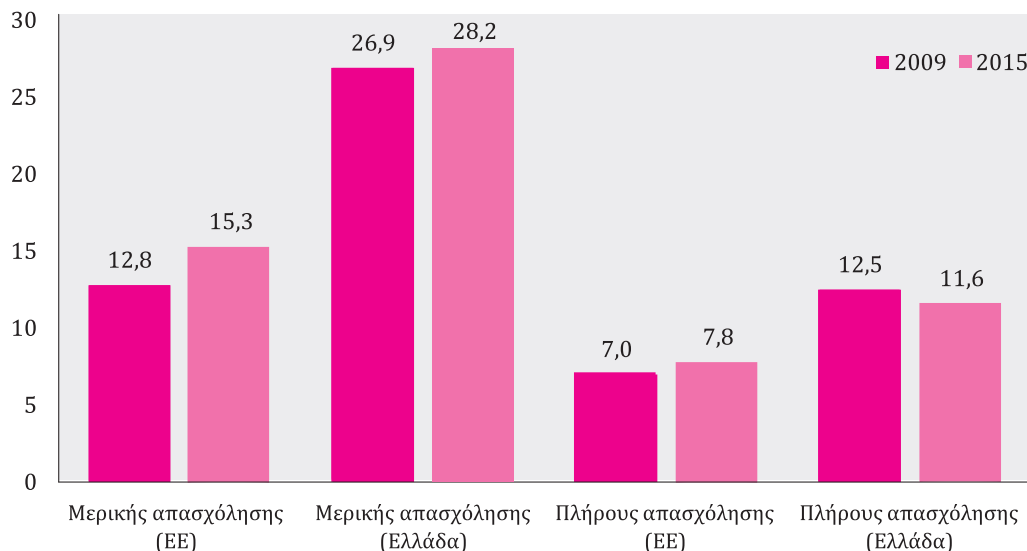
Διάγραμμα 4.6: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας ως προς τον τύπο της σύμβασης εργασίας τους σε Ελλάδα και ΕΕ (2009 και 2015)

Πηγή: Eurostat

Σε προηγούμενες Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015, 2016α) έχει εκφραστεί ο έντονος προβληματισμός του Ινστιτούτου για την ταχεία εξάπλωση των ευέλικτων μορφών εργασίας τόσο ως προς την αποτελεσματικότητά τους σχετικά με τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας όσο και για τις επιπτώσεις που θα έχουν στο επίπεδο διαβίωσης των εργαζομένων. Ειδικά για το επίπεδο διαβίωσης, ο ισχυρισμός αυτός επαληθεύεται στο Διάγραμμα 4.7, όπου παρουσιάζεται το ποσοστό των εργαζομένων που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας στην Ελλάδα και στην ΕΕ ως προς το χρόνο απασχόλησής τους. Είναι προφανές ότι οι εργαζόμενοι σε καθεστώς μη πλήρους απασχόλησης έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας. Ωστόσο, συγκρίνοντας τις μορφές απασχόλησης μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ, διαπιστώνουμε ότι στη χώρα μας υπάρχει σαφώς μεγαλύτερη αναλογία των εργαζομένων μη πλήρους απασχόλησης στο όριο της φτώχειας ως προς τους εργαζομένους που βρίσκονται σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης. Αυτό αναδεικνύει μια βαθιά διαίρεση στην εγχώρια αγορά εργασίας ως προς τις μισθολογικές απολαβές και εν γένει τα εργασιακά δικαιώματα και ταυτόχρονα υπογραμμίζει πως δεν υπάρχει αποτελεσματικό δίκτυο προστασίας για τους εργαζομένους με ελαστικές εργασιακές σχέσεις.

Διάγραμμα 4.7: Ποσοστό (%) εργαζομένων στο όριο της φτώχειας σε Ελλάδα και ΕΕ ως προς το χρόνο απασχόλησής τους (2009 και 2015)

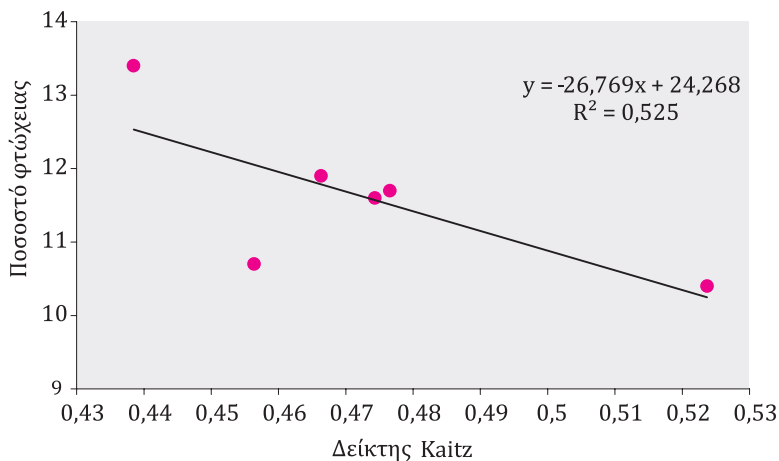
Πηγή: Eurostat

Παρατηρούμε επίσης ότι στην ΕΕ υπάρχει αύξηση του ποσοστού εργαζομένων στο όριο της φτώχειας και στις δύο κατηγορίες απασχόλησης, με τη μεγαλύτερη όμως αύξηση να εντοπίζεται στους εργαζομένους μη πλήρους απασχόλησης. Αντιθέτως, στην Ελλάδα εμφανίζονται δύο αντίστροφες τάσεις, καθώς προκύπτει αύξηση του ποσοστού εργαζομένων μη πλήρους απασχόλησης που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας και μείωση του αντίστοιχου ποσοστού εργαζομένων υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης.

Το Διάγραμμα 4.8 αποτυπώνει την αρνητική σχέση μεταξύ του ποσοστού φτώχειας των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης και του δείκτη Kaitz⁴³. Μείωση του κατώτατου μισθού συνοδεύεται από αύξηση του ποσοστού φτώχειας των εργαζομένων. Συνεπώς, η αύξηση του κατώτατου μισθού, πέρα από τις ευεργετικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει συνολικά στο μακροοικονομικό σύστημα, συνιστά και ένα σημαντικό εργαλείο καταπολέμησης της φτώχειας (iAGS, 2016).

43. Ο δείκτης Kaitz εκτιμά το λόγο του κατώτατου μισθού προς τον διάμεσο μισθό πλήρους απασχόλησης. Αύξηση (μείωση) του δείκτη Kaitz υποδεικνύει περιορισμό (διεύρυνση) των μισθολογικών ανισοτήτων μεταξύ των χαμηλότερα αμειβόμενων εργαζομένων και των υπολοίπων.

Διάγραμμα 4.8: Ποσοστό (%) φτώχειας εργαζομένων πλήρους απασχόλησης και δείκτης Kaitz (2010-2015)

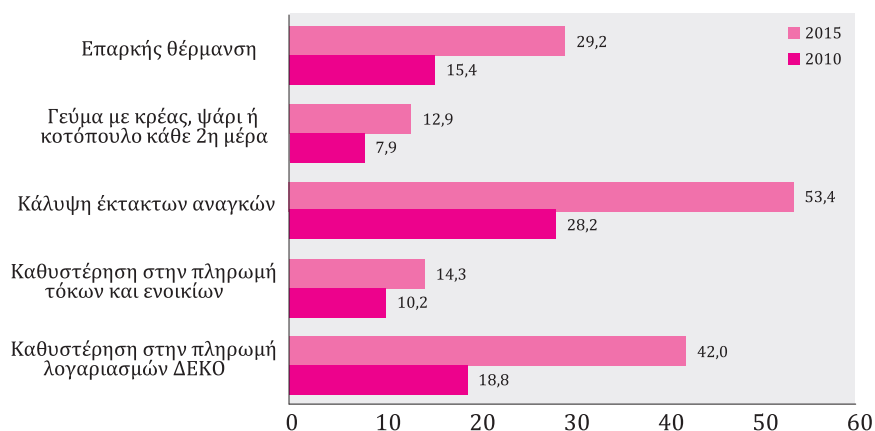

Πηγή: Eurostat και OECD (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

4.4 Οικονομική αδυναμία και υλική αποστέρηση των ελληνικών νοικοκυριών

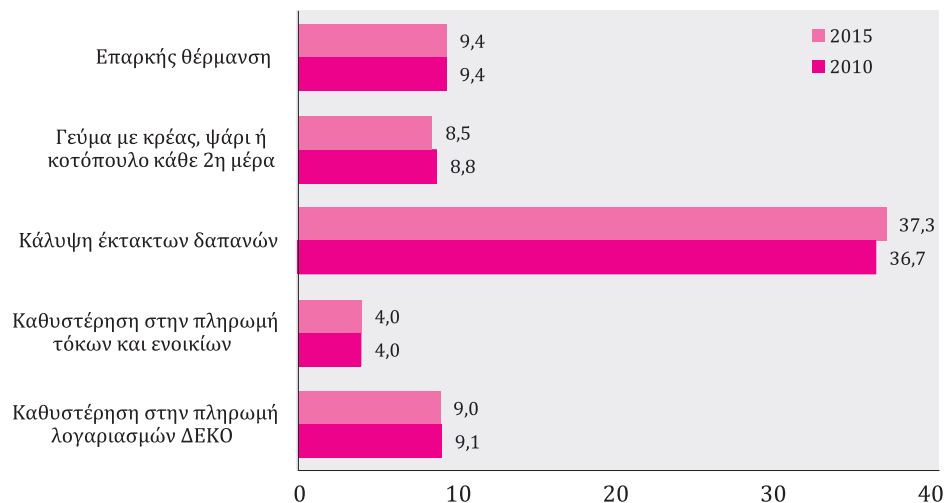
Ο συνδυασμός ανεργίας και μείωσης του διαθέσιμου εισοδήματος έχει αρνητικές επιδράσεις στη δυνατότητα των νοικοκυριών να καλύψουν βασικές ανάγκες τους. Στο Διάγραμμα 4.9 παρουσιάζεται το ποσοστό του πληθυσμού στην Ελλάδα που αδυνατεί να καλύψει επιλεγμένες βασικές ανάγκες του, ενώ στο Διάγραμμα 4.10 εμφανίζονται τα αντίστοιχα ποσοστά για την ΕΕ.

Διάγραμμα 4.9: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες (2010 και 2015)

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 4.10: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην ΕΕ που αδυνατεί να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες (2010 και 2015)

Πηγή: Eurostat

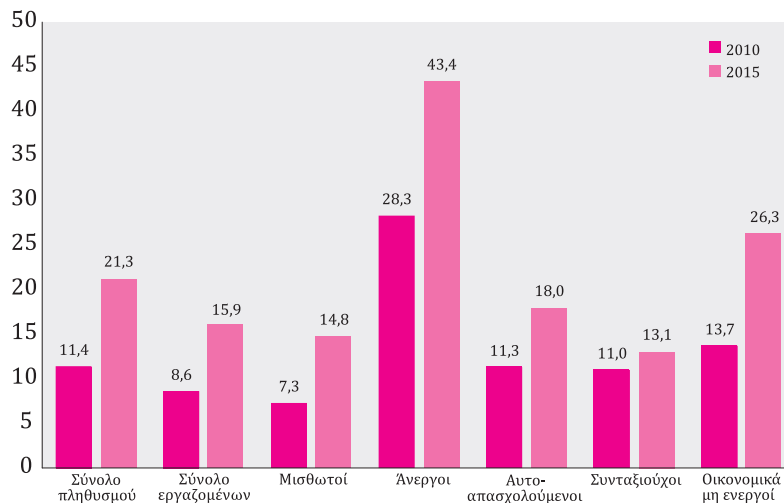
Παρατηρούμε ότι το ποσοστό των νοικοκυριών στην Ελλάδα που εμφανίζει αδυναμία επαρκούς θέρμανσης της οικίας τους αυξάνεται από 15,4% το 2010 σε 29,2% το 2015. Αντίστοιχα στις χώρες της ΕΕ το αντίστοιχο ποσοστό παραμένει σταθερό και χαμηλότερο του 10%. Αύξηση εμφανίζει και το ποσοστό των νοικοκυριών στην Ελλάδα που αδυνατούν να καταναλώσουν γεύμα με κρέας, ψάρι ή κοτόπουλο κάθε 2η μέρα από 7,9% το 2010 σε 12,9% το 2015, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ εμφανίζει σταθερότητα σε επίπεδα κάτω του 9%. Χαρακτηριστικό της οικονομικής αδυναμίας στην οποία έχουν περιέλθει τα ελληνικά νοικοκυριά είναι η πολύ μεγάλη αύξηση εκείνων που αδυνατούν να καλύψουν έκτακτες δαπάνες, το ποσοστό των οποίων αυξάνεται από 28,2% το 2010 σε 53,4% το 2015. Η αδυναμία αυτή ουσιαστικά αποτυπώνει αφενός τη μεγάλη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, αφετέρου την κατάρρευση των αποταμιεύσεών τους. Αντίθετα στην ΕΕ, αν και το ίδιο ποσοστό είναι σχετικά υψηλό, παρουσιάζει ωστόσο σταθερότητα. Αυξανόμενο είναι επίσης και το ποσοστό των νοικοκυριών στην Ελλάδα που εμφανίζει καθυστερήσεις στην πληρωμή τόκων και ενοικίων (από 10,2% το 2010 σε 14,3% το 2015), όταν το ίδιο ποσοστό στην ΕΕ παραμένει σταθερό στο ιδιαίτερα χαμηλό 4%. Τέλος, γενικευμένα χαρακτηριστικά φαίνεται να αποκτά η αδυναμία πληρωμής λογαριασμών ΔΕΚΟ στην ώρα τους, καθώς το ποσοστό αυξάνεται από 18,8% το 2010 σε 42% το 2015. Σαφώς χαμηλότερο και σταθερό στα επίπεδα του 9% είναι το αντίστοιχο ποσοστό των νοικοκυριών της ΕΕ.

Συμπερασματικά, προκύπτει πως οι πολιτικές λιτότητας επέφεραν δραματική επίπτωση στους όρους διαβίωσης των ελληνικών νοικοκυριών, γεγονός που αποτυπώνεται στη μεγάλη μείωση την οποία εμφανίζει το κατώφλι σχετικής φτώχειας στα 4.500 ευρώ (από 7.170 ευρώ το 2010) και στο ισχνό ποσοστό

νοικοκυριών που μπορεί να αποταμιεύσει και το οποίο εκτιμάται στο 1,5% του συνόλου (ΓΣΕΒΕΕ, 2017). Συγκρίνοντας τα ελληνικά νοικοκυριά με εκείνα της ΕΕ, παρατηρούμε πως σε ορισμένους τομείς όπου είχαν καλύτερες επιδόσεις το 2010, όπως, π.χ., στο να έχουν γεύμα με κρέας, ψάρι, ή κοτόπουλο κάθε 2η ημέρα ή στη δυνατότητα κάλυψης έκτακτων δαπανών, το 2015 οι επιδόσεις τους υστερούν. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι συγκριτικά με το 2014 τα ελληνικά νοικοκυριά εμφανίζουν βελτίωση στην κάλυψη ορισμένων βασικών αναγκών.⁴⁴ Συγκρίνοντας τους όρους διαβίωσης των ελληνικών νοικοκυριών με εκείνων της ΕΕ, μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα πως βρίσκονται σε διευρυνόμενη απόκλιση.

Η επιδείνωση των όρων διαβίωσης των ελληνικών νοικοκυριών κατά τη διάρκεια της κρίσης επιβεβαιώνεται και στο Διάγραμμα 4.11, όπου παρουσιάζεται η εξέλιξη του δείκτη σοβαρής υλικής αποστέρησης⁴⁵ τόσο στο σύνολο του πληθυσμού όσο και κατά καθεστώς απασχόλησης. Το πλεονέκτημα του δείκτη αυτού είναι ότι προσφέρει μια πιο συγκεκριμένη εικόνα ως προς τη φτώχεια των νοικοκυριών στην πιο απόλυτη και ακραία μορφή της. Ειδικότερα, στο σύνολο του πληθυσμού το ποσοστό που βρίσκεται σε κατάσταση σοβαρής υλικής αποστέρησης αυξάνεται από 11,4% το 2010 σε 21,3% το 2015. Αυτό σημαίνει πως τουλάχιστον ένας στους πέντε Έλληνες εμφανίζει σοβαρά προβλήματα διαβίωσης.

Διάγραμμα 4.11: Δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης στο σύνολο του πληθυσμού και κατά καθεστώς απασχόλησης στην Ελλάδα (ηλικία άνω των 18 ετών, 2010 και 2015)

Πηγή: Eurostat

44. Βλ. INE ΓΣΕΕ (2016α).

45. Για το περιεχόμενο της σοβαρής υλικής αποστέρησης βλ. Eurostat (2012).

Αντίστοιχη αύξηση από 8,6% σε 15,9% εμφανίζει και το ποσοστό των εργαζομένων που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα διαβίωσης. Όσον αφορά τις επιμέρους ομάδες του πληθυσμού, παρατηρούμε ότι η μεγαλύτερη αύξηση εντοπίζεται στους ανέργους από 28,3% σε 43,4% και ακολουθεί ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός από 13,7% σε 26,3%, οι μισθωτοί εργαζόμενοι από 7,3% σε 14,8%, οι αυτοαπασχολούμενοι από 11,3% σε 18% και τελευταίοι οι συνταξιούχοι από 11% σε 13,1%. Τέλος, σε σχέση με το 2014⁴⁶, όλες οι κατηγορίες απασχολούμενων εμφανίζουν αύξηση των ποσοστών σοβαρής υλικής αποστέρησης, με εξαίρεση τους ανέργους και τους συνταξιούχους, που παραμένουν σταθεροί.

Ο Πίνακας 4.1 εμφανίζει το ποσοστό του φόρου στο εισόδημα και στις ασφαλιστικές εισφορές και του φόρου στον πλούτο ως προς το ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα του 20% των φτωχότερων (S1) και των πλουσιότερων (S5) νοικοκυριών.⁴⁷

Πίνακας 4.1: Φορολογική επιβάρυνση των φτωχότερων και των πλουσιότερων νοικοκυριών (2010 και 2015)

Κατηγοριοποίηση νοικοκυριών	Φόρος εισοδήματος και ασφαλιστικών εισφορών προς ακαθάριστο εισόδημα		Φόρος περιουσίας προς ακαθάριστο εισόδημα	
	2010	2015	2010	2015
Φτωχότερα	6,13%	9,08%	0,14%	6,04%
Πλουσιότερα	28,41%	30,04%	0,12%	2,46%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Παρατηρούμε ότι το ποσοστό του φόρου εισοδήματος και των ασφαλιστικών εισφορών ως προς το ακαθάριστο εισόδημα αυξήθηκε περισσότερο στα φτωχότερα νοικοκυριά σε σχέση με τα πλουσιότερα κατά 2,95% και 1,63% αντίστοιχα. Οι διαφορές αυτές υποδεικνύουν πως ο επιμερισμός του φορολογικού βάρους ήταν δυσανάλογος στα φτωχότερα νοικοκυριά σε σχέση με τα πλουσιότερα. Η άδικη κατανομή του φορολογικού βάρους γίνεται ακόμα πιο εμφανής αν συνυπολογίσουμε το φόρο περιουσίας, ο οποίος επιβαρύνει δυσανάλογα το ακαθάριστο εισόδημα των φτωχότερων νοικοκυριών από 0,14% το 2010 σε 6,04% το 2015, όταν την ίδια περίοδο η επιβάρυνση για τα πλουσιότερα νοικοκυριά αυξήθηκε από 0,12% σε 2,46%. Στο πλαίσιο αυτό η μείωση του αφορολόγητου ορίου, την οποία απαιτούν οι δανειστές στο πλαίσιο της δεύτερης αξιολόγησης ως μέσο διευρύνσης της φορολογικής βάσης για τη μεσοπρόθεσμη διατήρηση υψηλών πρωτο-

46. Βλ. INE ΓΣΕΕ (2016α).

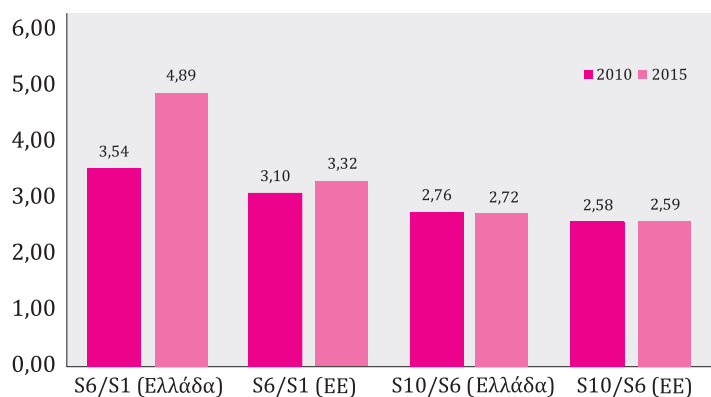
47. Για την ταξινόμηση σε φτωχότερα και πλουσιότερα νοικοκυριά χρησιμοποιήσαμε μικροδεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) για τα έτη 2010 και 2015. Όσον αφορά το ύψος του ακαθάριστου εισοδήματος βάσει του οποίου γίνεται η διάκριση των νοικοκυριών, αυτό έχει ως εξής: Το 2010 το 20% των φτωχότερων νοικοκυριών λάμβανε ακαθάριστο εισόδημα λιγότερο των 10.245 ευρώ, ενώ για το 2015 το όριο ήταν τα 8.184 ευρώ. Τα αντίστοιχα όρια για τα πλουσιότερα νοικοκυριά ήταν άνω των 41.380 ευρώ για το 2010 και άνω των 28.264 ευρώ για το 2015.

γενών πλεονασμάτων, είναι κοινωνικά άδικη, αφού θα επιμερίσει δυσανάλογα το δημοσιονομικό κόστος και θα αυξήσει περαιτέρω τη φτωχοποίηση της κοινωνίας. Συνεπώς, η δημοσιονομική προσαρμογή από την πλευρά των εσόδων δεν πρέπει να επιτευχθεί μέσω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης προς τα φτωχότερα νοικοκυριά, αλλά μέσω της δικαιότερης φορολογικής επιβάρυνσης και της πάταξης της φοροδιαφυγής. Επιπλέον, όπως υποστηρίζει ο ΟΟΣΑ (OECD, 2015b), μια φορολογική πολιτική που στοχεύει στην άμβλυση της φτώχειας και των ανισοτήτων μπορεί να έχει θετικές επιπτώσεις και στην οικονομική μεγέθυνση.

4.5 Η εξέλιξη της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα

Στο Διάγραμμα 4.12 παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα για την εξέλιξη της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα και την ΕΕ⁴⁸ βάσει της κατανομής του εισοδήματος μεταξύ των πληθυσμιακών δεκατημορίων και πιο συγκεκριμένα των δεικτών S10/S6 και S6/S1⁴⁹. Παρατηρούμε ότι ο δείκτης S6/S1 στη διάρκεια της κρίσης εμφανίζει σημαντική αύξηση της τάξης του 38,1%. Η μεταβολή αυτή υποδεικνύει πως η κρίση στην Ελλάδα έπληξε περισσότερο τα χαμηλότερα τμήματα της εισοδηματικής κατανομής, γεγονός που έχει επισημανθεί και σε προγενέστερη Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015). Ο ίδιος δείκτης στην ΕΕ σημειώνει επίσης αύξηση, η οποία όμως είναι αρκετά περιορισμένη.

Διάγραμμα 4.12: Δείκτες ανισότητας S10/S6 και S6/S1 σε Ελλάδα και ΕΕ (2010 και 2015)

Πηγή: Eurostat

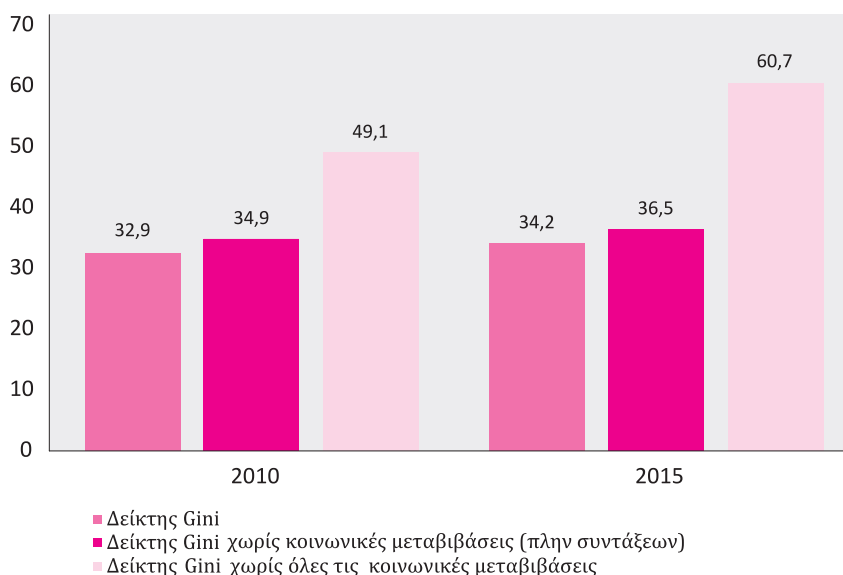
48. Βλ. επίσης iAGS (2017).

49. Ο δείκτης S10/S6 δείχνει το λόγο του εισοδηματικού μεριδίου που απολαμβάνει το 10ο πιο ευκατάστατο δεκατημόριο του πληθυσμού προς το αντίστοιχο 6ο πληθυσμιακό δεκατημόριο στη σειρά κατάταξης. Αντίστοιχα, ο δείκτης S6/S1 δείχνει το λόγο του εισοδηματικού μεριδίου που απολαμβάνει το 6ο πιο ευκατάστατο δεκατημόριο του πληθυσμού προς το αντίστοιχο 1ο πληθυσμιακό δεκατημόριο με το χαμηλότερο εισόδημα.

Όσον αφορά το δείκτη S10/S6 τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ, δεν προκύπτουν αξιοσημείωτες μεταβολές. Αυτό σημαίνει πως στην περίπτωση της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της κρίσης η άνιση κατανομή του εισοδήματος έγινε κυρίως σε βάρος των χαμηλότερων εισοδηματικών τάξεων.

Το Διάγραμμα 4.13 δείχνει την εξέλιξη του δείκτη Gini⁵⁰ μεταξύ 2010-2015. Όπως μπορούμε να δούμε, κατά την περίοδο της κρίσης, ο δείκτης Gini αυξήθηκε⁵¹ εξαιτίας της επιδείνωσης της θέσης των κατώτερων εισοδηματικών τάξεων. Στο ίδιο διάγραμμα εμφανίζονται επίσης δύο εναλλακτικές εκτιμήσεις του δείκτη Gini, στη μια περίπτωση χωρίς την επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων (εξαιρουμένων των συντάξεων) και στη δεύτερη περίπτωση χωρίς όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνικές μεταβιβάσεις.

Διάγραμμα 4.13: Δείκτης Gini με και χωρίς κοινωνικές μεταβιβάσεις για την Ελλάδα (2010 και 2015)

Πηγή: Eurostat

50. Ο δείκτης Gini λαμβάνει τιμές από 0 έως 100. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει απόλυτη ισοκατανομή των εισοδημάτων, ενώ στη δεύτερη απόλυτη ανισότητα.

51. Για τα ίδια έτη ο δείκτης Gini συνολικά στην ΕΕ ήταν σχεδόν αμετάβλητος και σε επίπεδα χαμηλότερα από εκείνον της Ελλάδας (30,5 το 2010 και 31,0 το 2015). Αυτό σημαίνει πως το επίπεδο των ανισοτήτων στη χώρα μας διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Στην πρώτη περίπτωση παρατηρούμε πως οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (πλην των συντάξεων) με κυριότερη το επίδομα ανεργίας έχουν περιορισμένες επιπτώσεις στην άνιση κατανομή του εισοδήματος. Ειδικότερα, ο δείκτης Gini το 2010 αυξάνεται μόλις κατά 2 μονάδες, ενώ το 2015 κατά 2,3 μονάδες. Αντιθέτως, ιδιαίτερα ισχυρή είναι η συμβολή των συντάξεων στην άμβλυνση της οικονομικής ανισότητας, η οποία μάλιστα ενισχύεται ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια της κρίσης. Παρατηρούμε ότι ο δείκτης Gini αυξάνεται σε 49,1 το 2010 και σε 60,7 το 2015. Η εξέλιξη αυτή αποδεικνύει αφενός το ειδικό βάρος που έχουν οι συντάξεις⁵² στον περιορισμό της οικονομικής ανισότητας στην Ελλάδα και αφετέρου την περιορισμένη αποτελεσματικότητα των υπόλοιπων κοινωνικών μεταβιβάσεων.

Ο Πίνακας 4.2 παρουσιάζει την ελαστικότητα του δείκτη *Gini* ως προς τις πηγές των εισοδημάτων⁵³ των νοικοκυριών. Η εκτίμηση της ελαστικότητας⁵⁴ μας δείχνει το μέγεθος της επίδρασης των επιμέρους εισοδημάτων στην οικονομική ανισότητα. Οι πηγές των εισοδημάτων⁵⁵ διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: Η πρώτη αποτελείται από τα πρωτογενή εισοδήματα, δηλαδή τα εισοδήματα που προέρχονται από την εργασία και την περιουσία, τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε μισθούς ή αμοιβές, εισόδημα από αυτοαπασχόληση, αγροτικό εισόδημα και εισόδημα από περιουσία (ενοίκια, τόκους κ.λπ.). Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από τα δευτερογενή εισοδήματα, δηλαδή τα εισοδήματα που προέρχονται από μεταβιβαστικές πληρωμές, όπως συντάξεις, επιδόματα ανεργίας κ.ά.

52. Σε επίπεδο ΕΕ οι συντάξεις επίσης συνιστούν τη σημαντικότερη παροχή άμβλυνσης της ανισότητας. Ωστόσο το ειδικό τους βάρος είναι πιο περιορισμένο. Αντιθέτως, οι λοιπές μεταβιβαστικές πληρωμές έχουν συγκριτικά μεγαλύτερη επίδραση.

53. Για την εκτίμηση των ανισοτήτων χρησιμοποιήσαμε το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα το οποίο προκύπτει από την τροποποιημένη κλίμακα του ΟΟΣΑ ώστε να σταθμίσουμε τα διαφορετικά μεγέθη των νοικοκυριών (OECD, 2013).

54. Η μεθοδολογία εκτίμησης των ελαστικότητων του δείκτη *Gini* βασίζεται στους Shorrocks (1982), Lerman and Yitzhaki (1985) και López-Feldman (2006).

55. Για την ταξινόμηση των εισοδημάτων ως προς την πηγή και για την εκτίμηση της ελαστικότητας χρησιμοποιήσαμε μικροδεδομένα από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ. Αντίστοιχες εκτιμήσεις για το 2011 έχουν γίνει από τον Mitrakos (2014).

Πίνακας 4.2: Ελαστικότητα του δείκτη Gini ως προς την πηγή των εισοδημάτων για την Ελλάδα (2010 και 2015)

Πηγή εισοδημάτων	2010		2015	
	Μερίδιο εισοδημάτων	Ελαστικότητα (%)	Μερίδιο εισοδημάτων	Ελαστικότητα (%)
Μισθοί ή αμοιβές	34,87%	0,031	35,29%	0,081
Εισόδημα από αυτοαπασχόληση	15,39%	0,117	11,25%	0,053
Αγροτικό εισόδημα	2,58%	-0,019	2,57%	-0,011
Εισόδημα από περιουσία	3,93%	0,057	1,40%	0,008
Συντάξεις	40,57%	-0,140	46,75%	-0,088
Λοιπές μεταβιβαστικές πληρωμές	2,66%	-0,046	2,74%	-0,043

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (εκτιμήσεις ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

Ξεκινώντας από το 2010, διαπιστώνουμε ότι μια μεταβολή στα πρωτογενή εισοδήματα οδηγούν σε αύξηση της ανισότητας με εξαίρεση το αγροτικό εισόδημα. Ειδικότερα, η μεγαλύτερη συμβολή στη διεύρυνση της ανισότητας προέρχεται από τους αυτοαπασχολούμενους, καθώς μια αύξηση του αντίστοιχου εισοδήματος κατά 1% διευρύνει την ανισότητα κατά 0,117%. Τη δεύτερη μεγαλύτερη συμβολή στη διεύρυνση των ανισοτήτων κατέχει το εισόδημα από περιουσία (0,057%) και ακολουθεί το εισόδημα από μισθωτή εργασία (0,031%). Αντιθέτως, η ενίσχυση κατά 1% του πρωτογενούς εισοδήματος που προέρχεται από τον αγροτικό τομέα συμβάλλει κατά 0,019% στη μείωση των ανισοτήτων. Όσον αφορά τα δευτερογενή εισοδήματα, επιβεβαιώνεται το ειδικό βάρος που έχουν οι μεταβιβαστικές πληρωμές στον περιορισμό της ανισότητας, με πρώτες τις συντάξεις (-0,14%) και ακολουθούν οι υπόλοιπες μεταβιβαστικές πληρωμές (-0,046%), όπου το μεγαλύτερο μερίδιο καταλαμβάνει το επίδομα ανεργίας.

Για το 2015 προκύπτουν μια σειρά από μεταβολές με την πιο σημαντική να εντοπίζεται στο εισόδημα των μισθωτών, όπου η ελαστικότητα του δείκτη Gini υπερδιπλασιάζεται από 0,031% σε 0,081%. Η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στις επιπτώσεις της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης. Το εισόδημα από αυτοαπασχόληση εξακολουθεί να έχει αξιοσημείωτη συμβολή (0,053%) στη διεύρυνση των ανισοτήτων, αν και όχι με την ίδια ένταση όπως το 2010. Ως βασική αιτία της παραπάνω μείωσης εμφανίζεται η συμπίεση στα εισοδήματα των αυτοαπασχολούμενων, κυρίως στα ανώτερα επίπεδα. Επίσης μεγάλη πτώση εμφανίζει και η ελαστικότητα του δείκτη Gini που σχετίζεται με τα εισοδήματα από περιουσία (0,008%). Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται στη δραματική συρρίκνωση της περιουσίας των πολιτών κατά τη διάρκεια της κρίσης σε συνδυασμό με την υπέρμετρη φορολόγηση των ακινήτων, ώστε τα καθαρά εισοδήματα που απορρέουν από την περιουσία να μην έχουν πλέον συμβολή στην εισοδηματική ανισότητα. Αναφορικά με το αγροτικό εισόδημα, εξακολουθεί, όπως και το 2010, να έχει θετική συμ-

βολή στην άμβλυνση των ανισοτήτων περίπου στον ίδιο βαθμό. Στον αντίποδα, οι συντάξεις συνεχίζουν να αποτελούν το μεγαλύτερο μέσο άμβλυνσης των ανισοτήτων παρά τη μικρή μείωση της ελαστικότητας (-0,088%). Τέλος, όσον αφορά τις λοιπές μεταβιβαστικές πληρωμές διατηρούν την ίδια θετική συμβολή (-0,043%) στον περιορισμό των ανισοτήτων όπως και το 2010.

Στον Πίνακα 4.3 παρουσιάζονται οι μεταβολές στο δείκτη Gini που προκύπτουν στο εσωτερικό ορισμένων βασικών κοινωνικοοικονομικών ομάδων του πληθυσμού.

Πίνακας 4.3: Δείκτης Gini ως προς διάφορες κοινωνικοοικονομικές ομάδες (2010 και 2015)

Κοινωνικοοικονομικές ομάδες	2010	2015
Υπάλληλοι ιδιωτικού τομέα	0,299	0,307
Υπάλληλοι δημόσιου τομέα	0,233	0,233
Αυτοαπασχολούμενοι πλην αγροτών	0,362	0,392
Αγρότες	0,295	0,346
Άνεργοι	0,310	0,431
Συνταξιούχοι	0,267	0,254
Μέση σταθμισμένη απόλυτη απόκλιση	3,46%	6,24%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το 2010 η υψηλότερη ανισότητα ως προς την κατανομή του εισοδήματος εντοπίζεται στους αυτοαπασχολούμενους πλην αγροτών (0,362) και ακολουθούν οι άνεργοι (0,310), οι υπάλληλοι του ιδιωτικού τομέα (0,299), οι αγρότες (0,295), οι συνταξιούχοι (0,267), ενώ η χαμηλότερη εντοπίζεται στους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα (0,233). Μεταβολές προκύπτουν το 2015 με την πιο σημαντική αύξηση να εμφανίζεται στους ανέργους (0,431). Παρόλο που το επίδομα ανεργίας δεν συνιστά την αποκλειστική πηγή εισοδήματος για τη συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική ομάδα, η μείωση του αριθμού των δικαιούχων σε συνδυασμό με την έκρηξη της μακροχρόνιας ανεργίας συνέβαλαν στη διόγκωση των ανισοτήτων μεταξύ των ανέργων.⁵⁶ Όσον αφορά τις υπόλοιπες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, αυξήσεις εντοπίζονται κατά αύξουσα σειρά στους αυτοαπασχολούμενους πλην αγροτών (0,392), στους αγρότες (0,346) και στους υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα (0,307). Αντιθέτως, η ανισότητα μεταξύ των δημόσιων υπαλλήλων παραμένει αμετάβλητη, ενώ η μοναδική μείωση εντοπίζεται στους συνταξιούχους

56. Ο ισχυρισμός αυτός επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της ΓΣΕΒΕΕ (2017) όπου το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας ανέρχεται στο 73,3% του συνολικού αριθμού των ανέργων, ενώ από το σύνολο των ανέργων μελών των νοικοκυριών μόλις το 9,5% λαμβάνει επίδομα ανεργίας.

(0,254) και η οποία αποδίδεται στην περικοπή των αντίστοιχων εισοδημάτων που βρίσκονται στις ανώτερες κλίμακες συντάξεων. Τέλος, στον Πίνακα 4.3 παρουσιάζεται μια αξιοσημείωτη αύξηση της μέσης σταθμισμένης (ως προς το διαθέσιμο εισόδημα) απόλυτης απόκλισης των επιμέρους δεικτών Gini από 3,46% σε 6,24%. Η εξέλιξη αυτή υποδεικνύει τη διεύρυνση των ανισοτήτων όχι μόνο στο εσωτερικό του ελληνικού πληθυσμού γενικά, αλλά και μεταξύ των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών ομάδων.

Κεφάλαιο 5

**Οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις
και η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα:
Οι θέσεις των συνδικάτων**

Οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα: Οι θέσεις των συνδικάτων

5.1 Εισαγωγή

Η ελληνική οικονομία και κοινωνία χρειάζονται σήμερα ένα αξιόπιστο σχέδιο απεμπλοκής από την κρίση χρέους και την οικονομική και κοινωνική κρίση. Στον πυρήνα αυτού του σχεδίου πρέπει να βρίσκονται οι αξίες, οι ιδέες και οι προτάσεις οικονομικής πολιτικής που πρωταρχικά θα εξυπηρετούν τους εργαζομένους, τους ανέργους, την πλειονότητα της κοινωνίας. Το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας δεν είναι μόνο το μέσο προστασίας των εργαζομένων, αλλά –όπως έχουμε δείξει στις Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ– αποτελεί και θεσμικό μηχανισμό αναθέρμανσης της οικονομίας και δημιουργίας διατηρήσιμων συνθηκών οικονομικής μεγέθυνσης, απασχόλησης και κοινωνικής σταθερότητας.

Στο πλαίσιο αυτό η ΓΣΕΕ και τα ελληνικά συνδικάτα έχουν διατυπώσει προτάσεις πολιτικής για όλα τα μείζονα ζητήματα που αφορούν τις αλλαγές που έχουν γίνει και σχεδιάζονται να γίνουν στο ρυθμιστικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων και ευρύτερα στη λειτουργία της αγοράς εργασίας και έχουν αναπτύξει σειρά δράσεων σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο με στόχο να θέσουν στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης και της οικονομικής πολιτικής τον εργαζόμενο άνθρωπο και την ποιότητα της εργασίας. Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζουμε τις βασικές θέσεις και τις προτάσεις των συνδικάτων για το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας, καθώς επίσης και για την αντιμετώπιση του φαινομένου της αδήλωτης εργασίας.

5.2 Η κατάσταση των εργασιακών δικαιωμάτων στην Ελλάδα την περίοδο 2010-2016⁵⁷

Μετά το 2009 και το ξέσπασμα της κρίσης χρέους επιβλήθηκαν στην Ελλάδα ΠΟΠ τα οποία προέβλεπαν την υλοποίηση οριζόντιων μόνιμων μέτρων λιτότητας. Τα μέτρα αυτά μείωσαν και υποβάθμισαν σημαντικά το επίπεδο των μισθών και των συντάξεων, παραβιάζοντας σε πολλές περιπτώσεις ακόμη και τα ακραία όρια αξιοπρεπούς διαβίωσης. Συγχρόνως, υπονομεύθηκε ευθέως ο θεσμός των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και η δυνατότητα συλλογικών ρυθμίσεων

57. Η ενότητα αυτή συνθέτει τεχνικά κείμενα της ΓΣΕΕ που έχουν δημοσιευτεί στα «Νομικά Δελτία» της την περίοδο 2010-2016.

που υποστηριζόταν επί μια εικοσαετία από τον επικουρικό μηχανισμό της διαιτησίας του ΟΜΕΔ. Εκτός από το νομοθετικό πεδίο, η πλήρης απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων στη χώρα μας ολοκληρώθηκε με την κατεδάφιση όλου του προστατευτικού πλέγματος κανόνων και δικαιωμάτων. Την εικόνα της θεσμικής καταστροφής συμπληρώνει η υποβάθμιση του ΣΕΠΕ τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε υλικά μέσα, η οποία δυσκολεύει την επιτέλεση του ελεγκτικού του έργου σε μια εποχή που είναι αναγκαία και επιβεβλημένη η ουσιαστική και αποτελεσματική ενίσχυσή του.

Κατά την περίοδο 2010-2016, αφενός μέσω της προσφυγής της ΓΣΕΕ στα εθνικά δικαστήρια⁵⁸, αφετέρου με την κατάθεση καταγγελιών τόσο από τη Συνομοσπονδία όσο και από οργανώσεις-μέλη της σε ευρωπαϊκά και διεθνή ελεγκτικά όργανα⁵⁹, τονίστηκε ότι τα οικονομικά επιχειρήματα τα οποία επικαλούνται για

58. Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) Ολομ. υπ' αριθμ. 2307/2014 με την οποία κρίθηκε ότι οι διατάξεις του άρθρου 3, παρ. 1, 2 και 4 της Πράξης Υπουργικού Συμβουλίου 6/2012 για την απαγόρευση μονομερούς προσφυγής σε διαιτησία αντίκεινται στο άρθρο 22, παρ. 2 του Συντάγματος.

59. Αποφάσεις και Εκθέσεις ευρωπαϊκών και διεθνών ελεγκτικών οργάνων και διαδικασιών για την κατάσταση εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων την περίοδο 2010-2016.

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO)

- Έκθεση (365/2012) της τριμερούς Επιτροπής Συνδικαλιστικής Ελευθερίας (CFA, υπόθ. 2820).
- Τρεις Εκθέσεις (2011, 2013, 2014) της τριμερούς Επιτροπής Εφαρμογής Διεθνών Προτύπων (CAS).
- Έξι Εκθέσεις (2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016) της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και Συστάσεων (CEACR).
- Πολύ σημαντική ως προς την κατάσταση εφαρμογής στην Ελλάδα των κυρωμένων Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας ήταν η Έκθεση της Αποστολής Υψηλού Επιπέδου του ILO, η οποία επισκέφθηκε ως *fact finding mission* την Ελλάδα το Σεπτέμβριο του 2011, ύστερα από σχετική απόφαση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας (Ιούνιος 2011).

Συμβούλιο της Ευρώπης (CoE)

- Αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ, ECSR) στις Συλλογικές Προσφυγές 65/2011, 66/2011, 76/2012, 77/2012, 78/2012, 79/2012, 80/2012.
- ΕΕΚΔ, Έκθεση (Ιανουάριος 2016) για την πρόοδο εφαρμογής των αποφάσεών της (2015).

Ηνωμένα Έθνη (UN)

• Μηχανισμοί Ελέγχου (UN Treaty Bodies):

- Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Καταληκτικές Παρατηρήσεις στον Οικουμενικό Περιοδικό Έλεγχο (UPR, 2016).
- Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων: Καταληκτικές Παρατηρήσεις (CERD, 2016).
- Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα: Καταληκτικές Παρατηρήσεις (ICESCR, 2015).
- Επιτροπή για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών: Καταληκτικές Παρατηρήσεις (CEDAW, 2013).

• Ειδικές Διαδικασίες:

- Έκθεση Αποστολής στην Ελλάδα (30/11-8/12/2015) του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) Juan Pablo Bohoslavsky για τις επιπτώσεις του εξωτερικού χρέους και άλλων σχετικών διεθνών χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων των κρατών στην πλήρη άσκηση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα των οικονομικών, των κοινωνικών και των πολιτιστικών (υποβολή στο Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 29/2/2016).
- Έκθεση Αποστολής στην Ελλάδα (22-27 Απριλίου 2013) του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα του ΟΗΕ Cerphas Lumina για τις επιπτώσεις του εξωτερικού χρέους και άλλων σχετικών διεθνών χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων των κρατών στην πλήρη άσκηση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα των οικονομικών, των κοινωνικών και των πολιτιστικών (υποβολή στο Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 11/3/2014).

την εφαρμογή της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης στην Ελλάδα δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αιτιολογήσουν ούτε την καθολική και πολλαπλή παρέμβαση του κράτους στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων ούτε την αποτυχία του κράτους να τηρεί στην πράξη την υποχρέωσή του να σέβεται τόσο το ελληνικό Σύνταγμα όσο και τα διεθνή πρότυπα προστασίας της εργασίας, τα οποία είναι δεσμευτικά για τη χώρα λόγω της κύρωσης των σχετικών διεθνών συμβάσεων. Όλες οι κυβερνήσεις της περιόδου 2010-2016 υπερέβησαν κατά πολύ αυτό που θεωρείται αναγκαίο και αποδεκτό όριο σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων, καθώς τα μονομερή μέτρα που επιβλήθηκαν σε βάρος τους:

- Εισήγαγαν ανεπίτρεπτους θεσμικούς περιορισμούς στο σύστημα ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων, με σοβαρές παρεμβάσεις στην ΕΓΣΣΕ και στις κλαδικές ΣΣΕ, οι οποίες επί δεκαετίες λειτουργούσαν στην εθνική έννομη τάξη ως ο πάγιος και αποτελεσματικός μηχανισμός διαμόρφωσης κατώτατων ορίων αποδοχών και όρων εργασίας.
- Παρενέβησαν στην «καρδιά» της ελεύθερης συνδικαλιστικής δράσης και εκπροσώπησης των εργαζομένων μέσω των σωματείων και των δημοκρατικά εκλεγμένων εκπροσώπων τους, αναθέτοντας σε κακέκτυπα μορφώματα εκπροσώπησης (τις «Ενώσεις Προσώπων») την αρμοδιότητα και την ευθύνη σύναψης επιχειρησιακής ΣΣΕ δεσμευτικής για όλους τους εργαζομένους.
- Δεν έχουν προσδιορισμένο και περιορισμένο χρονικό διάστημα, αλλά είναι μόνιμα, μολονότι το πρόγραμμα σταθεροποίησης έχει συγκεκριμένα χρονικά όρια και διάρκεια.
- Είναι δυσανάλογα και ακατάλληλα, και έχουν ληφθεί χωρίς να εξεταστούν με επάρκεια χρόνου και στοιχείων άλλες περισσότερο κατάλληλες εναλλακτικές λύσεις.
- Είναι άνισα και ευνοούν τις διακρίσεις σε βάρος των εργαζομένων, ιδιαίτερα των πιο ευάλωτων, ανατρέποντας όχι μόνο τα δικαιώματά τους, αλλά και όλη τους τη ζωή – επαγγελματική, προσωπική και οικογενειακή.

Επιπλέον, η ΓΣΕΕ, διαθέτοντας συγκεκριμένα στοιχεία, έχει αναδείξει το σωρευτικό αποτέλεσμα και τις επιπτώσεις των μέτρων που επιβλήθηκαν, τα οποία αποδεδειγμένα οδηγούν στις βασικές επιδιώξεις των μνημονιακών πολιτικών που είναι:

ΕΚΚΡΕΜΕΙΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ (μέχρι την ημερομηνία ολοκλήρωσης της συγγραφής της Ετήσιας Έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το 2017)

- *Συλλογική Προσφυγή της ΓΣΕΕ ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εκτεταμένη παραβίαση δικαιωμάτων των εργαζομένων που κατοχυρώνονται από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (Υπόθεση 111/2014) – Μετά τη δημόσια ακρόαση της υπόθεσης στις 20 Οκτωβρίου αναμένεται η έκδοση της απόφασης.*
- *Τον Αύγουστο του 2016 η ΓΣΕΕ επικαιροποίησε την Προσφυγή της στην ελεγκτική διαδικασία του ΙΛΟ για την παραβίαση σειράς Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας (ΔΣΕ).*

- Η περαιτέρω αποδυνάμωση του θεσμικού ρόλου και της ρυθμιστικής παρέμβασης των συνδικάτων, στην οποία οδήγησαν οι κρατικές παρεμβάσεις στο πλαίσιο των ΣΣΕ και σε θεμελιώδεις αρχές του εργατικού δικαίου (κατάργηση καθολικότητας ΕΓΣΣΕ, κατάργηση υποχρεωτικότητας και περιορισμός μετενέργειας των κλαδικών και των ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ, κατάργηση αρχής ευνοϊκότερης ρύθμισης).
- Η κυριαρχία του διευθυντικού δικαιώματος σε μια αγορά εργασίας η οποία είναι ταυτόχρονα εξαιρετικά ευέλικτη και χωρίς προστασία για τους εργαζομένους, καθώς έχουν καταργηθεί όλες οι ουσιαστικές θεσμικές εγγυήσεις για την παροχή αξιοπρεπούς εργασίας σε σταθερές θέσεις πλήρους απασχόλησης αορίστου χρόνου.
- Η αποδυνάμωση της δομής και της λειτουργίας των συνδικάτων και συνακόλουθα της συνοχής της συλλογικής εκπροσώπησης, καθώς τόσο ο σκοπός όσο και η επίπτωση των μέτρων είναι να επηρεάσουν αρνητικά την πρόθεση των εργαζομένων να αναπτύξουν συνδικαλιστική δράση και να γίνουν μέλη συνδικάτων, όταν η διαπραγματευτική δύναμη και ο ρόλος τους στην προστασία και στην προώθηση των οικονομικών, των εργασιακών και των κοινωνικοασφαλιστικών δικαιωμάτων έχει υπονομευτεί σοβαρά.

Επισημαίνεται βέβαια ότι, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου εφαρμογής των Μνημονίων διεθνούς δανεισμού της χώρας από το 2010 έως και σήμερα, ο τριμερής κοινωνικός διάλογος έχει διαπιστωμένα εκφυλιστεί σε μια εξαιρετικά συνοπτική, συνήθως όψιμα ενημερωτική και συνεπώς εικονική διαδικασία, η οποία καταδεικνύει το εύρος της διαρκούς και ανεπίτρεπτης παρέμβασης των διεθνών δανειστών της χώρας και των ελληνικών κυβερνήσεων στη συλλογική αυτονομία των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων των εργαζομένων και των εργοδοτών εμποδώνοντας ένα περιβάλλον ακύρωσης της κοινωνικής σύμπραξης.

Η ΓΣΕΕ στις επανειλημμένες προσφυγές της στα αρμόδια εθνικά και διεθνή δικαιοδοτικά και ελεγκτικά όργανα έχει επισημάνει τα ακόλουθα:

- i) Ο καταγισμός διαδοχικών, περίπλοκων, αλληλοσυγκρουόμενων και αενάως τροποποιούμενων μέτρων λιτότητας άμεσης και συχνά αναδρομικής εφαρμογής έχει επιτείνει τη γενική ανασφάλεια, σε συνδυασμό με τα διαρκή εμπόδια πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, ιδιαίτερα για τους οικονομικά ασθενείς, καταδεικνύοντας ότι η εθνική νομοθεσία δεν έχει την «ποιότητα» που απαιτείται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.
- ii) Η «ελληνική περίπτωση» σε ό,τι αφορά την εφαρμογή των εργασιακών δικαιωμάτων χαρακτηρίζεται από συνεχείς παραβιάσεις σε θεμελιώδη δικαιώματα καθώς και από τη συσσώρευση των συνεπειών τους τόσο ως προς την προσήκουσα άσκηση των δικαιωμάτων όσο και ως προς το ίδιο το περιεχόμενο των δικαιωμάτων. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι δεν

έχει ληφθεί κανένα μέτρο αποκατάστασης των διαπιστωμένων παραβιάσεων δικαιωμάτων, που προστατεύονται από διεθνή κείμενα δεσμευτικά για την Ελλάδα. Αντίθετα, υπήρξε νέα συμφωνία με το τρίτο Μνημόνιο του Αυγούστου του 2015 (και το συμπληρωματικό αυτού τον Ιούνιο του 2016) για επιβολή πρόσθετων μέτρων, χωρίς επιστροφή στο προϊσχύον πλαίσιο, ενώ οποιοδήποτε μέτρο αφορά τα εργασιακά και τα κοινωνικοασφαλιστικά θέματα συμφωνήθηκε να λαμβάνεται μόνο ύστερα από προηγούμενη συμφωνία με τους διεθνείς δανειστές της χώρας («Θεσμούς»).

- iii) Οι εξελίξεις στο εθνικό οικονομικό περιβάλλον, όπως επιτείνονται από τις διεθνείς οικονομικές πιέσεις και την απροθυμία των διεθνών πιστωτών να βρεθούν σταθερές και μακροχρόνιες λύσεις στην κρίση χρέους, έχουν οδηγήσει πλέον σε υπαρκτή διατάραξη των κοινωνικών ισορροπιών σε βάρος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με πολλαπλές, αλυσιδωτές και παράλληλες επιπτώσεις στην εγγύηση άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων μέσω της διακινδύνευσης των ατομικών και το αντίστροφο.
- iv) Δεδομένης της καθολικότητας, του αδιαίρετου χαρακτήρα και της αλληλεξάρτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που επιβεβαιώνονται και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν προϋπόθεση για την ουσιαστική και αποτελεσματική άσκηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Γ' αυτό η μείωση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων επηρεάζει όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους δημοκρατικούς θεσμούς.
- v) Τουλάχιστον τρία ζητήματα επηρεάζουν την άσκηση μεγάλου εύρους δικαιωμάτων του ανθρώπου: Πρώτον, οι περιορισμοί στο πεδίο εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων. Δεύτερον, η ουσιώδης απορρύθμιση του πλαισίου των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των ΣΣΕ ταυτόχρονα με τις παραβιάσεις σε θεμελιώδη συνδικαλιστικά δικαιώματα ως παράγοντες που επιτείνουν τις παραβιάσεις στα κοινωνικά δικαιώματα. Τρίτον, τα αυξανόμενα εμπόδια πρόσβασης στη Δικαιοσύνη των ατόμων που υφίστανται παραβιάσεις στα δικαιώματά τους.
- vi) Το «σωρευτικό αποτέλεσμα» των διαδοχικών και εκτεταμένων μέτρων λιτότητας που έχουν επιβληθεί, αλλά και οι διαδικασίες μέσω των οποίων αυτά έχουν αποφασιστεί, έχει προκαλέσει και συνεχίζει να προκαλεί σημαντική υποβάθμιση του επιπέδου και των συνθηκών διαβίωσης ολοένα και αυξανόμενων τμημάτων του πληθυσμού στην Ελλάδα, ενώ είναι αποκαλυπτικό ως προς το γεγονός ότι η εφαρμογή αποκλειστικά οικονομικών λύσεων στην οικονομική και κοινωνική κρίση έχει οδηγήσει στην κατάρρευση της εσωτερικής ζήτησης και της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους, καταδικάζοντας τη χώρα σε μακροχρόνια οικονομική ύφεση και κοινωνική αστάθεια.
- vii) Ύστερα από έξι χρόνια επιβολής και εφαρμογής μέτρων λιτότητας δεν έχει γίνει καμία επίσημη αξιολόγηση του κοινωνικού αντίκτυπού τους (Human

Rights Impact Assessment – HRIA), παρά τις επανειλημμένες προς τούτο συστάσεις και υποδείξεις των διεθνών ελεγκτικών οργάνων, ούτε βέβαια έχουν ληφθεί άμεσα και επαρκή διορθωτικά μέτρα καθώς και μέτρα αποκατάστασης γι' αυτούς που επηρεάστηκαν και συνεχίζουν να υφίστανται τις επιπτώσεις από τα μέτρα λιτότητας, ιδίως ως προς τα εργασιακά και τα κοινωνικοασφαλιστικά δικαιώματά τους. Σε καμιά δε περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι τα λεγόμενα «μέτρα αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής κρίσης» δεν είναι μέτρα αποκατάστασης της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πολύ περισσότερο μέτρα εφαρμογής κοινωνικών δικαιωμάτων. Μάλιστα τα διεθνή όργανα ελέγχου, διαπιστώνοντας επανειλημμένα το έλλειμμα στοιχείων αντίκτυπου στις εκθέσεις της Ελλάδας για την εφαρμογή διεθνών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν αρκούνται μόνο στη σύσταση άμεσης διαμόρφωσης αυτού του μηχανισμού, αλλά με βάση τους διαθέσιμους δείκτες (π.χ. φτώχειας, αποκλεισμού, στοιχεία απασχόλησης και ανεργίας, ευέλικτων μορφών εργασίας, ελλείμματα ασφαλιστικών ταμείων) ζητούν να συνδεθεί ρητά η διαδικασία αυτή με την αποκατάσταση της απρόσκοπτης άσκησης των προστατευόμενων δικαιωμάτων μέσω της χωρίς άλλη καθυστέρηση αναθεώρησης των μέτρων, όχι μόνο για όσους έχουν ήδη πληγεί από αυτά, αλλά και για όσους υπάρχει σημαντική διακινδύνευση να πληγούν.

viii) Σε κάθε περίπτωση, η παρατεταμένη εφαρμογή συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας, τα οποία στην πράξη έχουν μόνιμο χαρακτήρα⁶⁰:

- Έχει οδηγήσει σε υποβάθμιση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τελικά σε μη πραγμάτωσή τους.
- Έχει αντιστρέψει την ιεράρχηση των αξιών και των στόχων της ΕΕ, δίνοντας προτεραιότητα στους δημοσιονομικούς στόχους σε βάρος θεμελιωδών κοινωνικών αξιών και διαταράσσοντας τη δίκαιη ισορροπία οικονομικών και κοινωνικών στόχων κατά την εφαρμογή εθνικής πολιτικής ανάκαμψης από την κρίση χρέους.
- Υπονομεύει τη δυνατότητα της Πολιτείας να εγγυηθεί βασικά οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα εξαιτίας των δραστικών περικοπών στις κοινωνικές δαπάνες.
- Έχει οδηγήσει στην εγκαθίδρυση ενός περιβάλλοντος εκτεταμένων και μόνιμων παραβιάσεων των διεθνώς κατοχυρωμένων εργασιακών δικαιωμάτων και συνακόλουθα στην υπερδιόγκωση της αδήλωτης και της ψευδώς δηλωμένης εργασίας και του άτυπου τομέα της οικονομίας, στην εκτίναξη των παραβιάσεων της νομοθεσίας και στην εμπέδωση καταστάσεων εργασιακής ανισότητας, παρανομίας και βίας, που οφείλονται κυρίως στον σοβαρό αντίκτυπο της κατάργησης της συλλογικής προστασίας των

60. Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ (2015).

εργαζομένων μέσω ΣΣΕ, κυρίως αυτών που περιέχουν ενιαίους και ισότιμους όρους εργασίας (όπως η ΕΓΣΣΕ και οι κλαδικές ΣΣΕ, όταν κηρύσσονται γενικά υποχρεωτικές) σε συνδυασμό με τη γενική αποδυνάμωση των θεμελιωδών συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.

- Έχει αποδομήσει το κοινωνικό κράτος και εντείνει την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου του λαού, με αποτέλεσμα να φτωχοποιείται και να εξαθλιώνεται ολοένα και μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού, να διευρύνεται το κοινωνικό χάσμα και να διαρρηγνύεται ο κοινωνικός ιστός, όπως τονίζεται και από τα διεθνή ελεγκτικά όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Έχει ενισχύσει ακραία και μισαλλόδοξα στοιχεία και κλονίζει τους δημοκρατικούς θεσμούς.
- Διαβρώνει τα θεσμικά θεμέλια της ΕΕ ως μια ένωσης λαών που στηρίζεται στο σεβασμό και στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ισότητας και της αλληλεγγύης.

Τα διεθνή ελεγκτικά όργανα, μέσα από σημαντικές αποφάσεις αλλά και διαρκείς παρατηρήσεις προς τις ελληνικές κυβερνήσεις, έχουν διαπιστώσει τον διαρκή χαρακτήρα της παραβίασης των διεθνών κανόνων προστασίας για σειρά ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων και τα εργασιακά και τα συνδικαλιστικά δικαιώματα, τονίζουν τη βαθιά τους ανησυχία για την επίπτωση των μέτρων λιτότητας στα θεμελιώδη, και κυρίως στα κοινωνικά, δικαιώματα και εκφράζουν τη μεγάλη τους απογοήτευση για το ότι δεν υπάρχει συμμόρφωση στις αποφάσεις και στις συστάσεις τους, με αποτέλεσμα η κατάσταση στην Ελλάδα να είναι διαρκώς επιδεινούμενη.

Οι διαπιστωμένες παραβιάσεις αποκαλύπτουν το ασφυκτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα εργασιακά δικαιώματα έχουν εγκλωβιστεί εξαιτίας των επανειλημμένων και εκτεταμένων κρατικών παρεμβάσεων, μέσω μέτρων μόνιμου χαρακτήρα, ανάμεσα σε άλλα:

- Στο σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων και ΣΣΕ, όπως είχε θεμελιωθεί με το Ν. 1876/1990, όπως: i) παρεμβάσεις στο θεσμό, στη διαδικασία και στο περιεχόμενο της ΕΓΣΣΕ, με την οποία ρυθμίζονταν τα κατώτατα όρια αμοιβής και εργασίας για όλους τους εργαζομένους στην ελληνική επικράτεια, και συνακόλουθα στη συλλογική αυτονομία των εργαζομένων και των εργοδοτών να διαμορφώνουν, χωρίς την παρέμβαση του κράτους και ύστερα από ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις, τους όρους παροχής της εργασίας και ii) την ουσιαστική κατάργηση του κλαδικού επιπέδου συλλογικής διαπραγμάτευσης ως αποτέλεσμα της κατάργησης της επέκτασης της ισχύος των κλαδικών ΣΣΕ και της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης.
- Στα συνδικαλιστικά δικαιώματα με έναν διπλό τρόπο: Πρώτον, με τη θεσμική τους αποδυνάμωση, επιπλέον των όσων αναφέρονται παραπάνω και μέσω της χορήγησης δικαιώματος σύναψης επιχειρησιακών ΣΣΕ (και μάλιστα με δυνα-

τότητα δυσμενούς απόκλισης από τις ευνοϊκότερες κλαδικές ΣΣΕ) σε συλλογικά μορφώματα, τις «Ενώσεις Προσώπων», τα οποία δεν έχουν τις εγγυήσεις δημοκρατικής εκλογής και ανεξαρτησίας που πληρούν τα συνδικάτα. Δεύτερον, μέσω της λειτουργικής τους αποδυνάμωσης μέσω της επιβολής κλεισίματος το 2012 του Οργανισμού Εργατικής Εστίας (ΟΕΕ), του οποίου η χρηματοδότηση γινόταν αποκλειστικά από εισφορές των εργαζομένων, άρα δεν επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό και μέσω του οποίου διασφαλιζόταν με αυστηρές προϋποθέσεις το κόστος της ελάχιστης λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων για την εκπλήρωση του κοινωνικού τους έργου.

- Στο εύρος της μείωσης του κατώτατου μισθού και στον τρόπο εφαρμογής του μέτρου αυτού σε όλους τους εργαζομένους κάτω των 25 ετών.
- Στην επέκταση της δοκιμαστικής περιόδου στον ένα (1) χρόνο στις συμβάσεις αορίστου χρόνου, παράλληλα με την κατάργηση του δικαιώματος αποζημίωσης σε περίπτωση απόλυσης κατά τη διάρκειά της.
- Στην εισαγωγή διαδοχικών και παράλληλων μέτρων απορρύθμισης των εργασιακών δικαιωμάτων ταυτόχρονα στο ατομικό και στο συλλογικό επίπεδο εργατικής προστασίας και η συνακόλουθη επίπτωση της επιβληθείσας ευελιξίας στην αμοιβή και στους όρους εργασίας των εργαζομένων, όπως και οι δυσανάλογες επιπτώσεις της απορρύθμισης αυτής στην απασχόληση ευάλωτων ομάδων, όπως οι νέοι εργαζόμενοι, οι γυναίκες, τα άτομα με αναπηρία, οι εργαζόμενοι πλησίον της σύνταξης.
- Στη μη παράλληλη ενίσχυση, αν όχι υποβάθμιση, του ΣΕΠΕ, τόσο σε κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε υλικά μέσα για την επιτέλεση του ελεγκτικού του έργου, γεγονός που συμπληρώνει την εικόνα της εργασιακής ζούγκλας που έχει διαμορφωθεί στη χώρα.

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει τύχει περιθωριακής ή ανύπαρκτης προσοχής στις διαδικασίες που αφορούν τη στρατηγική εξόδου από την κρίση χρέους, ενώ είναι θεμιτή και νομιμοποιημένη η πραγματική ωφέλεια των μέτρων υπέρ του κοινωνικού συνόλου και η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος με όρους οικονομικής βιωσιμότητας, κοινωνικής αποτελεσματικότητας και αειφορίας, που θα εγγυώνται την ανάκαμψη και την ανάπτυξη με όρους διατηρησιμότητας, ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Η κυβέρνηση και οι θεσμοί είναι υπόλογοι γι' αυτή την κατάσταση και πρέπει να ληφθούν άμεσα μέτρα αποκατάστασης για την ανεμπόδιστη άσκηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανάμεσα στα οποία αυτά που σχετίζονται με την εργασία και την κοινωνική ασφάλιση.

5.3 Πλαίσιο βασικών θέσεων της ΓΣΕΕ για το ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας

5.3.1 Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας

- Να αποκατασταθεί η δυνατότητα επέκτασης/κήρυξης γενικά υποχρεωτικών κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ.
- Να αποκατασταθεί η αρχή της ευνοϊκότερης ρύθμισης στη συρροή κλαδικών ή ομοιοεπαγγελματικών με επιχειρησιακές ΣΣΕ και να καταργηθεί η πρόβλεψη του Ν. 4024/2011, άρθρο 37, παρ. 7, σύμφωνα με την οποία η επιχειρησιακή ΣΣΕ υπερισχύει των κλαδικών ή των ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ κατά παρέκκλιση της αρχής της ισχύος της ευνοϊκότερης για τον εργαζόμενο διάταξης.
- Να καταργηθεί η ικανότητα των «Ενώσεων Προσώπων» να συνάπτουν επιχειρησιακές ΣΣΕ.
- Οι κανονιστικοί όροι της ΣΣΕ που έληξε ή καταγγέλθηκε να εξακολουθούν να ισχύουν για ένα εξάμηνο και να εφαρμόζονται και στους εργαζομένους που προσλαμβάνονται στο διάστημα αυτό.
- Να αποκατασταθεί η μετενέργεια του συνόλου των όρων της ΣΣΕ μετά την πάροδο του εξαμήνου.
- Να αυστηροποιηθούν οι ποινικές κυρώσεις του άρθρου 21 του Ν. 1876/1990 και να προβλέπεται ότι εργοδότης ή εκπρόσωποι αυτού που παραβιάζουν όρους ισχύουσας ΣΣΕ ή ΔΑ ή ΥΑ να τιμωρούνται εκτός από χρηματική ποινή και με ποινή φυλάκισης. Ακόμη, η ποινική προστασία να επεκτείνεται και σε περίπτωση παραβίασης Κοινής Υπουργικής Απόφασης (ΚΥΑ) που εκδίδεται σε περιπτώσεις που είναι ανέφικτη η σύναψη ΣΣΕ λόγω έλλειψης εργοδοτικής οργάνωσης (άρθρο μόνο του Ν. 435/1968).
- Να καταργηθεί ο δεύτερος βαθμός διαιτησίας και η δυνατότητα άσκησης έφεσης κατά των διαιτητικών αποφάσεων ενώπιον Πενταμελούς Δευτεροβάθμιας Επιτροπής Διαιτησίας.
- Να καταργηθεί η υποχρέωση αναφοράς στη διαιτητική απόφαση του περιεχομένου των κανονιστικών όρων άλλων συλλογικών συμβάσεων που διατηρούνται σε ισχύ.
- Να καταργηθεί ο κατάλογος των επιπλέον στοιχείων που υποχρεούται να λαμβάνει υπόψη ο διαιτητής ή η Επιτροπή Διαιτησίας, όπως αυτά ορίστηκαν με το Ν. 4303/2014.
- Να αποκατασταθούν οι ελεύθερες συλλογικές συμβάσεις και στο χώρο των Δημοσίων Επιχειρήσεων και Οργανισμών που επλήγησαν βάνουσα με τα μνημονιακά νομοθετήματα της τελευταίας εξαετίας.

5.3.2 Κατώτατος μισθός

Να θεσμοθετηθεί και πάλι η καθολικότητα ισχύος και η δεσμευτικότητα του συνόλου των όρων (μισθολογικών και μη) της ΕΓΣΣΕ και ο κατώτατος μισθός/ημερομίσθιο να καθορίζονται και πάλι αποκλειστικά με ΕΓΣΣΕ, κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ των κορυφαίων οργανώσεων εργαζομένων και εργοδοτών.

5.3.3 Ομαδικές απολύσεις

Να ενισχυθεί η προστασία των εργαζομένων από τις ομαδικές απολύσεις. Η ευνοϊκότερη ρύθμιση του ελληνικού Δικαίου σε σχέση με τη διοικητική έγκριση των ομαδικών απολύσεων είναι απόλυτα δικαιολογημένη και επιβεβλημένη από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στη χώρα μας, καθώς επίσης και από την απουσία κοινωνικού σχεδίου προστασίας των απολυμένων. Στο πλαίσιο αυτό είναι αναγκαία, εκτός των άλλων, και η ενίσχυση του ρόλου του Ανώτατου Συμβουλίου Εργασίας (ΑΣΕ) ως γνωμοδοτικού οργάνου σε σχέση με την απόφαση του εργοδότη για ομαδικές απολύσεις.

5.3.4 Απεργία - Ανταπεργία

- Η απεργία, που προστατεύεται από το Σύνταγμα (άρθρο 23, παρ. 2), υποβάλλεται ήδη σε αυστηρούς νομοθετικούς περιορισμούς (προθεσμίες, αιτιολόγηση των αιτημάτων, ειδικές ρυθμίσεις για τις επιχειρήσεις του Δημοσίου, του ευρύτερου δημόσιου τομέα και επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας, προσωπικό ασφαλείας, προσωπικό λειτουργίας κ.ο.κ. – άρθρα 19, 20, 21 του Ν. 1264/82).
- Τους νομοθετικούς περιορισμούς συμπληρώνει η νομολογιακή απορρύθμιση του απεργιακού δικαιώματος, που οδηγεί κατ' αποτέλεσμα σε αδυναμία άσκησης του.
- Τυχόν ρύθμιση που θα αξιώνει για τη λήψη απόφασης για κήρυξη απεργιακής κινητοποίησης την απόλυτη πλειοψηφία των εγγεγραμμένων μελών της οργάνωσης θα ήταν αντίθετη στη δημοκρατική αρχή, θα καθιστούσε περίπου αδύνατη την άσκηση του δικαιώματος και θα αντέβαινε στο άρθρο 23, παρ. 2 του Συντάγματος για την αποτελεσματική προστασία και άσκηση του δικαιώματος της απεργίας.
- Να διατηρηθεί η απαγόρευση ανταπεργίας και να ισχύσει σε όλες τις μορφές της (επιθετική – αμυντική) με τη σύγχρονη κατάργηση και όλων των ισοδυνάμων της (π.χ. χρήση του άρθρου 656 ΑΚ).
- Επίσημες συγκριτικές μελέτες καταδεικνύουν ότι η Ελλάδα έχει ένα σταθμισμένα αυστηρό πλαίσιο προϋποθέσεων άσκησης του δικαιώματος απεργίας, και μάλιστα συλλογικής (δηλ. μέσω των σωματείων), καθώς σε αρκετές χώρες το δικαίωμα μπορεί να ασκηθεί και ατομικά. Στις ευρωπαϊκές χώρες που «φαίνεται» ότι έχουν πιο αυστηρό πλαίσιο, ισχύει παράλληλα και αυστηρή προστασία και σεβασμός των ΣΣΕ και της προστατευτικής εργατικής νομοθεσίας.

5.3.5 Συνδικαλιστικός νόμος (Ν. 1264/1982)

- Ο συνδικαλιστικός νόμος, δηλαδή ο Ν. 1264/1982, αποτελεί ιστορικό και εμβληματικό μεταπολιτευτικό νομοθέτημα, το οποίο σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί ορόσημο για τα θεμελιώδη δημοκρατικά δικαιώματα.
- Περιέχει την ελάχιστη προστασία της ελεύθερης συνδικαλιστικής δράσης και ειδικά για την απεργία θέτει πολλές και αυστηρότατες προϋποθέσεις για την κήρυξή της (σύγκληση γενικής συνέλευσης, μυστική ψηφοφορία, τήρηση προθεσμιών προειδοποίησης, τοποθέτηση προσωπικού ασφαλείας ή ελάχιστης λειτουργίας για τις κοινωφελείς επιχειρήσεις).
- Για τις συνδικαλιστικές άδειες: Ο Ν. 1264/1982 περιέχει ένα αυστηρό πλαίσιο χορήγησης αδειών απουσίας από την εργασία των εκλεγμένων εργαζομένων σε θέσεις ευθύνης στα διοικητικά συμβούλια των συνδικαλιστικών οργανώσεων με κλιμάκωση ανάλογα με τον αριθμό των εκπροσωπούμενων εργαζομένων και το βαθμό της εκπροσώπησης. Στα πρωτοβάθμια σωματεία είναι από 3 έως 5 ημέρες το μήνα και όχι για όλο το Διοικητικό Συμβούλιο, στις δευτεροβάθμιες οργανώσεις από 9 ημέρες έως όλη τη θητεία ανάλογα με τον αριθμό των εργαζομένων που καλύπτουν και όχι για όλα τα μέλη της Διοίκησής τους και στα 45 μέλη της Διοίκησης της Συνομοσπονδίας είναι για το σύνολο της θητείας τους.
- Στο χρόνο αυτό οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι πρέπει να μπορούν να βρίσκονται στο πλευρό των συναδέλφων τους στην επιχείρηση, στον κλάδο, στο επάγγελμα, στην πόλη, στην περιφέρεια, αλλά και σε όλη την επικράτεια κάθε στιγμή που θα τους χρειαστούν απέναντι στους εργοδότες, σε δικαστήρια, σε επιθεωρήσεις εργασίας, σε ασφαλιστικές καταγγελίες, σε διαπραγματεύσεις, σε θεσμικές εκπροσωπήσεις σε υπουργεία και κρατικούς φορείς, αλλά και σε ευρωπαϊκούς και διεθνείς θεσμούς εκπροσώπησης και όργανα. Στην Ελλάδα οι εκπρόσωποι των εργαζομένων είναι εκλεγμένοι μέσα από γενικές συνελεύσεις και δημοκρατικές διαδικασίες και δεν είναι αμειβόμενα επαγγελματικά στελέχη, όπως είναι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.
- Για την προστασία των εκλεγμένων συνδικαλιστικών εκπροσώπων των εργαζομένων: Τα στοιχεία για απολύσεις, για παρακώλυση συνδικαλιστικής δράσης και για ποινικές διώξεις καταδεικνύουν ότι το πλαίσιο προστασίας από την απόλυση και τις βλαπτικές μεταβολές των όρων εργασίας των εκλεγμένων εκπροσώπων των εργαζομένων πρέπει να ενισχυθεί. Το σωρευτικό αποτέλεσμα όλων των προωθούμενων αλλαγών (ομαδικές απολύσεις + ΣΣΕ + συνδικαλιστικός νόμος + απεργία) αποκαλύπτει ότι εξυπηρετεί την αποδυνάμωση των συνδικάτων και των εργαλείων συλλογικής εκπροσώπησης και δράσης τους ενόψει ριζικών διαρθρωτικών αλλαγών σε συγκεκριμένους τομείς δραστηριότητας (π.χ. τράπεζες, ιδιωτικοποιήσεις), ταυτόχρονα με την εξουδετέρωση της συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

- Για τη χρηματοδότηση των συνδικάτων: Η ισχύουσα νομοθεσία προβλέπει την απόδοση βάσει παραστατικών μόνο των εξόδων που είναι απαραίτητα για τη στοιχειώδη λειτουργία των οργανώσεων σε όλη την Ελλάδα (στέγαση, φως, νερό, τηλέφωνο), τη γραμματειακή τους υποστήριξη με αυστηρές προϋποθέσεις αριθμού μελών και ύψους αποδοχών, την κάλυψη μέρους των εξόδων από τις εκλογικές διαδικασίες. Τα χρήματα αυτά προέρχονται από τις εισφορές των εργαζομένων προς τον πρώην ΟΕΕ, που βίαια και αυθαίρετα καταργήθηκε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις και πέρασε με όλη του τη σημαντική ακίνητη και κινητή περιουσία (αποθεματικά) στον ΟΑΕΔ, δεν επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό και κυρίως δεν αποδίδονται από το ΙΚΑ που συνεισπράττει τις σχετικές εισφορές στον Ενιαίο Λογαριασμό για την Εφαρμογή Κοινωνικών Πολιτικών.

5.4 Ένα σύγχρονο πλαίσιο καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας

Η αδήλωτη εργασία, με όλες τις επιμέρους εκδοχές που προσλαμβάνει κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της ελληνικής αγοράς εργασίας. Στο βαθμό που αφορά, επιπλέον, επαγγελματικές δραστηριότητες οι οποίες εμπίπτουν στον άτυπο τομέα της οικονομίας, η αδήλωτη εργασία αναδεικνύεται σε βασικό παράγοντα επιδείνωσης των δημοσιονομικών μεγεθών, απώλειας φορολογικών εσόδων και συρρίκνωσης των πόρων και των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων.

Η ΓΣΕΕ και το Ινστιτούτο Εργασίας παρακολουθούν διαχρονικά την εξέλιξη του φαινομένου, καθώς προσδίδουν στην αδήλωτη εργασία ιδιαίτερα σημαντική οικονομική, κοινωνική και πολιτική σημασία. Στο πλαίσιο αυτό η Συνομοσπονδία έχει οργανώσει ευρείες συνδικαλιστικές συσκέψεις σε πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο προκειμένου να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι σχετικές προτεραιότητες με αφορμή τη συμμετοχή των εκπροσώπων των εργατικών συνδικάτων σε τριμερή όργανα κοινωνικού διαλόγου (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016γ). Παραδείγματα τέτοιων δομών είναι αφενός η Μόνιμη Τριμερής Επιτροπή Διαβούλευσης του Υπουργείου Εργασίας για θέματα παραβατικότητας στην αγορά εργασίας, η οποία λειτούργησε το διάστημα Απρίλιος-Ιούλιος 2015, και, κυρίως, αφετέρου το τριετές πρόγραμμα (2017-2019) χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με στόχο την «Υποστήριξη της μετάβασης από την άτυπη στην επίσημη οικονομία και την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα», με τη συμβολή της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας.

Τον Οκτώβριο του 2016 δημοσιοποιήθηκε ο «Οδικός χάρτης καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας», ο οποίος εκπονήθηκε υπό την αιγίδα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, έπειτα από σειρά διαβουλεύσεων μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των κοινωνικών εταίρων, οι οποίες είχαν ήδη ξεκινήσει από το 2015 σε προπαρασκευαστικό στάδιο. Ο «Οδικός χάρτης» περιλαμβάνει τον τριετή στρατηγικό

σχεδιασμό και τις απαιτούμενες διεργασίες για τον εντοπισμό των δράσεων που θα συμβάλουν στην εφαρμογή μιας ολιστικής προσέγγισης για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας μέσα από μια αλληλουχία σχετιζόμενων δράσεων μεταξύ τους. Ο «Οδικός χάρτης», ο οποίος βασίστηκε στη «Διαγνωστική Έκθεση για την αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα» (Williams et al., 2016), είναι αποτέλεσμα μακράς διαβούλευσης μεταξύ των κοινωνικών εταίρων και της κυβέρνησης, εγκρίθηκε κατά τη διάρκεια ειδικής τριμερούς συνάντησης στις 6 Ιουλίου 2016 από την ελληνική κυβέρνηση και τους κοινωνικούς εταίρους και περιλαμβάνει μια δέσμη 25 συστάσεων επί πολιτικών καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας.

5.4.1 Πλαίσιο αρχών και ιδεών της ΓΣΕΕ για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας

Το ΙΝΕ ΓΣΕΕ και η Συνομοσπονδία έχουν επεξεργαστεί τέσσερα πεδία αρχών και ιδεών για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα:

A. Προσδιορισμός του εύρους της αδήλωτης εργασίας

Αρχικά πρέπει να διευκρινιστεί ότι ελλείπει σαφούς και εμπεριστατωμένου ορισμού για την αδήλωτη εργασία στην ελληνική έννομη τάξη, το μέγεθος εκείνο το οποίο καταγράφεται είναι αποκλειστικά αυτό της πλήρως αδήλωτης, δηλαδή της ανασφάλιστης, εργασίας. Η σποραδικότητα των ελέγχων ανά επιχείρηση και το περιορισμένο ύψος των προστίμων μέχρι το 2013 είχε ως αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός εργοδοτών, ιδίως στο περιβάλλον της ύφεσης και της κρίσης, να επιλέγει συνειδητά την πλήρως αδήλωτη εργασία. Ως εκ τούτου οι αρμόδιες ελεγκτικές αρχές του Υπουργείου Εργασίας (ΕΥΠΕΑ/ΙΚΑ) κατά τη διάρκεια των ελέγχων τους καταγράφουν ποσοστά πλήρως αδήλωτης εργασίας που αυξάνουν από 29,7% στα τέλη του 2009 στο πρωτοφανές 40,5% στα τέλη του 2013.

Από το φθινόπωρο ωστόσο του 2013 τίθεται σε εφαρμογή το αυξημένο πρόστιμο των 10.550 ευρώ ανά αδήλωτο εργαζόμενο (ή 9.200 ευρώ για τους κάτω των 25 ετών) ως αντικίνητρο για την ανασφάλιστη εργασία. Μία από τις συνέπειες αυτής της επιλογής είναι η καταφυγή των εργοδοτών σε πλασματική, εικονική ή ελάχιστη δήλωση των αδήλωτα εργαζομένων προκειμένου, σε περίπτωση ελέγχου από το ΣΕΠΕ και την ΕΥΠΕΑ/ΙΚΑ, να τιμωρηθούν με πρόστιμα πολύ ηπιότερα, τα οποία προβλέπονται για άλλες παραβάσεις της εργατικής νομοθεσίας (ωράριο εργασίας, επαγγελματική ειδικότητα, παράνομη υπερωρία) που αφορούν στην πραγματικότητα τη μερικώς ή την πλημμελώς δηλωμένη εργασία (Kikilias et al., 2008· Καψάλης, 2012, 2015α).

Αυτή η εξέλιξη αποτυπώνεται και επηρεάζει προφανώς και την πορεία της καταγραφής των ποσοστών της πλήρως αδήλωτης εργασίας από τις αρμόδιες ελεγκτικές υπηρεσίες. Από 40,5% στα τέλη του 2013, το ποσοστό αυτό περιορίζεται στο 25% το 2014 (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, 2014) και ακολουθεί διαρκώς φθίνουσα πορεία, έτσι ώστε στο σύνολο των ελέγχων της περιόδου 15/09/2013-30/11/2015

(Ενημερωτικό Δελτίο Επιχειρησιακού Σχεδίου Άρτεμις, Νοέμβριος 2015) το ποσοστό αυτό είναι μόλις 5,32% (13,6% για την ειδική κατηγορία των αλλοδαπών εργαζομένων). Τέλος, τα μεγαλύτερα ποσοστά αδήλωτης εργασίας κατά το ίδιο διάστημα καταγράφονται στους κλάδους των υπηρεσιών εστίασης και του λιανικού εμπορίου.

Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ (β' τρίμηνα), καταγράφονται επίσης πολύ χαμηλά ποσοστά ανασφάλιστης (πλήρως αδήλωτης) εργασίας της τάξης του 3,8%, τόσο για το 2008 όσο και για το 2015 στο σύνολο των απασχολούμενων. Το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας συγκλίνει στην άποψη ότι οι αδήλωτοι εργαζόμενοι κατά κανόνα αποφεύγουν να συμμετέχουν στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού και κυρίως οι μετανάστες χωρίς άδεια διαμονής, οι οποίοι εκφεύγουν σε πολύ μεγάλο βαθμό ακόμη και της δεκαετούς απογραφής πληθυσμού (Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012).

Κατόπιν όσων προηγήθηκαν, συμπεραίνουμε ότι: Πρώτον, τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα στερούνται απόλυτης αξιοπιστίας και δεν αφορούν παρά τα ελάχιστα ποσοστά της πλήρως αδήλωτης εργασίας και θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με σύνεση και επιφύλαξη. Δεύτερον, απαιτείται η αναπροσαρμογή και η συμπλήρωση των οικείων πεδίων στα δελτία/ερωτηματολόγια των στατιστικών καταγραφών που συμπληρώνονται από την ΕΛΣΤΑΤ και από τους ελεγκτικούς μηχανισμούς της αγοράς εργασίας (ΣΕΠΕ, ΙΚΑ) στη βάση ασφαλώς ενός εμπειριστατωμένου και διευρυμένου νομικού ορισμού της αδήλωτης εργασίας που να περιλαμβάνει διακριτά όλες τις πιθανές υποκατηγορίες ή τις διαφορετικές εκφάνσεις της (πλήρως/μερικώς/πλημμελώς δηλωμένη εργασία κ.ο.κ.).

B. Η ανάγκη για μια ολιστική προσέγγιση του ζητήματος

Η αδήλωτη εργασία δεν μετουσιώνεται αποκλειστικά στην εργοδοτική επιλογή της πλημμελούς εκπλήρωσης συγκεκριμένων διοικητικής φύσης απαιτήσεων για τη σύννομη λειτουργία μιας εργασιακής σχέσης, αλλά αποτελεί συστατικό του φαινομένου τής εν γένει παραβατικότητας στην αγορά εργασίας και της μη συμμόρφωσης με το γράμμα, αλλά και με το πνεύμα των θεμελιωδών κανόνων της εργασιακής και της ασφαλιστικής νομοθεσίας. Έτσι η ψευδώς ή η μερικώς δηλωμένη εργασία δεν επιβεβαιώνουν μόνο τη λειτουργία των πολλαπλών μορφών που λαμβάνει αυτή καθαυτή η αδήλωτη εργασία, αλλά υποδηλώνουν την ανάγκη για μια πραγματική ολιστική προσέγγιση, ενταγμένη στις προτεραιότητες της φορολογικής, κοινωνικοασφαλιστικής και παραγωγικής ανασυγκρότησης της χώρας (Καψάλης, 2015β).

Συνακόλουθα, το ύψος των προστίμων και η έκταση γενικότερα των κυρώσεων για την παραβατικότητα στην αγορά εργασίας και την αδήλωτη εργασία ειδικότερα, θα πρέπει να μη λαμβάνονται ως αυτοτελή «μέτρα» με αποσπασματικό τρόπο, αλλά να τελούν σε συνάρτηση με το σύνολο των διατάξεων και των πρωτοβουλιών που υιοθετούνται για τον περιορισμό του φαινομένου αυτού και

κυρίως να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος ενός συνολικότερου πλαισίου στρατηγικής που περιλαμβάνει πλήθος κινήτρων και αντικινήτρων άρτια συναρθρωμένων μεταξύ τους. Υπό την έννοια αυτή οι δράσεις για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας χρήζουν δομικής συνάρθρωσης με τις προκλήσεις που συνδέονται με την κοινωνική ασφάλιση.

Είναι αλήθεια ότι το σύνολο των ρυθμίσεων που υιοθετούνται στο πλαίσιο της πρόσφατης μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης για ορισμένες κατηγορίες νέων κυρίως εργαζομένων υψηλής ειδίκευσης και αυτοαπασχολούμενων λειτουργούν αποτρεπτικά σε ό,τι αφορά την προσδοκία αξιοπρεπούς συνταξιοδότησης, ενώ συνεπάγονται αντικειμενικές δυσκολίες οικονομικής ανταπόκρισης στις αυξημένες απαιτήσεις των ασφαλιστικών εισφορών (ΓΣΕΕ, 2016α). Επιπλέον, δεν είναι ακόμη ορατές οι συνέπειες της εφαρμογής της μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ιδίως σε σχέση με τη σύνδεσή του με το σύστημα φορολογίας, από τη στιγμή που πιθανολογείται βάσιμα ότι θα παρατηρηθούν φαινόμενα εκτεταμένης φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής από στρώματα ασφαλισμένων-φορολογουμένων, των οποίων τα εισοδήματα έχουν πληγεί σημαντικά από την πολιτική της λιτότητας.

Θα ήταν δηλαδή ωφέλιμο να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ασφαλιστική συνείδηση των πολιτών, των εργαζομένων αλλά και των εργοδοτών μικρών επιχειρήσεων, έχει πληγεί ανεπανόρθωτα από τις αλληπάλληλες ριζικές και δυσμενείς αλλαγές του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και από την υπερφορολόγηση σε διάστημα μόλις λίγων ετών, καθώς και από την αντικειμενική, συχνά, αδυναμία πολλών εξ αυτών να αντεπεξέλθουν στις αυξημένες υποχρεώσεις τους. Θα ήταν παράλειψη βέβαια να μην αναφερθεί ότι η δομική ασφαλιστική «μεταρρύθμιση» του 2016 δημιουργεί, ανάμεσα σε άλλα, πληθώρα κινήτρων μείωσης των μισθών ή απόκρυψης εισοδήματος και εισφοροδιαφυγής (π.χ. μείωση του ποσοστού αναπλήρωσης στις μεσαίες και πάνω συντάξιμες αποδοχές), αλλά και αντικινήτρων παραμονής στην κοινωνική ασφάλιση.

Επιπρόσθετα, δεν κρίνεται σκόπιμο να αντιμετωπίζεται η αυτοαπασχόληση ως μια ενιαία και απολύτως διακριτή κατηγορία απασχολούμενων για δύο λόγους: Πρώτον, εξαιτίας του μεγάλου μεριδίου της ψευδο-αυτοαπασχόλησης και, δεύτερον, εξαιτίας της αυξανόμενης τάσης για «επιλογή» μιας μορφής επιχειρηματικότητας ή αυτοαπασχόλησης για λόγους επιβίωσης, ως διέξοδος δηλαδή στην αδυναμία απασχόλησης με όρους αξιοπρέπειας στο πλαίσιο της μισθωτής εργασίας. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται συχνά για λύσεις ανάγκης απέναντι στην εκτεταμένη παραβατικότητα στις εργασιακές σχέσεις (απλήρωτη εργασία, μερικά/ψευδώς υποδηλωμένη και αδήλωτη εργασία) και όχι για συνειδητές επιλογές απόκρυψης φορολογικών ή ασφαλιστικών υποχρεώσεων.

Γ. Η προτεραιότητα της αποκατάστασης του ατομικού και του συλλογικού εργατικού δικαίου

Όπως σαφώς ορίζεται στο τρίτο Μνημόνιο (Ν. 4336/2015), τα περιθώρια βελτιωτικών παρεμβάσεων στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων έχουν περιοριστεί δραστικά, ενώ, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, εξαρτώνται απολύτως από τη σύμφωνη γνώμη των θεσμών στο πλαίσιο της αξιολόγησης του τρίτου ΠΟΠ. Εφόσον, το περιβάλλον της απορρύθμισης της εργασίας –ένα από τα γενεσιουργά αίτια της επέκτασης της αδήλωτης εργασίας και εν γένει της παραβατικότητας στην απασχόληση– δεν αντιστρέφεται, το αποτέλεσμα είναι να δυναμιτίζονται εξ αρχής οι προσπάθειες καταπολέμησης του φαινομένου αποκλειστικά με «παραμετρικές» αλλαγές ή με εξωγενείς δραστηριότητες. Επιπρόσθετα, οι ελευθερίες παρέμβασης του ελληνικού κράτους σε ό,τι αφορά την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας δεν μπορούν να αξιοποιούνται ως πρόσχημα για την περαιτέρω εξασθένηση της προστασίας του αδύναμου πόλου της εργασιακής σχέσης ή ως δούρειος ίππος για την επισημοποίηση των άτυπων εργασιακών σχέσεων και για την εκ των υστέρων νομιμοποίηση παραδοσιακών παραβατικών συμπεριφορών.

Ειδικότερα πρέπει να τονιστεί ότι πολλές από τις ενδεδειγμένες βελτιωτικές παρεμβάσεις σε φορολογικό και εργασιακό επίπεδο στο πλαίσιο ενός εθνικού σχεδίου καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας, οι οποίες σε ένα βαθμό αποτυπώνονται στη «Διαγνωστική Έκθεση», δεν είναι δυνατό να υιοθετηθούν, εφόσον αντίθετες προβλέψεις ή ειδικές δεσμεύσεις περιλαμβάνονται στα κείμενα των Μνημονίων και των εφαρμοστικών νόμων που δεσμεύουν την ελληνική κυβέρνηση (ΓΣΕΕ, 2016α). Τίθεται με άλλα λόγια το ερώτημα σε ποιο πλαίσιο εργασιακών σχέσεων και συλλογικών συμβάσεων θα βασιστεί ένα εθνικό πλάνο καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας, εφόσον η προσπάθεια ρύθμισης της παραβατικότητας στην αγορά εργασίας δεν φαίνεται να μπορεί να συμβαδίσει με τη συνεχιζόμενη απορρύθμιση της εργασίας, ενόψει μάλιστα και των επικείμενων νέων παρεμβάσεων στο πλαίσιο της δεύτερης αξιολόγησης του τρέχοντος προγράμματος.

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι και η συζήτηση για την επέκταση του εργοσήμου εντάσσεται σε αυτό το περιβάλλον απορρύθμισης της εργατικής νομοθεσίας, προώθησης της ευέλικτης και επισφαλούς εργασίας, μη προστασίας των εργατικών αποδοχών και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και εντέλει συνολικά της αποδυνάμωσης της προστασίας των εργαζομένων. Επιβάλλεται δε να αποτραπεί κάθε πρόσθετη άμεση ή έμμεση ενίσχυση των ευέλικτων μορφών εργασίας και ασφάλισης, να υπάρξει σαφής προσδιορισμός κλάδων ή επαγγελματιών και η τήρηση αυστηρών δικλείδων ασφαλείας στη χρήση του εργοσήμου, καθώς το μοντέλο αντιμετώπισης της αδήλωτης εργασίας οφείλει να θεμελιώνεται ρητά και καθαρά σε αυτό της πλήρους και σταθερής εργασίας.

Ιδιαίτερα αναφορικά με το εργόσημο επισημαίνουμε τρία σημεία: Πρώτον, το ισχύον εργόσημο στην ελληνική περίπτωση είναι δομημένο ως μέσο πληρωμής

παριστασιακά απασχολουμένων και όχι ως μέσο ασφάλισης ή καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας. Κατά συνέπεια, δεύτερον, απαιτείται η επινόηση ενός διαφορετικού τύπου κουπονιού ή επιταγής, προσαρμοσμένου στις ειδικές επιδιώξεις της ανίχνευσης και της αποτροπής της παραβατικότητας, ενδεχομένως με εύλογες προσαρμογές και εκδοχές εργοσήμου για την αξιόπιστη και αποτελεσματική εφαρμογή του σε καθέναν κλάδο ή σε κάθε επάγγελμα ξεχωριστά. Τρίτον, ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται σε ό,τι αφορά την επέκταση, πόσο μάλλον την εν γένει ταύτιση της ασφάλισης-πληρωμής μέσω εργοσήμου με την περιστασιακή ή έστω μη μόνιμη/μη σταθερή εργασία.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η πολυαπασχόληση στην Ελλάδα και η σύναψη περιστασιακών εργασιακών σχέσεων αποτελούν δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας που γνωρίζουν έξαρση από το 2008 και μετά στο περιβάλλον της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Επειδή, όπως ορθά επισημαίνεται στη «Διαγνωστική Έκθεση για την αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα» του ILO, η βιώσιμη ανάπτυξη και η δημιουργία μιας εύρυθμα λειτουργούσας αγοράς εργασίας είναι θεμελιώδη προαπαιτούμενα για την ουσιαστική καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας, θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα, έτσι ώστε το εργόσημο να μη μετατραπεί σε παράγοντα εδραίωσης και επέκτασης της αδήλωτης και παραβατικής εργασίας, σε μέσο περαιτέρω απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και διάρρηξης της τυπικής-κανονικής εργασιακής σχέσης.

Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τη σπουδαιότητα της ρύθμισης του περιβάλλοντος εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης στους παραδοσιακούς παραβατικούς κλάδους της οικονομίας για την αποφασιστική αντιμετώπιση φαινομένων αδήλωτης και καταναγκαστικής εργασίας, διευκρινίζονται τα εξής: Πρώτον, αναδεικνύεται η αναγκαιότητα της πλήρους ρύθμισης του καθεστώτος της πολυαπασχόλησης στο χώρο της υπαίθρου και ειδικότερα της μισθωτής εργασίας στον κλάδο της αγροτικής οικονομίας, το 75% της οποίας αφορά αλλοδαπούς εργάτες γης, σε πολύ μεγάλο ποσοστό χωρίς άδεια διαμονής. Η πιστή εφαρμογή των διατάξεων για την καταναγκαστική εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει μια αφετηρία για την αποτροπή φαινομένων παραβατικότητας στο χώρο της γεωργίας και της κτηνοτροφίας (ΓΣΕΕ, 2016β). Δεύτερον, ειδικά μέτρα επείγει να ληφθούν σε ό,τι αφορά τη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων σε ένα ακόμη «άβατο», στην οικία του εργοδότη, οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ειδικοτήτων και επαγγελμαμάτων, από τη φύλαξη/φροντίδα ανηλίκων ή ασθενών μέχρι την εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα και τις βαθμίδες. Εκτός από την αναζήτηση τρόπων διεξαγωγής ελέγχων για τη νομιμότητα αυτών των εργασιακών σχέσεων, είναι απαραίτητο να διαμορφωθεί ένα ισχυρό πλέγμα κινήτρων και αντικινήτρων και για τα δύο μέρη της σχέσης, ώστε αυτές οι δραστηριότητες να αποκτήσουν, έστω, σε πρώτη φάση, «διοικητικά ίχνη».

Τέλος, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η απορρύθμιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και κυρίως η κατάργηση της επεκτασιμότητας των συλλογικών συμ-

βάσεων και της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης έχουν σημαντικές συνέπειες και στις τάσεις διόγκωσης όλων των εκδοχών αδήλωτης εργασίας και επιβαρύνουν πρόσθετα τους εργαζομένους. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο με την πίεση αποδοχής από τους εργαζομένους δυσμενέστερων όρων εργασίας, αλλά και με την άσκηση πιέσεων για την ανοχή τους στη δήλωση ψευδών στοιχείων από τους εργοδότες και στις δύο περιπτώσεις με την απειλή της απόλυσης ή της περαιτέρω υποβάθμισης των όρων εργασίας τους. Αυτή η εξέλιξη παρατηρείται λόγω της έξαρσης του φαινομένου της ατομικής διαπραγματεύσεως για έναν μεγάλο αριθμό εργαζομένων που δεν καλύπτονται πλέον από κάποια κλαδική/ομοιοεπαγγελματική ή επιχειρησιακή ΣΣΕ, όπως επίσης και από την αδυναμία να διαπιστώσουν εάν ο εργοδότης τους είναι μέλος της οικείας εργοδοτικής οργάνωσης που δεσμεύεται από κλαδική ή ομοιοεπαγγελματική σύμβαση. Οι εργαζόμενοι αυτοί, με συρρικνωμένες κατά κανόνα αποδοχές, λαμβανομένων υπόψη των επιπρόσθετων φορολογικών επιβαρύνσεων που επιβάλλονται με άξονα το εισόδημα και τη μισθωτή σχέση εργασίας στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας, οδηγούνται σε ανοχή της υπαγωγής τους σε καθεστώς ολικής ή μερικής αδήλωτης εργασίας, προκειμένου να διασφαλίσουν τη θέση εργασίας τους και την ικανοποίηση καθημερινών βιοτικών ατομικών και οικογενειακών υποχρεώσεων.

Δ. Η σύζευξη της μετανάστευσης και της αδήλωτης εργασίας

Η απαιτούμενη ολιστική θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση του ζητήματος της αντιμετώπισης της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα, λαμβανομένων εξίσου υπόψη όλων των πτυχών της φορολογικής, της δημοσιονομικής και της κοινωνικής ζωής του τόπου, περιλαμβάνει και την εν γένει μεταναστευτική πολιτική της χώρας και το μείζον ζήτημα της διατήρησης ενός θεσμικού πλαισίου, το οποίο λειτουργεί ως μηχανισμός «απονομιμοποίησης» των μεταναστών και διαρκούς τροφοδότησης της μαύρης εργασίας (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, 2014· Kapsalis, 2009) από τις τάξεις των αλλοδαπών εργαζομένων, συχνά μόνιμα και επί μακρόν εγκατεστημένων στη χώρα.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις διεθνών οργανισμών, ο αλλοδαπός πληθυσμός στην Ελλάδα δεν μπορεί να είναι μικρότερος από 1,1-1,2 εκατ. άτομα. Παράλληλα, εφόσον οι άδειες διαμονής σε ισχύ δεν ξεπερνούν τις 450.000, τεκμαίρεται ότι περίπου 0,5 εκατ. μετανάστες, στην πλειονότητά τους μισθωτοί (ή το 15-20% των μισθωτών της χώρας), είναι θεσμικά παγιδευμένοι στη «μαύρη» και πλήρως αδήλωτη αγορά εργασίας.

Κατά συνέπεια, η ολιστική προσέγγιση της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα απαιτείται να περιλαμβάνει την ανάγκη εναρμονισμού της μεταναστευτικής πολιτικής και των διατυπώσεων πρόσβασης και διατήρησης του καθεστώτος νόμιμης διαμονής και εργασίας των μεταναστών με το συνολικό πρόγραμμα δράσης για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας. Για παράδειγμα, αν δεν αναχαιτιστεί η τάση «απονομιμοποίησης» του καθεστώτος διαμονής των μεταναστών μισθω-

τών, το οποίο εντάθηκε λόγω των συνεπειών της οικονομικής ύφεσης και κρίσης, η «δεξαμενή» της προσφοράς της πλήρως αδήλωτης εργασίας θα μεγαλώνει, εφόσον χωρίς άδεια διαμονής σε ισχύ οι εργασιακές σχέσεις είναι εκ του νόμου παράνομες. Και η διαπίστωση αυτή αφορά σχεδόν όλους τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, ιδίως δε τον αγροτικό τομέα, τη μεταποίηση, τον τουρισμό, τις κατασκευές και την κατ' οίκον εργασία.

Περίτρανη απόδειξη αποτελεί η αστοχία της πρόσφατης διάταξης η οποία εισήχθη στη νομοθεσία με επείγουσα τροπολογία του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης (άρθρο 58, Ν. 4384/2016) για τη δυνατότητα κατ' εξαίρεση απασχόλησης των παρατύπως διαμενόντων μεταναστών σε ορισμένα επαγγέλματα του πρωτογενούς τομέα, ως μέτρο μάλιστα καταπολέμησης της αδήλωτης εργασίας στην αγροτική οικονομία. Η προβλεπόμενη ειδική άδεια εργασίας δεν παρέχει κανένα απολύτως κίνητρο, ούτε στην εργοδοτική πλευρά (φορολογικά κίνητρα από το εργόσημο) ούτε στην εργατική, εφόσον συνεπάγεται τον εντοπισμό και εν συνεχεία την απέλαση του παρατύπως διαμένοντα μετανάστη. Τα «οφέλη» από την πλήρως αδήλωτη εργασία νόμιμων και μη μεταναστών είναι πολύ ισχυρά, ώστε προβλέπεται ότι η επιθυμία υπαγωγής των αγροτών στη νέα ρύθμιση θα είναι περιορισμένη.

Σε κάθε περίπτωση είναι προφανές ότι οι τεράστιες διαρκείς ανάγκες σε εργατικά χέρια στον αγροτικό τομέα δεν δύνανται να καλυφθούν ούτε με το αναχρονιστικό, ανελαστικό και ανεφάρμοστο θεσμικό πλαίσιο που διέπει τόσο τη «μετάκληση» αλλοδαπών εργατών όσο και την απασχόληση στο πλαίσιο της εποχικής εργασίας (Ν. 4251/2014) ούτε με το ημίμετρο της «νόμιμης» εργασίας των παρατύπως διαμενόντων αλλοδαπών εργατών στη γεωργία μέχρι την απέλασή τους, όπως περιγράφεται στην πρόσφατη διάταξη του Ν. 4384/2016. Κατά συνέπεια, στο ζήτημα της αδήλωτης εργασίας των γηγενών και των μεταναστών εργαζομένων, από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ ανάμεσα στα έτη 2008 και 2015 προκύπτουν τα εξής (Καψάλης και Κρητικίδης, 2017): Πρώτον, το ποσοστό ανασφάλιστης εργασίας των γηγενών μένει σταθερό (2,8%), των αλλοδαπών αυξάνει από 13,7% σε 17%, ενώ ιδίως των κοινοτικών αλλοδαπών αυξάνει από 17,6% σε 23,3%. Δεύτερον, αυξάνει το ποσοστό των εργαζομένων που δεν συμπληρώνουν τον απαραίτητο αριθμό ενσήμων για την έκδοση βιβλιαρίου υγείας από 2% σε 2,9% για τους γηγενείς και από 12,3% σε 16,6% για το σύνολο των αλλοδαπών. Τρίτον, διαπιστώνεται ότι η αδήλωτη εργασία έχει διογκούμενες δυσμενείς αρνητικές επιπτώσεις και στην έλλειψη ασφάλισης υγείας, εφόσον για το 2015 το 90% των αδήλωτα εργαζόμενων μεταναστών δεν έχει ασφάλεια υγείας (75,2% για το 2008), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τους γηγενείς είναι αντίστοιχα 59,3% (2015) και 48,3% (2008).

5.4.2 Οι προτάσεις της ΓΣΕΕ και του ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Το ΙΝΕ ΓΣΕΕ και η Συνομοσπονδία, με άξονα τις τοποθετήσεις εκπροσώπων των οργανώσεων-μελών της ΓΣΕΕ στο πλαίσιο ειδικής Πανελλαδικής Διακλαδικής Συνάντησης Εργασίας για την αδήλωτη εργασία στις 14 Απριλίου 2016, διαμόρφωσαν το εξής πλαίσιο προτάσεων για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2016γ):

1. Ενίσχυση και αναβάθμιση του ΣΕΠΕ πανελλαδικά σε επίπεδο ανθρώπινων και υλικοτεχνικών πόρων, με σκοπό τη θωράκιση της ανεξαρτησίας και της αποτελεσματικής λειτουργίας του. Σύσταση ειδικής ομάδας Κοινωνικών και Τεχνικών Επιθεωρητών με δυνατότητα άμεσων ελέγχων. Αξιοποίηση της τεχνικής βοήθειας από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας, υπό το φως των προβλέψεων και εγγυήσεων της ΔΣΕ 81 (1947).
2. Στελέχωση του ΣΕΠΕ με επιπλέον διοικητικό προσωπικό, ώστε να αποφορτιστούν οι Κοινωνικοί και Τεχνικοί Επιθεωρητές από τη γραφειοκρατική εργασία και να μπορούν να εκτελούν απερίσπαστοι το ελεγκτικό τους έργο. Ενίσχυση των μεικτών κλιμακίων ελέγχου.
3. Διασύνδεση Πληροφοριακών Συστημάτων όλων των συναρμόδιων υπηρεσιών και υπουργείων που περιέχουν στοιχεία ικανά να επικουρήσουν τον έλεγχο της παραβατικότητας στην αγορά εργασίας (π.χ. Υπουργείο Εργασίας-ΣΕΠΕ/ΙΚΑ, Υπουργείο Οικονομικών-Εφορίες, Υπουργείο Ανάπτυξης-ΓΕΜΗ κ.λπ.). Πρόσβαση των εργαζομένων και των εκπροσώπων τους σε δεδομένα των πληροφοριακών συστημάτων εργασίας και ασφάλισης.
4. Άμεση αποτύπωση των ελεγκτικών μηχανισμών και υπηρεσιών συναρμόδιων υπουργείων, ώστε να μην παρατηρείται το φαινόμενο είτε ελλιπών είτε ανύπαρκτων ελέγχων (π.χ. Υπουργείο Εργασίας και Υπουργείο Παιδείας, Υπουργείο Εργασίας και Υπουργείο Υγείας, Υπουργείο Εργασίας και Υπουργείο Ανάπτυξης κ.λπ.). Διασφάλιση, μέσω της νομοθεσίας και των απαιτούμενων κανονιστικών πράξεων, της αποτελεσματικής συνεργασίας των συναρμόδιων ελεγκτικών μηχανισμών και παρακολούθηση του έργου τους.
5. Θεσμοθέτηση εργατικής συμμετοχής και στους ελέγχους του ΙΚΑ. Ενίσχυση της εργατικής συμμετοχής κατά τη διάρκεια των ελέγχων του ΣΕΠΕ, με τη δυνατότητα παρουσίας εκπροσώπου και της αντίστοιχης δευτεροβάθμιας ομοσπονδίας. Διερεύνηση της δυνατότητας δημιουργίας συλλογικών οργάνων επίλυσης εργατικών διαφορών τριμερούς εκπροσώπησης στο ΣΕΠΕ, κατά το πρότυπο των Τοπικών Διοικητικών Επιτροπών του ΙΚΑ.
6. Διάγνωση ήδη υφισταμένων προβλημάτων στο πλαίσιο της λειτουργίας των πληροφοριακών συστημάτων, όπως, π.χ., του ΕΡΓΑΝΗ, και τροποποίηση των σχετικών διατάξεων που αποδεδειγμένα οδηγούν σε παραβατικές συμπεριφορές, όπως για παράδειγμα:

- η δυνατότητα του εργοδότη να αναγγέλλει ηλεκτρονικά την οικειοθελή αποχώρηση του εργαζομένου, χωρίς την υποχρέωση συνυποβολής του υπογεγραμμένου από τον εργαζόμενο εγγράφου της παραίτησης,
 - ζητήματα από την τήρηση του Βιβλίου Ημερησίων Δελτίων Απασχολούμενου Προσωπικού σε οικοδομοτεχνικά έργα.
7. Αξιολόγηση (επιμέρους και κοινή) των συστημάτων προστίμων και εν γένει ποινών για τις παραβιάσεις της εργατικής και της κοινωνικοασφαλιστικής νομοθεσίας και λήψη μέτρων για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της προστασίας της εργασίας. Εξέταση παράλληλων ή εναλλακτικών μέσων και τρόπων συμμόρφωσης των εργοδοτών με τις νόμιμες, αλλά και πραγματικές ανάγκες απασχόλησης στις επιχειρήσεις τους, όπως, π.χ., υποχρέωση απασχόλησης (και συνακόλουθα ασφάλισης) του αδήλωτου εργαζομένου στην ειδικότητα που πρέπει και για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα χωρίς τη δυνατότητα απόλυσης.

Επισημαίνεται σε κάθε περίπτωση ότι στοιχείο της αποτελεσματικότητας των ελέγχων είναι και η δυνατότητα επιβολής κυρώσεων, ανάλογων της παράβασης και αποτρεπτικών. Η δυνατότητα επιβολής κυρώσεων επιχειρεί να καταστήσει εφικτή την πραγματοποίηση των ελέγχων σε εργοδότες, αποτρέποντας συμπεριφορές που μπορεί να τους ματαιώσουν.

Το ζήτημα της παροχής κινήτρων στους εργοδότες (π.χ. φορολογικά κίνητρα, η Λευκή Λίστα κ.λπ.) είναι ανεξάρτητο από τη συνεπή και συνεκτική λειτουργία του ελεγκτικού μηχανισμού και του συστήματος κυρώσεων των παραβατικών συμπεριφορών.

8. Επανεξέταση της αποτελεσματικότητας του θεσμού της κάρτας εργασίας, στη βάση τόσο των τεχνολογικών εξελίξεων και δυνατοτήτων, αλλά και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων. Καμία κύρωση σε βάρος των εργαζομένων κατά τη διαπίστωση παραβατικών πρακτικών των εργοδοτών.
9. Παραμετρικές αλλαγές σε ρυθμίσεις της εργατικής νομοθεσίας (ατομικού ή συλλογικού εργατικού δικαίου), που συμβάλλουν στην αύξηση του φαινομένου της αδήλωτης ή μερικά δηλωμένης εργασίας, όπως για παράδειγμα:
- αποκατάσταση και διασφάλιση της συλλογικής αυτονομίας, των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και των ΣΣΕ,
 - επαναφορά σε σταθερές βάσεις των πυλώνων του συλλογικού εργατικού δικαίου για την αρχή της εύνοιας, την επεκτασιμότητα των ΣΣΕ και τη μετενέργεια του συνόλου των όρων τους για την αποτελεσματική αποτροπή της μάλιστα των ατομικών συμβάσεων εργασίας και των επιχειρησιακών ΣΣΕ με όρους δυσμενέστερους από τις κλαδικές ΣΣΕ,

- κατάργηση των διατάξεων που διαφοροποιούν την αμοιβή στη βάση της ηλικίας· ισότιμη μισθολογική και κοινωνικοασφαλιστική κάλυψη για τους νέους σε ηλικία εργαζομένους,
 - επαναφορά των προσαυξήσεων λόγω προϋπηρεσίας και ίση μεταχείριση όλων των εργαζομένων· κατάργηση των διατάξεων που διαφοροποιούν τα κατώτατα όρια αμοιβής των μακροχρόνια ανέργων που προσλαμβάνονται ως υπάλληλοι,
 - κατάργηση της διάταξης με την οποία καταργήθηκε η προσαύξηση της αμοιβής των μερικώς απασχολούμενων σε περίπτωση που τους ζητηθεί εργασία πέραν του μειωμένου ωραρίου τους,
 - τροποποίηση των διατάξεων για τις συμβάσεις έργου ή ανεξαρτήτων υπηρεσιών που υποκρύπτουν εξαρτημένη εργασία· ενίσχυση του τεκμηρίου υπέρ της εξαρτημένης εργασίας,
 - επαναφορά της πενθήμερης εβδομαδιαίας εργασίας στα καταστήματα και κατάργηση της δυνατότητας διακεκομμένου ωραρίου σε καταστήματα με συνεχές ωράριο.
 - ενεργοποίηση της διάταξης για την υποχρέωση κατάθεσης των αποδοχών των εργαζομένων στην τράπεζα,
 - αυστηροποίηση των διατάξεων για τη μαθητεία και την πρακτική άσκηση εργαζομένων· θέσπιση ανώτατου επιτρεπόμενου ορίου απασχόλησης μαθητών ή πρακτικά ασκούμενων σε σχέση με το τακτικό προσωπικό και τις ειδικότητες που οφείλει να έχει μια επιχείρηση.
10. Ενίσχυση πλαισίου επαγγελματικών ειδικοτήτων στη βάση του είδους της επιχείρησης και του κλάδου δραστηριότητας, αλλά και των ειδικοτήτων ασφάλισης στο πρώην ΙΚΑ-ΕΤΑΜ (πλέον ΕΦΚΑ) και των υφισταμένων επαγγελματικών περιγραμμάτων, τα οποία μάλιστα είναι προϊόν συμφωνίας εργατικής και εργοδοτικής πλευράς. Επίσης, υπάρχει ανάγκη ουσιαστικής συμμετοχής του Υπουργείου Εργασίας στις αδειοδοτήσεις τεχνικών επαγγελματιών.
 11. Θεσμοθέτηση ελάχιστης σύνθεσης προσωπικού και ανάλογων αντικειμενικών κριτηρίων ελέγχου, ανάλογα με τον κλάδο δραστηριότητας, κατά το πρότυπο των οικοδομικών εργασιών και σχετικού τεκμηρίου ελέγχου των εργοδοτών.
 12. Θέσπιση ειδικών αντικειμενικών τεκμηρίων για την αντιμετώπιση της μη δήλωσης προσωπικού σε ειδικότητες, με υψηλά ποσοστά αδήλωτης εργασίας σε πολλούς κλάδους δραστηριότητας (εμπορικά και επισιτιστικά καταστήματα, υπηρεσίες ταχυμεταφορών κ.λπ.).
 13. Ρητή απαγόρευση των εργολαβικών αναθέσεων για την παροχή εργασίας απαραίτητης για τη λειτουργία μιας επιχείρησης. Μέχρι να συμβεί αυτό, ενί-

σχυση του ρυθμιστικού πλαισίου για τις εργολαβικές αναθέσεις στο πλαίσιο της από 26/1/2009 απόφασης της Ολομέλειας της Διοίκησης της ΓΣΕΕ και της σχετικής μελέτης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ για τις εργασιακές σχέσεις στον κλάδο του καθαρισμού (ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, 2009), λαμβάνοντας υπόψη την εκτεταμένη χρήση εργολαβιών σε πληθώρα κλάδων επιχειρηματικής δραστηριότητας τόσο παροχής υπηρεσιών όσο και παραγωγής. Για παράδειγμα:

- θέσπιση ευθύνης αλληλεγγύως και εις ολόκληρον και για τον αναθέτοντα φορέα ή αρχή (όχι μόνο για τον εργολάβο/υπερβολάβο),
- επέκταση του πεδίου εφαρμογής των διατάξεων για τις εργολαβικές αναθέσεις φύλαξης και καθαρισμού σε όλα τα είδη εργολαβιών,
- έναρξη λειτουργίας του «Μητρώου Παραβατών Εταιρειών Παροχής Υπηρεσιών Καθαρισμού ή/και Φύλαξης», δημοσιοποίηση στοιχείων του στις Εκθέσεις του ΣΕΠΕ και επέκτασή του σε όλα τα είδη εργολαβικών αναθέσεων,
- μέχρι τη ρητή απαγόρευση των εργολαβικών αναθέσεων για την παροχή εργασίας απαραίτητης για τη λειτουργία μιας επιχείρησης, θέσπιση αυστηρών διαδικασιών πιστοποίησης εργολαβικών εταιρειών ως προς τις παρεχόμενες από αυτές υπηρεσίες,
- κύρωση της ΔΣΕ 94 (1949) «για τις ρήτρες εργασίας στις συμβάσεις με το Δημόσιο» και της Διεθνούς Σύστασης 84 ως σημαντικών ρυθμιστικών παραμέτρων στην ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου κατά των καταχρήσεων στις εργολαβικές αναθέσεις. Ουσιαστική συμβολή βέβαια στην ενίσχυση του εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου θα είχε και η κύρωση της Διεθνούς Σύστασης Εργασίας 204 (2015) για τη «Μετάβαση από την άτυπη στην τυπική οικονομία».

14. Ειδική σημασία έχουν τα ζητήματα υγείας και ασφάλειας της εργασίας, για τα οποία, πλέον της πρότασης της ΓΣΕΕ για την εθνική στρατηγική για την υγεία και την ασφάλεια (2010-2015), οι εκπρόσωποι της ΓΣΕΕ τόσο στο Συμβούλιο Κοινωνικού Ελέγχου Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΚΕΕΕ) όσο και στο Συμβούλιο Υγιεινής και Ασφάλειας της Εργασίας (ΣΥΑΕ) έχουν επανειλημμένα θέσει. Ενδεικτικά αναφέρονται:

- η στελέχωση, η ενδυνάμωση και ο εξοπλισμός με τα κατάλληλα εργαλεία ελέγχου των τεχνικών επιθεωρήσεων σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση πρωτοκόλλων ελέγχου,
- η ολοκληρωμένη τήρηση και παρακολούθηση στατιστικών στοιχείων,
- η συνέργεια με εξειδικευμένους φορείς στο ζήτημα της υγείας και της ασφάλειας, όπως το Ελληνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας της Εργασίας (ΕΛΙΝΥΑΕ),
- η ενίσχυση της εκπαίδευσης όχι μόνο των Επιθεωρητών, αλλά και των εργοδοτών σε θέματα υγείας και ασφάλειας στην εργασία,

- η δυνατότητα διασταύρωσης εργατικών ατυχημάτων και ασθενειών με επαγγελματικές ειδικότητες,
- η στοχευμένη ενασχόληση με τα ζητήματα του επαγγελματικού κινδύνου και των επαγγελματικών ασθενειών,
- η ενεργοποίηση των μητρώων ιατρών εργασίας και τεχνικών ασφαλείας,
- η αυστηροποίηση των ελέγχων στις Εξωτερικές Υπηρεσίες Προστασίας και Πρόληψης (ΕΞΥΠΠ).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσον

- Αργεΐτης, Γ. (2012). *Χρεοκοπία και οικονομική κρίση: Αποτυχία και κατάρρευση του ελληνικού μοντέλου καπιταλισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ΓΠΚΒ (2016). *Έκθεση επί του Προσχεδίου του Κρατικού Προϋπολογισμού 2017*, Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή, Νοέμβριος.
- ΓΣΕΒΕΕ (2017). Ετήσια Έρευνα: «Εισόδημα – Δαπάνες Νοικοκυριών», Αθήνα.
- ΓΣΕΕ (2016α). «Παρέμβαση Προέδρου ΓΣΕΕ κατά την επικύρωση της Διαγνωστικής Έκθεσης για την Αδήλωτη Εργασία», 6 Ιουλίου 2016, *Ενημέρωση*, τεύχ. 231, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης, σελ. 30-36, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- ΓΣΕΕ (2016β). «Ανέλεγκτη η παραβατικότητα στην εργασία στον αγροτικό τομέα: Αόρατες για την Πολιτεία οι συνθήκες δουλείας και οι κίνδυνοι ακόμα και για τη ζωή των εργατών γης», Δελτίο Τύπου ΓΣΕΕ, 16 Οκτωβρίου 2016, *Ενημέρωση*, τεύχ. 231, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης, σελ. 28-29, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Δαφέρμος, Γ. και Παπαθεοδώρου, Χ. (2013). *Η συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην οικονομική μεγέθυνση*, Μελέτη 26, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (2014). *Παραγωγικές θέσεις εργασίας για την Ελλάδα*, Οκτώβριος.
- ΕΕΔΑ (2015). «Δήλωση για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Σεπτέμβριος.
- ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα εργατικού δυναμικού (διάφορα έτη).
- ΕΛΣΤΑΤ (2017). «Τριμηνιαίοι μη χρηματοοικονομικοί λογαριασμοί της Γενικής Κυβέρνησης, 3ο τρίμηνο», Δελτίο Τύπου, Πειραιάς, 23 Ιανουαρίου.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2014). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2014, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2015). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2015, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2016α). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση 2016, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2016β). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ενδιάμεση Έκθεση 2016, Αθήνα.

- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2016γ). «Αποτελέσματα – συμπεράσματα Πανελλαδικής Διακλαδικής Συνάντησης Εργασίας για την αδήλωτη εργασία», *Ενημέρωση*, τεύχ. 231, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης, σελ. 12-27, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ (2009). *Οι εργασιακές σχέσεις στον κλάδο του καθαρισμού: Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας*, Ιανουάριος.
- Ιωαννίδης, Α., Παπαθεοδώρου, Χ. και Σουφτάς, Δ. (2012). *Εργαζόμενοι και όμως φτωχοί: Οι διαστάσεις της φτώχειας των εργαζομένων στην Ελλάδα*, Επιστημονική Έκθεση 6, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Καψάλης, Α. (2012). «Αδήλωτη απασχόληση και μετανάστευση: “Νομιμοποίηση” των μεταναστών μέσα από την εργασία τους ή νομιμοποίηση της εργασίας τους», στο Κασίμης, Χ. και Παπαδόπουλος, Α. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καψάλης, Α. (2015α). *Η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα: Αξιολόγηση των σύγχρονων μέτρων καταπολέμησης του φαινομένου*, Μελέτη 43, Μελέτες/Τεκμηρίωση, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Καψάλης, Α. (2015β). «Για μια εθνική καμπάνια ενάντια στην αδήλωτη εργασία: Πώς θα επιτευχθεί παραγωγική και κοινωνική ανασυγκρότηση;», *Εποχή*, 1 Μαρτίου 2015, σελ. 16.
- Καψάλης, Α. και Κρητικίδης, Γ. (2017). «Η εργασία των μεταναστών στο περιβάλλον της κρίσης», *Ενημέρωση*, υπό δημοσίευση, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Καψάλης, Α. και Τριανταφύλλου, Χ. (2014). *Εξελίξεις στις συλλογικές διαπραγματεύσεις και στις αμοιβές κατά το 2013*, Ειδική Έκδοση – Τετράδια του ΙΝΕ, Μελέτη 42, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Κοτζαμάνης, Β. και Ντυκέν, Μ.-Ν. (2012). «Ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται; Μια πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής 2011», *Δημογραφικά Νέα*, τεύχ. 17, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2012, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων.
- Κουζής, Γ. και Τήκος, Σ. (2015). *Οι εξελίξεις των συλλογικών συμβάσεων και της επίλυσης των συλλογικών διαφορών από το 2014*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, <http://ineobservatory.gr/publication/i-exelixis-ton-sillologikon-simvaseon-ke-tis-epilisis-ton-sillologikon-diaforon-kata-to-2014/>.
- Μιχοπούλου, Σ. (2014). *Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη*, Μελέτη 30, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Νομικά Δελτία της ΓΣΕΕ, 2010-2016.

- ΟΜΕΔ (2016). *Ετήσια Έκθεση 2015*, Αθήνα.
- ΤτΕ (2016α). *Νομισματική πολιτική: Ενδιάμεση Έκθεση 2016*, Τράπεζα της Ελλάδος.
- ΤτΕ (2016β). *Επισκόπηση του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος*, Ιούλιος, Αθήνα.
- ΤτΕ (2016γ). *Έκθεση Διοικητή για το έτος 2015*, Φεβρουάριος.
- Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2011, 2012, 2013). «Ετήσιες Εκθέσεις Πεπραγμένων ΣΕΠΕ».
- Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2016). «Μηνιαίες Εκθέσεις Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ», Αθήνα.
- Υπουργείο Οικονομικών (2016). *Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2017*, Αθήνα, Νοέμβριος.
- Williams, C., Δημητριάδη, Σ. και Πάτρα, Ε. (2016). «Διαγνωστική Έκθεση για την αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα», Αύγουστος, ILO.

Ξενογλώσση

- Boletín Oficial del Estado (2016). BOE Num. 292, 3/12/2016 (Επίσημο Δελτίο του Κράτους Ισπανία).
- ECB (2016). “The household finance and consumption survey: Results from the second wave”, *Statistics Paper Series 18/2016*, Frankfurt.
- Eichengreen, B. (2016). “Why the world economy needs fiscal policy to overcome stagnation”, *Social Policy*, 18 March.
- ETUI (2015). *Benchmarking Working Europe 2016*, Brussels.
- ETUI (2016). *Benchmarking Working Europe 2016*, Brussels.
- Eurofound (2015). *Collective Bargaining in Europe in the 21st Century*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1548en.pdf.
- Eurogroup (2016). “Eurogroup statement on Greece”, Press release, 5 December.
- European Commission (2016). *European Economic Forecast, Autumn 2016*, Institutional Paper 038/November.

- European Parliament (2016). *Poverty in the European Union: The Crisis and its Aftermath*, European Parliamentary Research Service.
- Eurostat (2012). *Measuring Material Deprivation in the EU: Indicators for the Whole Population and Child-Specific Indicators*, Luxembourg.
- Georgiadou, P. (2017). «Tripartite strategy for combating undeclared work for Combating Undeclared Work in Greece», Eurofound, <http://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/greece-tripartite-strategy-for-combating-undeclared-work>.
- Gravelle, J.G. (2015). “Tax havens: International tax avoidance and evasion”, *Congressional Research Service*, R40623, Washington DC.
- iAGS (2016). *Independent Annual Growth Survey: Fourth Report*, November 2015.
- iAGS (2017). *Independent Annual Growth Survey: Fifth Report*, November 2016.
- ILO (2016). *Evaluating the Effects of the Structural Labour Market Reforms on Collective Bargaining in Greece*, Geneva, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_538161.pdf.
- IMF (2013). *Greece selected issues*, Country Report 133/155, June.
- Kapsalis, A. (2009). *New Measures to Combat Undeclared Work in Domestic Services*, October 2009, INE GSEE, Eurofound.
- Kikilias, E., Karatzoyannis, S. and Kapsalis, A. (2008). *Undeclared work in Greece*, National Report on behalf of MOD S.A. for the European Commission.
- Lerman, R.I. and Yitzhaki S. (1985). “Income inequality effects by income source: A new approach and applications to the United States”, *Review of Economics and Statistics*, 67, pp. 151-156.
- López-Feldman, A. (2006). “Decomposing inequality and obtaining marginal effects”, *The Stata Journal*, 6 (1), pp. 106-111.
- McDonnell, T. (2016). “Understanding Ireland’s economic crisis and its aftermath”, ETUI Policy Brief No 6.
- Mitrakos, T. (2014). “Inequality, poverty and social welfare in Greece: Distributional effects of Austerity”. Working Paper 174, Bank of Greece, Athens.
- Müller, T. (2015). “What follows after Troika?”, ETUI Working Paper 2015.09, Brussels.
- OECD (2013). *Framework for Statistics on the Distribution of Household Income, Consumption and Wealth*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2015a). “OECD Secretary-General Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors”, September.

- OECD (2015b). *In it Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris.
- Oxfam (2016). “Tax Battles: the dangerous global race to the bottom on corporate tax”, *Oxfam Policy Paper*, December 2016.
- Qazizada, W. and Stockhammer, E. (2014). “Government spending multipliers in contraction and expansion”, Post Keynesian Study Group, Working Paper 1404.
- Shorrocks, A.F. (1982). “Inequality decomposition by factor components”, *Econometrica*, 50, pp. 193-212.
- Truger, A. (2016). “Reviving EU fiscal policy: 10 ways to strengthen public investment”, *Social Policy*, 9 March.
- Van Gyes, G. and Schulten, T. (2015). *Wage bargaining under the new European Economic Governance: Alternative strategies for inclusive growth*, Brussels, ETUI.

Ηλεκτρονικές πηγές

- AMECO Database:
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Τράπεζα της Ελλάδος: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/default.aspx>
- World Trade Organization: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm
- World Bank: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>
- Υπουργείο Εργασίας: <http://www.ypakr.gr/> (ΣΕΠΕ – ΕΡΓΑΝΗ - ΣΣΕ)

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Ιουλιανού 24,
10434, Αθήνα
Τηλ.: 210 8202247
Fax: 210 8202203
www.inegsee.gr

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα
Σελιδοποίηση - Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising
Αντιγόνης 60, 10442 Αθήνα
Τηλ.: 210 5156810-20-30, Fax: 2105156811
E-mai: info@kambili.gr, www.kambili.gr

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISSN: 1108-7765
ISBN: 978-960-9571-84-5

ISSN: 1108-7765
ISBN: 978-960-9571-84-5